

Tomori Pál Főiskola

TUDOMÁNYOS MOZAIK

20. kötet

2021

Tudományos Mozaik 20.

ISSN 2063-1227

ISBN 978-615-6281-08-1

Kiadó: Tomori Pál Főiskola

Felelős vezető: Dr. Meszlényi Rózsa

TUDOMÁNYOS MOZAIK

20. kötet

*Kultúrák találkozása a
tudományban -
Jövőformáló tudomány*

Tanulmánykötet

Magyar Tudomány Ünnepe

alkalmából

Budapest

2021

Szerkesztők:

Kissné Dr. Budai Rita

Dr. Kromják Laura

Dr. Pál Monika Éva

Nyelvi lektor:

Dr. Kromják Laura

Dr. Pál Monika Éva

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó7

CSANÁDI-BOGNÁR SZILVIA

A bőr mint vizuális kód a kortárs művészetben.....8

KISSNÉ BUDAI RITA

Cigány modellek a 19.-20. század fordulójának magyar festészetében.....21

LIPÉ CZ GYÖRGY – SZÉPE ORSOLYA – JASSOY NOÉMI

Vírusok, tesztek, vakcinák és ellenzók. A Covid-19 járvány néhány sajátosságáról.....37

NÉMETH TAMÁS

A magyar KKV szektor értékelő elemzése a likviditás és a tőkeáttétel tükrében 2012-2017 között.....59

PÁL MONIKA ÉVA

Két exodus: a zsidók és a britek kivonulása75

SÓLYOMFI ANDREA HANNA

Nekik, róluk ... avagy a reklámok és az idősebb korosztály86

SZALAY GYÖNGY

Falmustra a szecessziós Budapesten102

ZUGOR ZOLTÁN

A nem létező filmműfaj, a mítoszfilm111

CSEH BALÁZS – VARGA JÓZSEF – BERTALAN PÉTER

Dilemmas and Alternatives128

HEGEDŰS MIHÁLY

The Effects of the Covid-19 Pandemic on the Hungarian Health Care140

**RASMIYYA SABIR ABDULLAJEVA – VAFA KHANLAR
HASHIMOVA**

The Role of Demographic Determinants in the Liberalization of the Pension
System: Cross-Country Analysis152

**VIKRAM SINGH – DR. RAGIF HUSEYNOV – DR. SMITI JHAJJ –
SEYMUR AHMADOV – MOHAMMAD QAIS REZVANI**

Socio-Cultural Impact of Industrialisation on Tribal Societies in India164

ABSTRACTS

Abstracts173

ELŐSZÓ

Kultúrák találkozása a tudományban – Jövőformáló tudomány címmel a Tomori Pál Főiskola *Tudományos Mozaik* című sorozatának 20. kötetét ajánlom figyelmébe.

Főiskolánk 2020 novemberében immár tizenhatodik alkalommal rendezte meg hagyományos éves konferenciáját a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából. A vírushelyzet miatt életbe lépett rendkívüli szabályok miatt most először nem személyes részvétellel, hanem az online térben valósult meg az esemény magyar és angol nyelven, magyar és nemzetközi előadókkal. E kényszerű megoldás – minden hátránya ellenére – még szélesebb körben lehetővé tette a konferencián való részvételt. A Covid-19 járvány az előadások és cikkek témái között is megjelent, ami jól mutatja, hogy a tudományos kutatás gyorsan reagál az aktuális jelenségekre.

A Magyar Tudományos Akadémia által kezdeményezett ünnep alkalmat ad az oktatók, kutatók és egyéb tudományos szakemberek találkozására, új kutatási eredményeik bemutatására, ugyanakkor fórumot teremt az ismeretszerzés számára is. Külön öröm, hogy az előadók között rendszeresen visszatérő egykori hallgatóinkat is üdvözölhettük.

Bízom abban, hogy a jelen kötet hitelesen tükrözi a Főiskolánkon folyó tudományos munka minőségét, valamint azt a folyamatot is, amely által intézményünk bekapcsolódik a nemzetközi felsőoktatási hálózatba.

Minden érdeklődő számára ebben az évben is jó szívvel ajánlom színvonalas tanulmánykötetünket.

Dr. Meszlényi Rózsa

főiskolai tanár

Alapító Rector Emerita

Budapest, 2021. június 30.

A BŐR MINT VIZUÁLIS KÓD A KORTÁRS MŰVÉSZETBEN

Csanádi-Bognár Szilvia PhD

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

csanadi-bognar.szilvia@tpfk.hu

Az emberi bőr a vizuális jelrendszerben az emberek közötti határok és az elkülönülés szimbóluma. Felszínével kijelöli az ember testi integritását, színével hagyományosan a rasszok közötti megkülönböztethetőség kódjait hozza létre. A posztkoloniális diskurzus egykor arra figyelmeztetett, hogy a hatalmi pillantás a saját test bizonytalanságát állítja elő, a szilárd integritás a tekintet martalékává válik. A tanulmány Frantz Fanon szövegének elemzésével fenomenológiai szempontból tárgyalja a bőr kódszerű meghatározottságát, majd a kortárs példák között két típust elemez. Az egyik a kódok elkülönítésével, a másik a kódrendszer ironikus bontásával indít párbeszédet a látás kulturális és politikai meghatározottságáról.

Kulcsszavak: gaze, spektakulum, kód, Frantz Fanon, Puklus Péter, Glenn Ligon, Radek Brousil, Berni Searle, Byron Kim

Bevezetés

Vizualitás alatt a vizuális kultúrakutatás nem egyszerűen a kultúra látható összetevőit érti, azt, ahogyan a képek és a képi jelek körülvesznek bennünket. Ha szabad így egyszerűsíteni, a vizualitás kutatása inkább a látás politikájaként tekint a tárgyára, azt a törekvést veszi vizsgálat alá, ahogyan a látás valamiként való látásként rögzül, és előírja, hogy a látottakat hogyan értelmezzük. Nicholas Mirzoeff szerint a modern hatalmi struktúrák ebben az összefüggésben a vizualitást a felügyelet eszközeként kezelik, kategorizálás révén választják el és szegregálják a társadalom azon tagjait, akiket a politikai erőtől távol kívánnak tartani. (Mirzoeff 2011: 2-3.)

A fenti címben használt *vizuális kód* meghatározás a hatalmi kategorizálás hatékony eszköze. Nyelvi jelként vagy képi ábrázolással azonosít és csoportokba rendez annak érdekében, hogy a csoportokat világosan megkülönböztethetőként tartsa távol egymástól és a politikai szubjektumtól. A kód azonban csak akkor működik hatékonyan a szegregáció eszközeként, ha világos és állandó jelek közötti elkülönböződéseket állít fel, ha a felhasználása félreérthetetlen.

A következőkben nem törekszem a kortárs művészet posztkolonialitásra, bőrszín alapú megkülönböztetésre vagy kulturális különbségekre reflektáló vonulatának rendszeres bemutatására. Egyetlen szűk téma foglalkoztatott, azok a megnyilvánulási formák, ahogyan a kortárs művészet az emberi bőr kódjellegét kezeli. Ezzel a problémafelvetéssel a vizuális kultúrakutatás módszertanához – a bevezetés lendületéhez képest - csak részben kapcsolódom. Részben, hiszen ha annak kiterjedt érdeklődését követném, nem elégedhetnék meg műalkotás-elemzésekkel, hanem a vizualitás más elemeit is bevonnám a vizsgálatba. Részben, mert bár nem akarok elvonatkoztatni a művek ideológiai és politikai implikációjától, a figyelmet sokkal inkább az alkotások fenomenológiai meghatározottságára irányítom, ami az ideológiai megtartottsággal szembeni egzisztenciális megalapozottság miatt jelentős. A szöveg megírásakor az a hit munkált bennem, hogy a műalkotások alapvető küldetése még mindig (vagy most aztán igazán) a társadalmi párbeszéd megteremtése, amely felfogás a művészet státuszát a fogyasztói és tömegkultúra vizualitása felett állóként, ha tetszik, kiegyensúlyozójaként határozza meg.¹ A tanulmány első részében az emberi bőr kódszerű jelöléseiről és azok egzisztenciális sémaképzést megszüntető hatásáról lesz szó, a második részben a kódok szerinti elkülönítést tárgyalom néhány olyan kortárs műalkotással kapcsolatban, amelyek ennek a vizuális modellnek a leleplezését végzik, majd a harmadik részben a kódok átértelmezéséről ejtek szót, ahogyan azt a művészet az autokrata befolyás által felállított rend ironikus megbontásával végrehajtja.

1. A bőr mint kód

Az emberi bőr a hagyományos, nyugati vizuális jelrendszerben - az esszenciális felfogást képviselő antropológia zárt emberképe alapján - az emberek közötti határok és az elkülönülés szimbóluma. A belső lényeg által meghatározott én körülhatároltsága, legalábbis a kiterjedést és a fizikai érintkezés kulturális normáit illetően, az a felület, ameddig sérülés nélkül jut a másik. Ugyanakkor a bőr a test láthatóságának határa is egyben, a test külső burkaként a vizuális megközelíthetőség záróvonalát jelöli, ezért a képzőművészet számára évszázadokon át központi jelentőségre tett szert mint az emberi alak vonalas vagy felület által körülfogott jellemzője, a figura vagy az alakzat körülhatároltságával.

¹ A művészet társadalmi mezőn belüli ellenállóképességének és dialógusképzésének problémájához ld.: BOURRIAUD 2007.

A bőrfelszín mind a filozófiai antropológia, mind a képzőművészet terén kijelöli az ember testi integritását, nem véletlen, hogy a forma fogalma a nyugati kultúrában döntő jelentőségre tett szert. Ehhez a jelölő szerephez azonban idővel szorosan hozzákapcsolódott egy másik esztétikai kód, amely bőrszín alapján osztályoz, és hagyományosan a rasszok közötti megkülönböztethetőség jelölését hozza létre. Ez a kódolás, amelyet oly természetesnek tekintünk, időben egészen odáig megy vissza, amikor az ember *a másként értettre*, a másként megjelenőre adott reakcióját fogalmi és definitív utalásokként általánosította, úgy, hogy közben értékítélettel és szabályrenddel társította. Immanuel Kant, amikor a rasszok különbségeiről szóló egyetemi előadását tartotta, azokat *fehér, sárga, rézvörös és fekete* kódokkal jelölte meg.² (Kant 2005b: 337.) A kódolás praktikuma a bőrszínnek kanti magyarázatában materiális érveléssel párosult, a szint az éghajlati tényezőkre adott biológiai reakciókkal magyarázta, ám ez nem akadályozta meg abban, hogy a mással szembeni idegenkedésének hangot adjon. A rendszerező ebben az értelmezői rendben a látás nyomán esztétikai osztályozást hajt végre: „Úgy hiszem, nem szükségeltetik, csak négy emberi rasszot föltételeznünk, hogy levezethessük az emberi nem összes, *első pillantásra* (kiemelés tőlem: Cs-B. Sz.) fölismerhető és megörökölhető különbségét.” (Kant 2005a: 318.) A másság ilyen világos elkülönítése azonban csak akkor működhet, ha az elszigetelés kontroll alatt tartható: az európai szubjektum a nem-európaival szembenállóként határozza meg magát. Éppen ezért a távolélők személytelen csoportosítását olvassuk ki az ilyen szövegekből, a külsődleges külsőben (pillanatnyi látványban) tartottságát, ami a modern világban nem teljesedik ki a bőrszín alapú elkülönítésben, hanem (ahogyan azt Mirzoeff vagy W. J. T. Mitchell elemzései érzékletesen tárgyalták) megállíthatatlanul folytatódik a megfigyelés technikalizált változataiban. Minden ilyen felügyeleti rend fenntartásának a feltétele a megfigyelő és a megfigyelt fizikai és érzelmi távolságának a biztosítása, mert amint valódi ember-ember közötti találkozásról van szó, a szeparálás a másakra vonatkozás tapasztalatában kérdőjeleződik meg. Mirzoeff ezt a különbséget a vizualitás és egyfajta ellenvizualitás (*Countervisuality*) vágyának a bemutatásával világítja meg. Ez utóbbi az egzisztenciához való jogot a kölcsönös elfogadás lehetőségéhez köti, és összekapcsolja a látás autonómiájának vágyával, ami éppen a vizuális autoritás ellenében fogalmazódik meg. (Mierzoff 2011: 25.)

A posztkoloniális diskurzus hőskorszakában Frantz Fanon, a Martinique-szigetéről származó, tanulmányait Lyonban végző pszichológus, az individuum megalkotását egy séma (ld. a korábban általam emlegetett alakzat) megalkotásaként

² Egy korábbi előadásában, amelyet szintén az emberi rasszoknak szentelt fehér, réz, fekete és olajbarna kódokat használ. Kant 2005: 313-332.

képzeli el, amely dialektikus mozgásban van az én és a világ között. (Fanon 1986: 111.) Fanon Lyonban látogatta Merleau-Ponty előadásait, az egzisztencializmus filozófiája döntő hatást gyakorolt a gondolkodására. Ez a hatás az egzisztenciális teher megélését végtelenül személyes nyelvhasználatba helyezi, amit az identitásképzés fenomenológiai igényű leírása követ. A *Fekete bőr, fehér maszkok*ban a fekete ember szégyenérzetét rögzítette, amelyben a fehér pillantás elkülönítő hatása alatt találja magát. Arra figyelmeztetett, hogy a hatalmi pillantás a saját test objektíváltóságának tudatát és a létezés bizonytalanságát hozza létre, a szilárd integritás a tekintet hatására darabjaira hullik szét, és amikor újraépül, az már egy másik *self* létrejöttét jelenti. Az identitás bizonytalanságát az *ontológia elképzelhetetlenségével* fejezi ki, vagyis a hagyományos filozófiai antropológia megszerű szubjektumfogalma által leírhatatlanként. (Fanon 1986: 109-110.) Ebben az alapállásban ember és ember találkozása általánosító, az *ember képével* mint radikálisan mással való találkozásként jelenik meg, amit Fanon *a másik által való létként* nevez meg. (Fanon 1996: 109.) Az áthidalhatatlan másság problémája könyvében az identitás rombolójaként kerül rögzítésre, ami az önazonosság veszteséhez, a határok kényszerű bizonytalanságához vezet, az alakzatképzés ellehetetlenedéséhez. A bőr mint a tekintetet megállító látványosság a látás martalékává válik, mert az önazonosságtól való szabadulás vágyának kívánságát hívja elő. „*A fehér világban a színes ember nehézségekbe ütközik a testi sémája kialakításában. A test tudata kizárólag negatív aktivitás. Ez egy harmadik személy tudata. A testet a biztos bizonytalanság atmoszférája veszi körül.*” (Fanon 1986: 110.) A *testi séma* helyett - Fanon szerint - egy *epidermiális séma* áll csupán rendelkezésre, vagyis a bőrkód jelentősége az integritás rovására érvényesül.

A vizuális kultúrakutatás a pillantás számos uraló mozzanatát rögzítette az elmúlt néhány évtizedben. A tekintet mint hatalom már csak azért is alattomos és nehezen hárítható fegyver, mert nem sorolható a kontroll alatt tartható megnyilvánulások közé, jószerivel önkéntelen, így a pillantás idegensége ösztönösen érvényesül, és ösztönösen sért. A tekintet - Kant vagy akármelyikünk tekintete - megáll az emberi bőrön, amely a spektákulum (Guy Debord által használt) fogalmának megfelelően leginkább képként értelmezhető, a társadalmi irrealitás gyökereként. Ez a fajta találkozás nem akarja az embert megismerni, a kíváncsiságát kielégíti a puszta látvány. Mondhatjuk, hogy visszaköszön benne, vagy kényszerűen manifesztálódik a test-lélek dualizmus terhe, amely az embert részekre bontva tudja csak értelmezni, és a felosztás enyhítéseként a két rész közötti kapcsolatteremtést a filozófia külön feladatának tartja. A látványossággá lett dolog Debord szerint a párbeszéd ellentéte, passzivitásban tartja a másikat, olyan reprezentációként kezeli, amely a személytől független. (Debord 2006: 4.) A bőrrel kapcsolatban érthetjük ezt úgy, hogy itt ér véget

a pillantás ereje, és a pillantás úgy tűnik, itt éli ki minden maradék hatalmát, hogy aztán kóddá alakítva általános értelemben használja újra, újratermelje. Ezt a viszonyulást a tényleges kapcsolat, a dialógus hiánya jellemzi, ami a megértés ellehetetlenedését eredményezi, és a passzív felet néma, képszerű mivoltában, kódolt hivatkozásként, pusztá reprezentációként kezeli. Az elemzés, ahogyan a kultúra elemzése maga is, értékítéletet tartalmaz, a megfigyelő hierarchiában elfoglalt magasabb helyét és szelektív fókuszát feltételezi.

Hornyik Sándor a vizuális kultúrakutatás fejleményeinek eredményeként a tekintet mozgását a *gaze* és a *spektákulum* kettősségének dialektikus képi logikájában értelmezte. (Hornyik 2014: 62-77.) Ebben a felfogásban megszűnik a látó és a látott szembeállítás, a szubjektum és az objektum ellentéte, és a helyét a kettő közötti mozgás veszi át, ami jórészt nyelvi meghatározottsággal bír, a szubjektum a másik tekintete révén alakítja önmagát. (Hornyik 2014: 72.) A spektákulum kérdését a bőr problémájára lefordítva tehát, a látványá, látványosságá lett emberi test a bőr kitettségében kóddá válik, majd ez a kódolt tartalom visszatér a jelölthöz és egyfajta elakadást okoz, egy üzemzavart, amelyben az én és a te közötti határrá merevedik, a kérdező és a válaszadó felek helyett a megítélt és az ítéletet mondó, a vizionáló és a vízióvá lett kettőssége áll elő. A *gaze* és a *spektákulum* dialektikája a vázolt összefüggésben nem az önmegértés gyarapodását váltja ki, hanem egyrészt az önazonosság rendszerben való elhatárolódását és megszilárdulását, másrészt (Fanon tapasztalata alapján) az önazonosság kételyét, a mássá válás vágyát.

2. A kódok elkülönítése

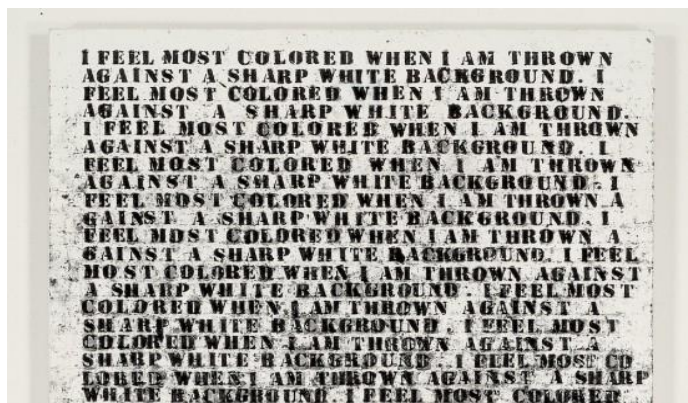
A klasszikus művészetértés az ember alakját - a filozófiai antropológia klasszikusainak megfelelően – önnön lényegével való találkozásként értelmezte. Vagyis az ember alakjával való szembesülését a humán felismeréseiként értette, olyan találkozásként, amelyekben feltárul az emberi nem belső meghatározottsága, amelyben a letisztult, némiképp absztrahált emberi forma mindannyiunk lényegi meghatározóját állítja elénk. Az esztétikai tapasztalat ebben a formában a saját alakkal való találkozásként érthető, amelyben az ember az önazonosságát éli meg, és terjeszti ki egy ideál felé, amit magában ki akar bontakoztatni. A klasszicizmus ennek mintájaként egyértelműen az antik szobrászat letisztult emberábrázolását tartotta szem előtt, egy olyan idolt teremtve ezzel, amelyik az idealizált emberi testet társította a márvány vakítóan fehér színével és simaságával.

Puklus Péter: Tesztcsíkok,
cut in five sections, 25 x 25 x 45 cm, 2012

A hazai szcénában az antik szobrászat ilyen normaként értett kódjainak bontását **Puklus Péter** kísérelte meg a *Tesztcsíkok* című munkájában, ahol Iuno ismert antik ábrázolását lehúzott bőrszeletekkel tagolta, ezzel a klasszikus-antropológiai szubjektumértelmezés zártságát és az európai művészet klasszikus fehér kódok iránti vágyát egyszerre leplezte le.³ A fehér arcról lehúzott bőr a kód személytelen jellegét hangsúlyozza, azt a fajta elválasztottságot, ami (miként a szobor maga is) a műviséghez tartozik. Másrészt pedig azt a sérülékenységünket rögzítette, amit a másikkal való találkozásban a látás előrekódoltsága révén élünk meg, a kitettség és a másik által formált (ön)kép jelentősége miatt. Puklus munkája a kód leválasztását végzi el, de ugyanakkor meg is nyitja a szobrot a szokványos határain kívülre, és ezáltal a látás határainak bővítésén munkálkodik.

³ A Glassyard Galéria 2018-as *Pigment. Láthatósági zónák* című kiállítása, ahol az itt tárgyaltak közül Puklus Péter és Radek Brousil munkája is szerepelt, a hazai szcénában fontos küldetést vállalva firtatta a látvány alapú előítéletesség problémáját. URL: <https://www.glassyard.hu/exhibitions/2017/7/17/aktulis-killits-y3bb7>

Glenn Ligon: I feel most colored, 1990-91,
oil stick, gesso and graphite on wood
panel, 203,2 x 76,2 cm

Glenn Ligon nyomatai a kódok szigorú elválasztását bemutató művek közé sorolhatóak, amelyek a kultúra fekete-fehér nyelvi jelölőszisztémáját használják a fekete identitásképzés bemutatásához. A papíralapú, írásalapú és szöveghagyományban működő nyugati civilizáció meghatározó rétegeként érthető nyomtatott betűsorok a mechanikus elkülönítettség alapmintázatát adják. Az elgondolás alapját kétségkívül az amerikai médiaelmélet klasszikusa, Marshall McLuhan kultúrakritikai felfogása szolgáltatja, még akkor is, ha az ő kritikai alapállásából a modern médiumok, elsősorban a televíziózás laudációja következett, míg a kortárs vizualitás éppen a televízió és a szórakoztató- hírközlő médiumok ál-naiv kódhasználatát kárhoztatja a kulturális különbségek mélyítése miatt. Az identitás értelmezése ebben az összefüggésben a szövegek vizuális természetének megfelelően működik, a fekete a fehér kontrasztjában válik láthatóvá, ahogyan azt a nyomtatott szöveg vizuális megjelenése diktálja, máskülönben láthatatlan maradna. A feltűnéstől vagy az eltűnéstől való félelem (ahogyan Fanonnál is) Ligon munkáiban a kulturális beidegződésben, a diszkurzivitás mélyrétegében lel kritikus magyarázatra.

A színek kódok elhatárolásának ugyancsak kifejező példája az a már régóta figyelemmel kísért probléma, ami a modern fényképezőgépek bőrszínre hangolásával kapcsolatban merül fel. A fotósok a digitális rögzítés megjelenése előtt csak bonyolult kompenzációs technikákkal tudták kezelni azt a technikai nehézséget, hogy a fényképezőgépek a nem kaukázusi bőrszín visszaadásához nem voltak hozzáigazítva, a sötétebb bőrányalathoz nem tudtak hangolódni, vagyis a fekete bőr a fotózásakor

tónusait veszítette és homályossá vált. Lorna Roth kutatásai alapján a gépekbe kódolt színegyensúly standardja a fehér bőrű ember volt, a bőrszíne ezáltal referenciálisnak mondható. Hasonlóan kezelték a hangolási problémát az ázsiai piacra készülő, jellemzően japán termékek, amikor a gépeket a helyi bőrtípushoz való hangolással látták el. A képkészítők számára a nehézség igazán akkor jelentkezett, amikor különböző bőrszínű alanyokat kellett egy képen fotózniuk, hiszen ilyenkor csak utólag tudták korrigálni az eredményeket. (Roth 2009: 115., 120-122.)

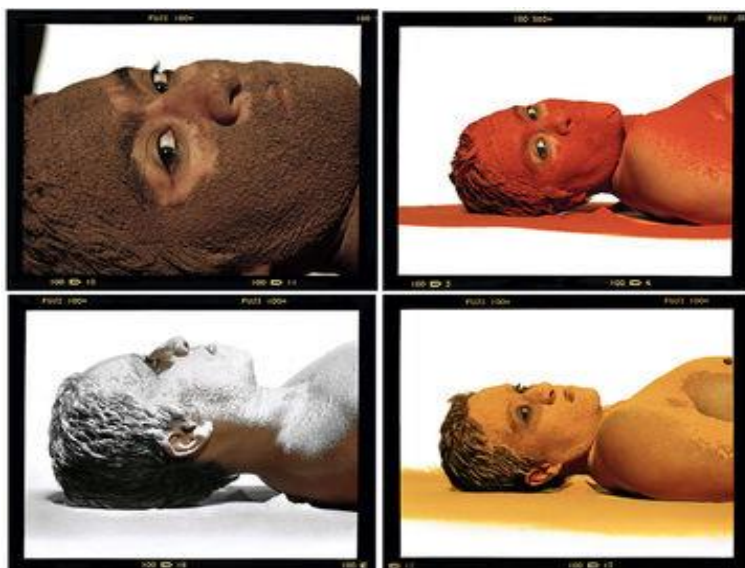
Radek Brousil, *Black and white in photography*, 2016 (részlet)

Radek Brousil 2016-os *Black and White in the Photography* című munkájában erre a problémára utalt, amikor a kép finomhangolásakor készült verziókban a bőr színét az egészen mély tónustól a világos, pigmentjét vesztett árnyalatig vitte, mintegy emléket állítva ezzel a fotótörténet hosszan húzódó kirekesztő periódusának. Az eltűnés veszélye ebben az összefüggésben a technikai alkalmazásba kódolva jelent meg, ami egyben a történelmi emlékezet technikai determináltságára is felhívja a figyelmet, hiszen jórészt arra emlékszünk, amiről dokumentumaink vannak, ezért a dokumentumok révén az egykor látottak története is befolyásolható.

3. A kódrendszer megbontása

A művészet párbeszédet kezdeményező vagy kritikai hangsúlyokat ejtő tevékenysége - a kódoltsággal való szembesítés mellett - az átrendezésükre is kísérletet tesz. Ez a törekvés az alkotói találmányosság számos eljárásának születéséhez vezet, amelyek közül itt nyilván csak néhányról lesz szó. Elgondolkodtató, hogy vajon a kritikai állásfoglalás ilyen radikális útja nevezhető-e politikainak abban az értelemben, amennyiben a politikai diskurzust érdekütközések terepeként gondoljuk el. Látni fogjuk, hogy ezek a megoldások egyrészt a kódok újrakódolásával operálnak, új jelentést társítanak a meglévőkhöz, vagyis lényegében felülírják a meglévő diskurzusrendet. Másrészt olyan ironikus eljárásokat alkalmaznak, amelyek a kódok hekkelésékként jelentkeznek, a tiszteletlenség zavarba ejtő helyzetét állítják elő, ezért némiképp megbolygatják a diskurzus megszokott rendjét.

Berni Searle munkássága a 90-es évek óta csatlakozott a posztkoloniális témát tárgyaló művészek munkái közé. A dél-afrikai alkotó fotói és videói a saját testéről készülnek, és olyan határátlépéseket mutatnak be, amelyek megkérdőjelezik az identitás szegregáló, hagyományos keretek közé szorítható fogalmait, ezért munkáiban a rasszok és kultúrák közötti áthatások sokkal inkább megképző erőként, mint leküzdhetetlen feszültségként kerülnek egymás mellé. Számos művét említhetnénk, amelyben a bőr központi szerepbe kerül, mégis itt most két olyan alkotást emelek csak ki, amelyek kifejezetten a színek kódok elbizonytalanítását hajtják végre.

Berni Searle, Colour me series, 1998-2000

Az 1992-es *Colour me* sorozatban a művész teste a hagyományos rasszokat jelző színek kódokat ölti magára, és viseli maszkként őket. Ha Fanon fehér maszkokról szóló elméletéhez kötjük, akkor ez az értelmezés minden arc és minden bőrszín maszkjellegére utal, amennyiben a találkozásokban vagy a vágyakban a mássá válás, empátiaként értve pedig a másként elképzelt self köré szerveződik. Az egymás mellé helyezett színek kódok ugyanazon személy profiljával a kódrendszer érvényét bontják meg, s teszik ezt a katalógusszerű képsorolás miatt olyan szenvtelenséggel, ahogyan a tablóképek vagy a színskála a festékkatalógusokban.

A 2002-es *Profile* sorozatban Searle a bőrnyomat technikáját alkalmazta. Kulturális jelképeket vitt fel az arcára, amelyek aztán a kiállítóterben hatalmas printekké nagyítva a *screen* zavarbaejtő közvetlenségével szembesítik a látogatót. A nagyított pórusok nem csupán a látvánnyal ütköztetik a nézőt, hanem ugyanúgy a tekintet fürkésző, uraló és ítélő tulajdonságaival.

Berni Searle, Profile series, lambda print, 98x120 cm, 2002

Nem pusztán arról van szó, hogy mozivászon méretben kutathatjuk a másik arcát, hanem arról, hogy a mozivászonra feszített arc a látogató közelségéhez képest természetellenes nagyságú, és ezzel visszavezet a pillantás uralmi pozíciójának tudatához. A bőrbe nyomott kulturális kódok pedig egyértelműen és provokatív módon kódolják újra a kulturálisan rögzítettnek nyilvánított jelentést. A bőr mint

hordozó felület ebben az összefüggésben a kulturális kódok takarásába kerül, ezek újradefiniálják a fekete szín jelentését. Ráadásul a különböző gyarmatosítókra és helyi kultúrára utaló kódok (holland szélmalom, brit korona, kereszt vagy muszlim imarészlet) együttes jelenléte az identitásképzés összetettségét mutatja, ami csak mesterséges egyszerűsítés révén válhat elhatárolhatóvá.⁴ A bőrre helyezett bélyeg az identitást megtartó tényező kihelyezéseként jelenik meg, mintegy megelőzve, és egyúttal meg is gyorsítva a felületes csoportosítást. A *bélyeg* hagyományosan a megbélyegzettséggel és a megítéléssel függ össze, és ebben az értelemben az önként vállalt megbélyegzés eszközévé válik, amit azonban a sokféle bélyeg együttes használata, egymás mellé állítása, össze is zavar.⁵

Byron Kim, *Synecdoche*, olaj, vax, fatábla, 1990-től

Az elhatároló kódolás ilyen ironikus meghaladását hajtja végre **Byron Kim** is a kilencvenes években indított *Synecdoche* című akciójával. A projekt végeredménye minden esetben a monokróm festészet amerikai irányvonalához kapcsolódó egyszínű festett képeket eredményez, amelyeket mozaikszerűen egymás mellé illeszt. A mű végtére is hasonló Searle színekódokat soroló eljárásához, de annál finomabb különbségeket hoz felszínre, akár csak a kozmetikai termékek színsorozatai. Munka közben a művész vizsgálódó, megfigyelő tekintete áthágja a bőr kulturális kódja által diktált távolságot követelő szabályokat, és szokatlan közvetlenséget, sőt kifejezetten tiszteletlen, fürkésző vizsgálódást hajt végre. A bőrszíneket a vállalkozó látogatók

⁴ Heidi Kellett Homi Bhabha nyomán ezt a kérdést a kulturális hibriditás fogalmával jellemzi, amelyben a keveredés új identikus színeket mutat fel, és ezzel destabilizálja a gyarmatisító hatalmat és ezáltal kulturális transzformációkat hoz létre. (Kellett 2017: 182.)

⁵ Heidi Kellett (más kutatók figyelmeztetései nyomán) felhívja a figyelmet Berni Searle munkáival kapcsolatban arra a nehézségre, hogy nem tekinthetünk el a rasszok differenciájának kérdése mentén művei kifejezetten női identitást kutató felvetéseitől. A jelen elemzés összefüggése miatt itt mégis a bőrkódok kérdését állítom középpontba, noha a szexualitás mentén történő interpretációnak ugyanolyan jelentős szerepet tulajdonítok a patriarchális jelölőerő, illetve a női arc kitettségeinek problémája mentén. (Kellett, 2017: 181-182.)

karján keveri ki, ezzel a portréalany bőre az analizáló látás objektumává válik. A tekintet közelsége és közvetlensége kihívó módon hosszú és elemző, majd a mintavétel után a rögzített árnyalat egy skála részeként jelenik meg a képeken, ezáltal másodszer is elidegenítetté válik. A színekdoché részlettel helyettesíti az egészet, vagy egészszel a részt, vagyis az alakvesztés és identitásvesztés terhére jeleníti meg a színkódot. A kódok ugyanakkor a finomhangolás és az egymásmellé illesztés révén érvényüket is veszítik, hiszen a színárnyalatok között az átmenetek látványa ráébreszt arra, hogy voltaképpen árnyalatok végtelen sokaságával és nem egy négyes osztással, vagy ezek újabb alosztályaival kell számolnunk. A tekintet pontossága, a művészi látás részletmegfigyeléseken alapuló közvetlensége Byron Kim munkáiban a hatalmi pillantás korrekciójaként jelentkezik, az identitás sérüléseit érintő gyógyító vizsgálatként.

Fanon műve nagyon korán, az 50-es évek elején rögzítette az identitás pillantás általi elbizonytalanítását, amit később a posztmodernitás a pszichoanalitika eredményeinek értelmezésével tudatosított. A kortárs művek a máságra adott válaszként létrejövő, az identitás folytonos küzdelmét okozó látásrendet kétféle módon, a kódokat elkülönítő, a szegregáció révén létrejövő sérelmeket felmutató művekként, vagy a kódrendszer bontására kísérletet tevő művekként mutatják be. A kulturális terhek feldolgozásában mindkét bemutatásmódnak egyaránt fontos szerepe van. Az első a kulturális beidegződések automatizáltságával és rutinjával szembesít bennünket, a másik kimozdít ebből az interpretációs logikából, és az identitás bizonytalanságát a kódoltságtól eltérő, egyedi árnyalatokként mutatja be. A műalkotással való találkozás magában a találkozás intimitásában képes biztosítani hasonló feltételeket, mint amit az emberek közötti személyes találkozások elfogadó és megértő viszonyaiban a látás autonómiájaként élünk meg. Ha a kortárs művészetnek lehet küldetése, a párbeszédre hívó gesztusok bizonyosan ilyen küldetesként értelmezhetőek, a látáshoz való jog vágyaiként.

Felhasznált irodalom

Bourriaud, Nicolas (2007): *Relációesztétika*, ford. PÁLFI Judit, PINCZÉS Bálint, Budapest: Műcsarnok.

Debord, Guy, (2006): *A spektakulum társadalma*, ford. ERHARDT Miklós, Budapest: Balassi.

Fanon, Frantz (1986): *Black Skin, White Masks*, ford. MARKMANN, Charles Lamm, London: Pluto Press,

https://monoskop.org/images/a/a5/Fanon_Frantz_Black_Skin_White_Masks_1986.pdf

- Hornyik Sándor (2014): A képek és a dolgok – A vizuális kultúra archeológiája a fotográfia mentén, *Disegno*, 2014/1. szám 62-77.
- Kant, Immanuel (2005a): A különféle emberi rasszokról, az 1775. évi nyári szemeszter fizikai földrajzi előadásainak meghirdetéseképp (1775/77), in: Uő., *Antropológiai írások*, szerk. ford. Mesterházi Miklós, Budapest: Osiris, Gond-Cura Alapítvány, 313-332.
- Kant Immanuel (2005b): Az emberi rassz fogalmának meghatározása, in: Uő., *Antropológiai írások*, szerk. ford. Mesterházi Miklós, Budapest: Osiris, Gond-Cura Alapítvány, 333-352.
- Kellett, Heidi (2017): *Skin Portraiture: Embodied Representations in Contemporary Art*, Electronic Thesis and Dissertation Repository. 4567. URL: <https://ir.lib.uwo.ca/etd/4567>
- Mirzoeff, Nicholas (2011): *The Right to Look, A Counterhistory of Visuality*, Durham and London: Duke University Press
- Roth, Lorna (2009): Looking at Shirley, the Ultimate Norm: Colour Balance, Image Technologies, and Cognitive Equity, *Canadian Journal of Communication*, March 2009. 111-136.

CIGÁNY MODELLEK A 19.-20. SZÁZAD FORDULÓJÁNAK MAGYAR FESTÉSZETÉBEN

Kissné Budai Rita PhD

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

kissnebudai.rita@tpfk.hu

A vizsgált korszak festményeit tanulmányozva feltűnik, hogy milyen gyakori volt a cigány modellek alkalmazása. A tanulmány ennek a jelenségnek a társadalmi, gazdasági, művészeti és egyéb okait tárja fel, kitérve az egyes alkotók viszonyulására ehhez a jellegzetes népcsoporthoz. A sötétebb bőrszín, a színes viseletek sajátos hangulatot és jelentést vittek a képekbe. A magyar példák jobb megértése érdekében a korabeli nemzetközi művészeti szcéna cigány-ábrázolásába is bepillantást nyerünk.

Kulcsszavak: cigány, modell, festészet, 19.-20. század

1. A cigányok ábrázolása a magyar festészetben

Ahhoz, hogy felismerjük, hogy milyen változások következtek be a 19.-20. század fordulóján a cigány-ábrázolásban, egy pillantást kell vetnünk az előzményekre.

A cigány népcsoport iránt akkor ébredt fel az érdeklődés, amikor látványosan kimaradtak az európai nemzetek állammá formálódásából ("hontalanok" maradtak), és nomád életmódjukat hosszú ideig megőrizték. Ez a közigazgatás rendjének kialakulásakor vált nyilvánvalóvá (Szöllősy 2002). Sajátos életmódjuk feltűnő volt, népcsoportjuk tisztázatlan eredete pedig csodálatot és félelmet keltett (Szöllősy 2002; Oros-Klementisz 2008: 5716.).

Magyarországon a népiesség iránti érdeklődés, és ezzel összefüggésben a népi típusok gyűjtése során fordult először a figyelem a cigányok felé is (pl. a cigányzenész mint népi típus jelenik meg Johann Martin Stock 1778-as *Cigány cimbalmos mulató huszárral* című ábrázolásán). A 19. század elején már nem csak a zenészeket, hanem más jellegzetes mesterségek cigány képviselőit is bevették a népi típusok közé.

Amikor a reformkorban megjelent a népi életkép, ezeken természetes módon mutatták be a cigányokat is. Barabás Miklós a zsánerképein gyakran ábrázolt cigányokat, és e műveken egzotikus életmódjukat domborította ki. Szemléletmódja hatott a költészetre is, például az *Utazó cigánycsalád Erdélyben* című képe, melyet 1843-ban a Pesti Műegylet kiállításán mutatott be, inspirált egy Petőfi-költeményt (Veszprémi 2002: 265.). A források tanúsítják, hogy Barabás igyekezett hitelesen, realiztikusan ábrázolni a cigányok ruházatát, az életmódjukat, Petőfi pedig hang- és mozgáseffektusokkal kiegészítve írta le a kompozíciót, a vizuális részleteket elhagyva (Veszprémi 2002: 268.). Barabás a természettel harmóniában élő, "romlatlan" népet ábrázolt (ahogy azt a városiak látták), bizonyos karikatúraszerű elemekkel, de a célja nem az volt, hogy nevetségessé tegye a cigányokat, inkább az együttérzést akarta felkelteni. Barabás festménye szinte minden jellegzetes cigány-típust felvonultatott (Veszprémi 2002: 268-270.).

Nikolaus Lenau, magyar származású osztrák költő verseiben a cigányokat a szabadság képviselőiként jelenítette meg (*Három cigány*, 1837-38), ez a felfogás később festőket és zeneszerzőket is megihletett (Lenau versét Liszt Ferenc zenésítette meg, Oros-Klementisz 2008: 5718.).

Egyes cigány zenészek már a 19. század első felében a társadalmi ranglétra tetejére jutottak, és portréjuk ennek megfelelő tisztelettel örökítette meg őket (pl.: Donát János: *Bihari János arcképe*, 1820), sőt Bihari Jánosnak és Dankó Pistának köztéri szobrot is állítottak.

A jellegzetes foglalkozások, amelyek cigány képviselőit a 19. században a festészet bemutatott, a zenész, kovács, kefekötő, teknővájó, vásározó voltak. Ezekhez adódott később a kártyavető, tenyérjós, üstfoltozó és lókupec. A vásári ponyvairódalom illusztrációiban, valamint az élclapokban (pl. Borsszem Jankó) a 19. század második felében megszülettek a negatív hangulatkeltő gúnyrajzok is, a népszínművekben pedig gyakran tudatlan, nevetséges figurákként jelenítették meg a cigányokat, tehát a negatív klisék is kialakultak (Szöllősy 2002). Ezek a mai napig befolyással bírnak a többségi társadalom vélekedésére a cigányokról.

Vörösmarty Mihály költészetében megjelent a nemzeties cigány figurája is, és a muzsikus cigány a költő általános allegóriájává, valamint a magyar honderű és honfibu szemléltető eszközévé is vált a 19. század végére (Kovács 2007: 12).

A 19. század második felében divatos, keresett képtéma lett a cigányság élete. Számos Münchenben élő magyar festő specializálódott ilyen témára. Böhm Pál, Bihari Sándor és Valentiny János cigány zsánereket festettek, mivel ezeket a képeket, mint színes, sokalakos, narratív jeleneteket, jól el lehetett adni (Szöllősy 2002). Valentiny János negyedszázadon át szinte kizárólag cigány zsánerképet festett, főleg a zenész cigányokról Nádasdladányban. Mészöly Géza az 1870-es években járt Münchenben, ott Böhm Pál hatása alá került, ezért festett cigányképeket.

A kor akadémikus festői gyakran humoros vagy romantizáló szemlélettel mutatták be a cigányságot (Vastagh György, Munkácsy Mihály).

2. Európai kitekintés

A 19. század folyamán a tömegkommunikációs eszközök (újságok, képsokszorosítás, fényképezés) fejlődésével egyre nagyobb lett az érdeklődés az Európán kívüli kultúrák iránt. Az egzotikumhoz való vonzódás már a reneszánsz óta jelen volt Európában. A nagy 19. századi világkiállításokon külön pavilonok mutatták be távoli országok (főként gyarmatok) ruháit, szokásait, tárgyait.

Sokan ekkor ébredtek rá arra, hogy Európán belül a cigányság képviselte ezt az egzotikus jelleget, és számos festő fordult e téma felé. A legnépszerűbb akadémikus festők, például William Bouguereau is festettek cigányokat, ami az ő kifinomult, emelkedett stílusukban kissé disszonáns benyomást kelt. A posztimpreszionisták közül Van Gogh az örökké vándorló népcsoportban az emberi sors szimbólumát is beleláthatta (pl. a *Cigánykaraván Arles mellett* című képe 1888-ból). A naiv stílusban alkotó Vámos Rousseau képein (pl. *Alvó cigánylány*, 1897) a cigány kultúra vadsága, színeik élénksége már a stílusban is megnyilvánul.

Érzékelhető tehát, hogy a "vadakra" való borzongó rácsodálkozást egyre inkább felváltja a cigány kultúra lényegének egyre empatikusabb megragadása.

3. A cigányok ábrázolásmódja a 19. század végi Magyarországon

Ahogy Nyugat-Európában, úgy Közép-Európában is a cigányok töltötték be a "törzsi népek", azaz a primitívek szerepét. A cigányok itt is a természetes ősállapot idilljét jelentették. "A cigány az Alföld beduinja", írta Rózsaffy Dezső (Rózsaffy 1905/6).

A századforduló polgári tekintete úgy látta a cigányságot, mint idegen és egzotikus törzset. Az ábrázolásnál a reform-kori népi életképpel ellentétben ekkor már elég volt a "vad kinézet", nem feltétlenül kellett a jellegzetes cigány foglalkozásra utaló attribútumok. A feltűnően rongyos, olykor élénk színű ruházat, valamint a hosszú haj (férfiaknál is) jelezték ezt a "vadságot". A hosszú haj, mint cigány attribútum az I. világháború után szűnik meg, mivel a besorozásnál megnyírták őket, és sokszor leszerelés után is a rövid hajviseletnél maradtak.

A megfigyelői tekintet és a megpillantott viszonya csak nemrég vált tudományos kutatás tárgyává. Ma már sokkal érzékenyebben reagálunk a perifériára szorult társadalmi rétegek ábrázolására, illetve a férfi-nő hierarchia vizualizációjára. Az, hogy ki néz, (társadalmi helyzete, kulturális háttere, stb.) nyilvánvalóan meghatározza, hogy miként jeleníti meg azt, amit lát. A szociológia egyértelműen kimutatta, hogy a vizuális konvenciók visszahatnak az ábrázolt társadalmi helyzetére.

Egyetemes tendencia, hogy a többségi társadalomtól eltérő csoportok, pl. a sötétebb bőrszínűek gyakrabban részesülnek negatív előítéletben, és a fekete test gyakran szexualizálódik és feminizálódik az európai modernításban (Kovács 2007: 4). A festményeket vizsgálva valóban megfigyelhető a cigánylányok, cigányasszonyok szexualizált ábrázolása (akár pedofília is).

4. Cigányok a nagybányai festők művein

A nagybányai művésztelep 1896-ban létesült. Hollósy Simon Münchenből hozta ide tanítványait arra a nyárra, és az expedícióhoz más magyar festők is csatlakoztak, a további nyarakon is. A kolónia fénykora az I. világháború kitéréséig tartott. A művészcsoporthoz tartozott az egyik nagybányai születésű festő, Réti István volt (Réti 1994).

Nagybányán a cigánynegyed neve Hatvan volt. Visszaemlékezésekből tudható, hogy a cigányok a szokásos díj feléért is modellkedtek, akár napokon át. Az olcsóság tehát az egyik magyarázata a gyakori cigánymodell-használatnak. A másik fontos indok a cigány modellválasztás mellett az aktfestés szükséglete volt. Ferenczy Béni eképp emlékezik: „Meztelenül eleinte úgyszólván csak a cigányok voltak hajlandók mutogatni magukat, bányászlányok vagy falusi lányok már csak a züllés lejtőjén voltak hajlandók aktot állni, és ez sem tartott sokáig, mert rövid modell pályájuk a helyi vagy a szatmári bordélyban rekedt meg, de a cigánylányok nagy többsége is csak félig meztelenül, derékig volt hajlandó levetkőzni, vagy még azt se. A legszebb, Krajcár Eszter, apám háromalakos cigányok képén a kártyavető, mindenkinek ült, de csak ruhában.” (Ferenczy Béni visszaemlékezése, idézik: Murádin-Szűcs 1996: 201.).

4.1. Hollósy Simon (1857-1918)

A nagybányai művésztelep alapítója impulzív egyéniség volt, csapongó fantázia, profetikus retorika, lelkes természet-imádat jellemezte. Részben örmény származása miatt egyfajta keleti bohém típus volt, rokonszenvezett is erősen a cigányokkal. Nagy rajongója volt a cigányzenének, és mivel ő maga is hegedült, népszerű volt a cigányok körében. Münchenben volt magániskolája, ő hozta a fiatal magyar festőket Nagybányára 1896-ban, ide azonban ő maga személyes konfliktusok miatt csak 1901-ig járt vissza, a művésztelep vezetését ezután (nem hivatalosan) Ferenczy Károly vette át.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy Hollósy Simon kocsmai mulatozásokat is megfestett, és érdeklődésének középpontjában a zenész cigány állt (*A jó bor*, 1884). Az egyik főművén, a *Rákóczi-induló* című képen, melyhez 1895-től szinte haláláig készített vázlatokat, a hegedülő cigány alakja szorosan összekapcsolódik a hazafias érzelmekkel.⁶ (1. kép) A festmény központi alakja egy magas, szakállas, hegedülő cigányember, aki nyilvánvalóan a Rákóczi-indulót játssza. A kép az 1848-49-es szabadságharc emlékéhez kapcsolódó hazafias, forradalmi érzéseket jeleníti meg.

Hollósy Simonnál egyértelmű, hogy cigány-ábrázolásaiban a hagyományos zenész-cigány és hazafiasság sztereotípiáira épített, és azokat erős rokonszenvvel

⁶ Rákóczi induló, vázlat, 1899, o.v., 92x127 cm, Magyar Nemzeti Galéria

formálta újjá. Stílusában az elmosódottsággal a menet mozgását, valamint a felfokozott érzelmi töltést kívánta érzékeltetni.

1. Hollósy Simon: Rákóczi induló, 1899

4.2. Ferenczy Károly (1862-1917)

Ferenczy Károly egészen más háttérből jött, és karakterében is nagyon különbözött Hollósytól (sokan emlegették a nagybányai művésztelep e két prominens személyiségét mint a tüzet és a vizet, akik ennek ellenére kölcsönös tisztelettel és szeretettel viszonyultak egymáshoz). Ferenczyt nem jellemezte sem bohém lelkület, sem cigányzene-hallgatás, és látványos hazafias érzelmeket sem mutatott. Amikor érett művészként Münchenből Nagybányára költözött családjával együtt, elsősorban a természeti látvány megjelenítésének lehetőségei érdekelték. Itt Nagybányán azonban ő is rákapott a cigány modellekre, és anélkül, hogy a népi zsáner felé lépett volna, néhány műtermi képet festett nagybányai cigányokról. A négyzet alakú vászonra festett, három alakos *Cigányok* című képén⁷ (2. kép) a kék ruhás lány áll középen, míg a másik, picivel kisebb, fekvő

⁷ 1901. o.v., 122x122 cm, Magyar Nemzeti Galéria

formátumú változaton⁸ a kék ruhás lány bal oldalra került. Az első verzión, ahol a lány középen van, a jobb oldali idős nő kártyából jósol, és olyan, mintha a lány a jóslatot hallgatná, a bal oldali félmeztelen fiú kezében hegedű és tyúk van. Egyértelmű, hogy a kép a cigánysághoz kapcsolódó sztereotípiákkal él, anélkül azonban, hogy népies hangulattal, falusi környezetben ábrázolná az alakokat.

2. Ferenczy Károly: Cigányok, 1901

A képnek külföldön is sikert remélt a festő, azonban egyik levelében a kudarcról számol be: "Berlinben nem fogadták el a cigányokat a Secessióban – ez eleinte roppant lesújtott, de azután majdmegmutatomi reakciót szült – ne közöld senkivel".⁹ A kép középponti eleme a tarkóra tett karú, kéjesen nyújtózó,

⁸ 1901, o.v., 87,7x116 cm, Magyar Nemzeti Galéria

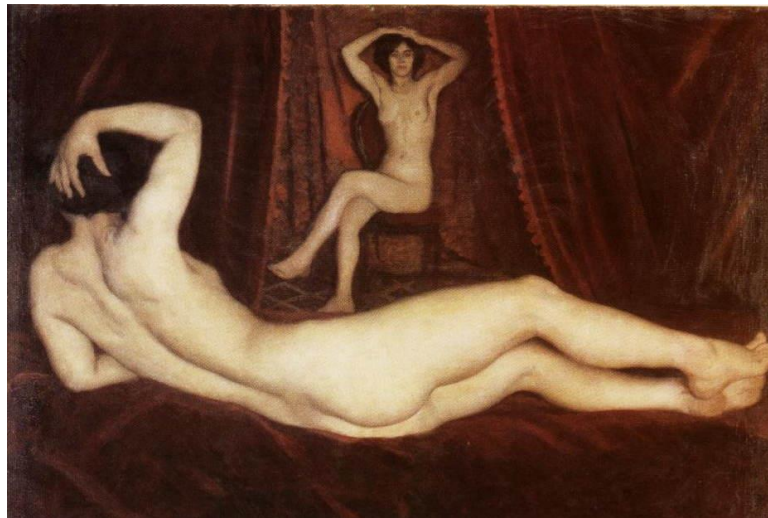
⁹ Ferenczy Károly levele Réti Istvánhoz, 1902. április 27., in: Boros – Kissné Budai (szerk.) 2011: 38

hangsúlyozottan egzotikus szépségű cigánylány, technikailag pedig a festői probléma talán a kék szín volt, melynek gazdag árnyalatait a lány hosszú szoknyáján és mellényén bontakoztatta ki. További nagybányai cigány-képe volt még néhány évvel később az *Öreg és fiatal cigány*.¹⁰

A cigány modellek ezt követően már csak a budapesti korszakában, alkotói korszakának végén jelentek meg újra. A tízes évektől Ferenczy Károly számos aktot festett, ami összefüggésben állhatott azzal, hogy a Képzőművészeti Főiskolán aktfestést oktatott. Aktképei eleinte klasszikus, vénuszi, tizianói nőket ábrázoltak (pl. *Vörös hátters női akt*, 1913), azonban később variálni kezdte a modell-típusokat. Az 1915-ben készült *Alvó cigánylány*¹¹ új útra lép: alakja nem horizontális, hanem összegömbölyödik, magzat-szerű, aki mintha egy kerek fészekben feküdne, gyermeki nyugalomban. Testarányai nyúlánkabbak a klasszikusnál, melle kicsi, karjai vékonyak.

Feltehetőleg ugyanerről a modelltől készült a következő kép is, a *Cigánylány/Kétalakos cigánylány*¹² (3. kép), ami újra egyfajta kísérlet az aktkép műfaján belül. Ugyanazt a modellt jeleníti meg kétszer a képen: fekvő háttájként az előtérben, felemelt karú, szemben ülő alakként a háttérben.

3. Ferenczy Károly: Cigánylány, 1916

¹⁰ 1904. o.v., 108x124 cm, lappang

¹¹ 1915. o.v., 110x101 cm, Magyar Nemzeti Galéria

¹² 1916. o.v. 95x140 cm, Budapesti Történeli Múzeum, Fővárosi Képtár

Erről a cigány modellről leveleiben is megemlékezik, fiának írja a következőket: "A mostani cigányleány akt olyan, hogy nagyon szép lehet, ha nagyon meg van csinálva, de csak akkor – mert főképp a formák érdekesek. Láb unikum. Haj halvány fekete. Nem emlékszem ilyen hajra. Fényes, halvány szürkésfekete. [női lábfej rajza]." ¹³ Leveleiből kiderül, hogy fiai, Valér és Béni is szívesen rajzoltak, festette és mintáztak cigány modelleket (Boros – Kissné Budai (szerk.) 2011: 275. és 428. számú levelek).

Egyértelmű, hogy Ferenczy Károly elfogulatlan esztétikai érdeklődéssel fordult a cigány modellek felé. Csodálta jellegzetes szépségüket, de már nem mint egzotikumot. Bár korai művein a hagyományos attribútumokat is használta a cigányok ábrázolásánál, az aktképeken szinte egyforma arányban vannak nem cigány és cigány modellek, és nála nem érezzük azt, hogy esztétikai vagy művészi értékben bármi különbséget tett volna a kettő között. Ferenczy Károlynál már plurális szépség-elv jelent meg: mindegyikben meg tudta látni a vizuális értéket, és képeinek ez volt a központi célja, nem az erotikum, és nem is a narratíva.

4.3. Réti István (1872-1945)

Réti István nagybányai festő művészetére egyáltalán nem volt jellemző sem a népi életkép, sem az aktfestés. Az 1910-es évek elején azonban talán épp barátja, Ferenczy Károly hatott rá, amikor az akt műfaja felé fordult. 1912-13-ban készült képeinek modellje a Csuporka nevű cigány kislány volt (*Cigánylány*)¹⁴ (4. kép), ennek második változata 1913-ban készült.

¹³ Ferenczy Károly levele Ferenczy Bénihez, 1915 vége, in: Boros – Kissné Budai (szerk.) 2011): 319

¹⁴ 1912, o.v., 80,5x91 cm, Magyar Nemzeti Galéria

4. Réti István: Cigánylány, 1912

Merészen színes, dekoratív kompozíció: a téglavörös ágytakaró és a rózsás kendő erősíti a cigány modell beazonosítását. A kislány egy díványon ül teljesen meztelenül, kissé szégyellősen, és jobb kezével a haját igazítja. Aradi Nóra Réti-monográfiájában úgy beszél erről a képről, mint ami “élményszerűen sugározza az ifjúság derűjét és báját” (Aradi 1960: 185). Ebben az esetben jól tetten érhető, hogy mennyit változott az érzékenységünk az ilyen típusú ábrázolásokkal szemben. Aradi véleményével szemben ma már olyan értelmezés is van, például Kovács Éváé, hogy ezen a festményen a kamaszlány tekintetében a domináns férfi tekintetere adott választ figyelhetjük meg, amelyben benne van a szégyen, a félelem, a szexuális kiszolgáltatottság. Társadalmi normákat (tehát például a meztelenség tabuját) csak elnyomott etnikai vagy szociális csoportokkal szemben lehetett gond nélkül áthágni, és itt éppen ez történt. Egyértelmű, hogy e korszakban nem cigány kamaszlánnyal elképzelhetetlen ilyen kép, és a szerző megállapítja, hogy ilyen nincs is (Kovács 2007: 16.).¹⁵

Réti István képének párhuzamával több olyan európai mű is kínálkozik, ahol éretlen kamaszlányt örökítenek meg meztelenül. Ilyen Pierre Puvis de Chavannes

¹⁵ Kovács Éva e cikkében hasonló módon elemzi Göröncsér Gundel János: Cigánylány és aktmodell (1907) című festményét is, e tanulmányban azonban arra nem térek ki.

Remény című képe (1872), vagy Paul Gauguin: *A szüzesség elvesztése (A tavasz ébredése)* című festménye 1891-ből, amelyen egy tahiti lányt ábrázol (az elnyomott etnikum és az egzotikus jelleg itt is megjelenik), valamint Edvard Munch: *Pubertás* című, 1894-95-ből származó műve.

4.4. Iványi-Grünwald Béla (1867-1940)

Iványi-Grünwald Béla a Mintarajziskolában Székely Bertalan tanítványa volt. 1886-tól Münchenben, Hollósy Simon magániskolájában, majd az Akadémián tanult. Néhány évnyi párizsi tartózkodás után 1892-től ismét Münchenben, Hollósy körében alkotott. Utazgatott Egyiptomban és Afrika más tájain. 1896-ban Hollósyval ő is Nagybányára jött, és több mint egy évtizeden át jelentős szerepet játszott a nagybányai iskolában, sokáig ő képviselte legtisztábban a nagybányai plein-air felfogást. Életében több fordulat, több stílusirányzat volt, nagy hatással voltak rá például az 1907-ben Budapesten kiállított Gauguin-képek. 1911-ben elköltözött Nagybányáról, mert meghívást kapott Kecskemétre, ahol művésztelepet alapított. A kecskeméti stílusa a szecessziótól megérintett dekoratív irányú volt, de nem voltak szigorú közös irányelvek. Iványi sikert aratott a kecskeméti stílusú képeivel, több múcsarnoki díjat is nyert.

Már nagybányai korszakában festett cigány-képeket, de Kecskeméten is gyakori, kedvelt témája volt a Cigányváros. Képei színes, hangulatos, dekoratív módon jelenítik meg a cigányok csoportját, nincs bennük népies jelleg (pl. *Cigányok a mezőn*, 1905 körül). 1908 után egyértelműen érződik Gauguin tahiti képeinek hatása, például a *Cigánylányok a Lápos partján*¹⁶ című képnél (5. kép). Iványi, mint világot látott, egzotikumok iránt érdeklődő festő, a cigányságban is ezt a festői, egzotikus jelleget emelte ki, anélkül, hogy félelmetesnek, "vadnak" látta volna őket.

¹⁶ 1909, o.v. 115x115 cm, Nagybánya, Máramaros Megyei Múzeum

5. Iványi-Grünwald Béla: Cigánylányok a Lápos partján, 1909

5. Kunffy Lajos (1869-1962)

Kunffy nem nagybányai festő, noha 1890-től ő is Münchenben, Hollósy iskolájában tanult. Később a müncheni akadémián, majd Párizsban képezte magát tovább. 1897-ben tért vissza Magyarországra, de 1901-től feleségével együtt ingáztak Párizs és Somogytúr között. Kunffy életmódjából kifolyólag számos olyan festőt láthatott, akik egzotikus embereket festettek le. Mivel divatosak voltak a festői célzatú utazások, 1913-ban ő is elment Tunéziába. 1934-től végleg Somogytúrra telepedett.

Kunffy Lajost 1905-től mintegy harminc éven át foglalkoztatta a cigánytéma. Somogytúron kezdett cigányokat festeni, a falu szélén ideiglenesen táborozó teknővájó cigányokat, vagy a színes viseletű kolompár cigányokat. Festőinek találta primitív, ősi életmódjukat, sőt egyfajta biblikus jelleget is látott bennük (Horváth 2006: 11). Ezeket a képeket jól el tudta adni, főleg Párizsban, és itt a

párizsi művészeti kritika egyenesen a cigányok festőjének nevezte őt ("Peintre des Tziganes") (Horváth 2006: 7).

A természeti erőkkel együttélési tudó nép szelíd természete, jámbor vadsága fogalmazódik meg ezekben a képekben (*Tanácskozó cigányok*, 1911; *Cigányasszonyok a hídon*, 1911; *Két cigány*, 1910) (6. kép).

6. Kunffy Lajos: Két cigány, 1909

Kunffy jellemzője, hogy bár gazdálkodó földbirtokosként a falu népéhez tartozó cigány családokat jól ismerte, mégis kívülállóként festette a cigányokat. Természetesen nyitott volt a másságban rejlő szépségre és volt benne szociális érzékenység is, de mindenképp jelzés értékű, hogy visszaemlékezéseiben és a képcímekben szinte soha nem említi név szerint a modelljeit.

6. Rippl-Rónai József (1861-1927)

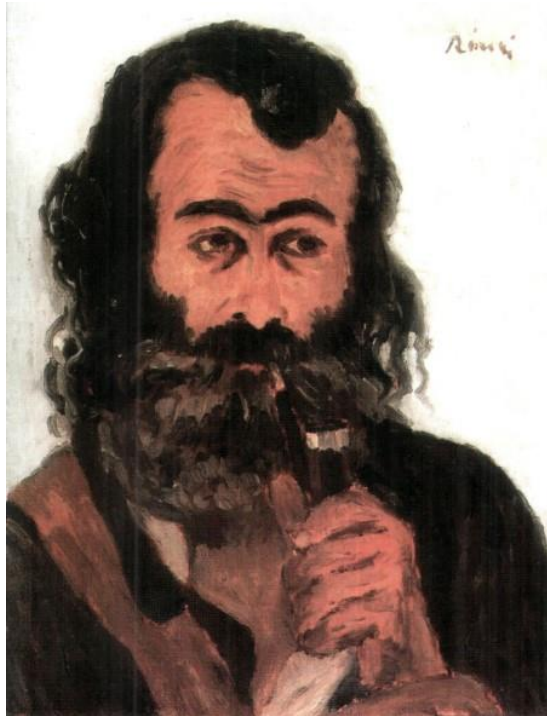
Bár Rippl-Rónait csak egyetlen kép kapcsolja a témához, ezt mindenképp meg szeretném említeni. Rippl-Rónai és Kunffy ugyanis gyakran vendégeskedtek egymásnál (Kaposvár és Somogytúr távolsága mindössze negyven kilométer), és

itt, Somogytúron, 1907-ben készült a *Pipázó cigány* című képe,¹⁷ melyben “egy szakállas férfi ősi típusát ragadta meg” (Horváth 2006: 15). (7. kép) A bölcs, békés figura megragadó természetességét mintha a városi kávéházak züllött világával állítaná szembe a festő. Ezt a fajta érintetlen bölcsességet ragadták meg Csontváry Kosztka Tivadar *Öreg halász* (1902) vagy *Marokkói tanító* (1908) című képei is.

Rippl-Rónai is ezer szállal kötődött Franciaországhoz, akárcsak Kunffy. Rá is nagy hatással volt Gauguin festészete, és ő is kereste a “primitív”, ősi, természetes, színes, életteli stílust.

Megjegyezném még, hogy Rippl-Rónai művészetében fontos szerepet játszott 1910 végétől egy Franciaországban megismert hölgy, akit ők Fenella néven fogadtak kaposvári házukba csaknem fél évre. Fenella félig cigány, félig amerikai származású volt, zenélt, és számos akt és nem akt rajzhoz, festményhez és fotóhoz állt modellt a festőnek. A bohém Fenellát, mint egzotikus jelenséget és mint Rippl-Rónai szeszélyét, a festő egész baráti köre ismerte és megcsodálta.

7. Rippl-Rónai József: Pipázó cigány, 1907

¹⁷ 1907, o. v., magántulajdon

7. Összefoglalás

E tanulmány célkitűzése semmiképp nem lehetett az, hogy a századfordulós magyar festészet cigány-képeinek teljes listáját szolgáltatassa. A kiragadott példák alapján azonban megállapítható, hogy míg részben továbbéltek a cigányoknak a reformkorban és a nemzeti romantikában létrejött ábrázolási sémái, a századvégi festők jelentős szemléletbeli változást is mutatnak, amennyiben e népcsoport egzotikus szépségét a klasszikus európai szépségideállal egyenrangúnak ismerték el, és felfigyeltek a természetközeli életmódból fakadó ősi bölcsességre, ami távol állt a rohanó városi civilizációban élőktől. Fontos lépés volt ez, ami a cigányság társadalmi asszimilációjának reményét csillantotta meg, és csak szomorúsággal állapíthatjuk meg, hogy az elmúlt évszázadban ez a remény sajnálatos módon nem beteljesületlen maradt.

Felhasznált szakirodalom

- Aradi Nóra (1960): Réti István. Budapest, Képzőművészeti Alap
- Bencsik Gábor: A cigányok képe. A magyarországi cigányság történeti ikonológiája a 20. századig. PTE doktori disszertáció: <https://docplayer.hu/166753463-A-ciganyok-kepe-a-magyarorszagi-ciganysag-torteneti-ikonologiaja-a-20-szazadig-doktori-disszertacio-keszितte-bencsik-gabor.html> (Letöltés ideje: 2021.01.06.)
- Boros Judit – Kissné Budai Rita (szerk.) (2011): Ölel Carolus. Ferenczy Károly levelezése. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria
- Horváth János (2006): Kunffy Lajos cigányképei. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága
- Kállai Ernő (szerk.): Cigányok/romák Magyarországon. Belvedere Meridionale XXX. evf. 3. szám, 2018 ősz
- Kovács Éva (2007): Fekete testek, fehér testek – A “cigány” képe a 19-20. században. Vázlat. Társadalomtudományi Kutatóintézet, Kisebbségkutató Intézet. https://kisebbségkutato.tk.hu/uploads/files/Kovacs_Eva_-_Fekete_testek_fehér_testek.pdf (Letöltés ideje: 2020. október 29.)
- Oros-Klementisz Marianna: Cigányok a képzőművészetben a vászon egyik és a másik oldalán. Barátság, 15. evf. 3. szám (2008) 5716-5723
- Murádin Jenő - Szűcs György (1996): Nagybánya 100 éve. Miskolc-Nagybánya
- Réti István (1994): Nagybánya művészete. Budapest: Kulturtrade

Rózsaffy Dezső: Pettenkofen Szolnokon. Művészet 1905/6, 386-399.

<http://www.mke.hu/lyka/04/386-399-petten.htm>. (Letöltés ideje: 2020. október 29.)

Szöllősy Ágnes: Cigány a képen. Cigányábrázolás a XIX.-XX. századi magyar képzőművészetben. in: Beszélő online, 7. évfolyam 7.-8. szám, 2002.

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/cigany-a-kepen> (Letöltés ideje: 2020. november 10.)

Veszprémi Nóra: Barabás Miklós, Petőfi Sándor és az utazó cigánycsalád. Egy közös motívum a 19. századi magyar képzőművészetben és irodalomban. In: Művészettörténeti Értesítő 2002/3-4. szám, 265-286.o.

VÍRUSOK, TESZTEK, VAKCINÁK ÉS ELLENZŐIK. A COVID-19 JÁRVÁNY NÉHÁNY SAJÁTOS SÁGÁRÓL

Lipécz György CSc

főiskolai tanár, Tomori Pál Főiskola

lipecz.gyorgy@tpfk.hu

Szépe Orsolya PhD

tudományos munkatárs, Semmelweis Egyetem

Jassoy Noémi

közgazdász, MSC egyetemi hallgató, FernUniversität in Hagen

A Covid-19 világjárvány mindenkit érint, azokat is, akik nem fertőződtek meg. A Sars-CoV-2 vírus és a világjárvány átalakította az életünket: munkakörülményeinket, személyes kapcsolatainkat, közösségi és családi életünket. Írásunkban – a teljesség igénye nélkül – ennek a szokatlan új helyzetnek néhány meghatározó és gyakran félreértett sajátosságát elemezzük.

Kulcsszavak: pandémia, Covid-19, Sars-CoV-2, vírustesztek megbízhatósága, oltások, vírustagadók, oltásellenzők, online kapcsolatok

Bevezetés

A Covid-19 világjárvány mindenkit érint, azokat is, akik nem fertőződtek meg. A járvány átalakította az életünket: munkakörülményeinket, személyes kapcsolatainkat, közösségi és családi életünket. A járvánnyal kapcsolatban régi és új ismeretek tömege ömlik ránk a vírusról, a betegségről, a tesztekéről, a rohamtempóban folyó vakcina-fejlesztésekről, a gyógyítás lehetőségéről, a járvány terjedéséről, a védekezés egyéni, közösségi módjairól, a járvány gazdasági, lelki hatásairól, a járvány várható alakulásáról. Ebben nagyon nehéz eligazodni. Hitek, tévhitek, cáfolatok keringenek a médiumokban, néha még a szakmai cikkekben is, és a magánbeszélgetésekben. Közben szokatlan körülmények között, szokatlan helyzetekben kell döntéseket hoznia a szakembereknek, a gazdasági szereplőknek, a politikusoknak, a családoknak, az egyéneknek. Írásunkban ennek

a szokatlan új helyzetnek – a teljesség igénye nélkül – néhány meghatározó sajátosságát elemezzük.

Előzmények

A Covid-19 járvány, mint ismeretes, 2019 decemberében indult Kínából. Az új vírus megjelenése és gyors terjedése váratlan volt, váratlan következményekkel, bár az is elmondható, hogy nem érte teljesen felkészületlenül a világot. A kínai hatóságok a WHO-nak a hónap végén küldtek hivatalos jelentést. 2020 januárjában Kína nyilvánossá és elérhetővé tette a vírus genetikai szekvenciáját, ami által lehetővé vált, hogy a vírust az egész világon kutassák, hogy megkezdjék a vírus tesztek kifejlesztését és az oltóanyaggal kapcsolatos kutatásokat is. Másfél héttel később a WHO közzétette az új koronavírus diagnosztizálására szolgáló PCR teszt javasolt protokollját, ami azóta is az egyik legfontosabb és világszerte alkalmazott vizsgálati módszer. A WHO februárban keresztelte el a **Sars-CoV-2 vírus által okozott betegséget Covid-19-nek**. A fertőzés gyorsan terjedt, és márciusban a WHO világjárvánnyá nyilvánította. Jöttek az egyre szigorúbb járvány elleni intézkedések: bezártak a szállodák, iskolák, leállt a légiforgalom, a **lezárták a határokat** (WHO, 2021).

Az járvány első hullámát követően, 2020 májusában a legtöbb európai országban elindult a járvány miatt hozott szigorú intézkedések fokozatos enyhítése. A nyár folyamán a legtöbb országban feloldották a kijárási korlátozásokat, és a turisztikai célú utazás is megengedetté vált. Jött a második hullám, szeptemberben újra lezárták a határokat. Az egyes országok más-más stratégiával igyekeztek a járványt lassítani és következményeit mérsékelni, mindenütt sok volt a bizonytalanság, de a korlátozó intézkedések, a karantén sehol sem maradt el. A nyugati világban 2020 karácsonya és szilvesztere is a korlátozások jegyében telt. 2020 december 21-én az Európai Unió feltételesen jóváhagyta a BioNTech/Pfizer oltóanyagát, így az EU-ban egységesen december 27-én megkezdődhetett a lakosság tömeges oltása. Nem sokkal később a Moderna vakcináját is engedélyezték, így januárban már két oltóanyag volt használatban. Mindeközben persze folytatódnak a fejlesztések, és egyre több hatóanyag kerül a kutatások végső stádiumába (Europäische Kommission, 2020).

Közben már (2021 májusában) a pandémia harmadik hullámát éljük, az elfogadott oltóanyagok száma és a beoltottak aránya is fokozatosan növekszik, és már a korlátozások óvatos és fokozatos lebontása van napirenden. Az óvatosság azért is indokolt, mert megjelentek az eredeti wuhani vírus mutánsai, folyik tovább a kutatás, hogy az új vakcinák védenek-e az új mutánsoktól, vagy hogyan lehet a már kifejlesztett vakcinákat módosítani ennek érdekében.

A Covid-19-ről és a Sars-CoV-2 vírusról

A Sars-CoV-2 vírus (ahogy a többi vírus is) nem áll másból, mint egy örökítő anyagból (a koronavírus esetén egy RNS molekulából), amit egy lipid-burok vesz körül. A vírus nem élőlény, nem tudja magát szaporítani, de ha egy élő szervezetbe bekerül, ott a szervezet segítségével szaporodik, mintha a szervezet sajátja volna, és megbetegedéseket okoz: a Sars-CoV-2 vírus leginkább súlyos légzőszervi megbetegedéseket képes okozni.

Főként, bár nem kizárólag cseppfertőzéssel terjed, a közönséges influenzához képest tízszer olyan gyorsan.

A fertőzés lappangási ideje átlagosan 3 - 7 nap (maximum 14 nap). Tünetei elsősorban: láz, köhögés, légzési nehezítettség, szaglász- és ízlésvesztés, valamint izom és ízületi fájdalmak, orrdugulás és orrfolyás, hasmenés, hányinger, fáradtság.

A fertőzés sok esetben tünetmentesen zajlik le, a fertőzöttek nem érzik magukat betegnek, ami által még nagyobb az esélye annak, hogy a fertőzött továbbadja a vírust.

A vírus tesztek megbízhatóságáról

Vajon mennyire megbízható egy vírus teszt? Erre sajnos nem lehet egy egyszerű és egyértelmű választ adni, olyasmit, hogy egy adott teszt megbízhatósága 100%-os vagy csak 90%-os. A tesztekéről szóló leírásokban **öt fontos arányszámmal** találkozunk: a **szenzitivitás** és a **specifitás**, a **fertőzöttségi arány**, valamint a **pozitív és a negatív prediktív érték**. Ezek néhány fontos sajátosságát és sajátos összefüggését szeretnénk az alábbiakban kiemelni. Először is arra kell figyelni, hogy meg kell különböztetni azt, hogy egy egyén ténylegesen fertőzött vagy nem,

attól, hogy a teszt (+) vagy (-) eredményt mutat. Lehet, hogy valaki fertőzött, de a teszt (-) eredményt ad, és lehet, hogy nem fertőzött, a teszt mégis (+) eredményt mutat. És lehet természetesen, hogy helyesen mutatja a teszt a fertőzött egyénről, hogy (+), és a nem fertőzöttről, hogy (-).

A négy arányszám közül a két legfontosabb a **szenzitivitás** és a **specifitás**, ami magára a **tesztre** vonatkozó információ, egyben a másik két arányszám meghatározásához is alapul szolgál, amihez viszont szükség van az ötödikre is.

- A **szenzitivitás** azt mondja meg, hogy a vírusesztest a **biztosan fertőzöttek** hány százalékára ad **pozitív (+)** eredményt.
- A **specifitás** pedig azt, hogy egy teszt a **biztosan nem fertőzöttek** hány százalékára ad **negatív (-)** eredményt (Fidy - Makara Gábor 2005).

Úgy is mondhatjuk, hogy ez a két arányszám azt mutatja, hogy milyen arányban ad egy teszt **helyes eredményt** a fertőzöttekről, illetve a nem fertőzöttekről.

Hasonlóképpen kétféleképpen adhat **téves eredményt** a teszt: ha a fertőzöttről negatív eredményt mutat (ez a hamis negatív), vagy a nem fertőzöttről pozitívat (ez a hamis pozitív). Nyilván elég megadni a szenzitivitást és a specifitást, tehát a helyes eredmények arányait, mert a helytelen eredmények arányai ezeknek a komplementerei.

A másik két fontos arányszám a **pozitív** és a **negatív prediktív érték**, ezek a vizsgált személyek szempontjából fontosak.

- A **pozitív prediktív érték** azt mutatja, hogy a (+) eredményű személyek közül hány százalék a valóban fertőzött.
- A **negatív prediktív érték** pedig azt mutatja, azok közül, akik (-) eredményt kaptak, milyen arányban vannak, akik valóban nem fertőzöttek.

Vegyük sorra ezeket. Nézzünk egy számszerű példát, az egyik legfontosabb, a vírus jelenlétét kimutatni képes tesztre, a PCR tesztre, reálisnak tekinthető adatokkal (Giri et al, 2021).

1. táblázat: A PCR teszt szenzitivitása és specificitása

A biztosan fertőzöttek közül	A biztosan nem fertőzöttek közül
96% (+)	1% (+)
4% (-)	99% (-)
100%	100%

A fenti táblázatban a vastagon kiemelt számok a **szenzitivitás** és a **specificitás**. Ezek elég jó értékeknek számítanak.

- Az első oszlopban a **biztosan fertőzött** vizsgálati személyek száma jelenti a 100%-ot, és közülük a PCR teszt a 96 százalékban adott (+) eredményt, ez a **szenzitivitás**. A fertőzöttek 4%-át tévesen negatívnak mutatja.
- A másik oszlopban a **biztosan nem fertőzöttek** jelentik a 100%-ot, közülük 99%-ról mondja azt a teszt, hogy negatív, ez a **specificitás**. A teszt csak 1%-ról mutatja azt tévesen, hogy pozitív.

Hogyan lehet a táblázatbeli arányokhoz eljutni? A válasz nem magától értetődő, mert az volt a kiindulópont, hogy vannak olyan pácienseink, akikről (vagy a mintáikról) *pontosan tudjuk*, hogy fertőzöttek-e vagy sem, – miközben a teszt éppen arra van, hogy ezt megállapítsuk. A teszt ellenőrzéséhez tehát már tudnunk kéne azt az eredményt, ráadásul biztosan, amit magától a tesztől várunk. Szerencsére ez az ellentmondás megoldható, összetett validálási eljárásokkal, azonos minták párhuzamos teszteredményeinek összehasonlításával, a teszteredmények utólagos elemzésével.

A prediktív értékek meghatározásának nehézségei

A vizsgált személyt és orvosát a **prediktív értékek** érdeklik, tehát az, hogy ha kaptak egy pozitív teszteredményt, akkor mi a valószínűsége annak, hogy a személy valóban fertőzött. Itt egy további nehézség merül föl, mert a prediktív értékek nem határozhatók meg közvetlenül a szenzitivitás és a specificitás értékeiből, hanem egy további arányszámra is szükség van, a **fertőzötteknek a népességbeli arányára**. Ez pedig újabb ellentmondás, mert hiszen a fertőzöttek

aránya a tesztelés révén állapítható meg. Azonban ez a nehézség is áthidalható, és a különböző becsült illetve feltételezett fertőzöttségi arányok esetére a számítások elvégezhetők.

Kiindulásképpen válasszunk 1%-os fertőzöttségi arányt egy vizsgálati sokaságban, tehát 99% a nem fertőzöttek aránya.

A számítások első lépése az **együttes** arányok meghatározása. A végeredményt a 2. táblázat mutatja. Az adatok értelmezése, illetve meghatározásuk módja a következő:

1. Például az 1. oszlop 1. adata azt jelenti, hogy a vizsgált sokaságban 0,96% azoknak az aránya, akiknek pozitív a tesztje, és fertőzöttek, egyidejűleg. Ezt úgy kaptuk, hogy tudjuk, miszerint a fertőzöttek 96%-áról ad a teszt (+) eredményt, tehát az 1%-nyi **fertőzött** 96%-ára, azaz: a **teljes** sokaság 0,96%-a lesz fertőzött és pozitív eredményű.
2. Alatta a 0,04% azt jelenti, hogy a **teljes** sokaság 0,04%-a fertőzött és negatív eredményű, mert az 1%-nyi fertőzött 4%-át a teszt negatívnak mutatja. Az 1. oszlop összege 1%, hiszen az 1%-nyi fertőzöttet osztottuk föl 96%: 4% arányban.

Hasonló módon jönnek ki a második oszlop arányszámai. A táblázat négy cellája együtt adja ki a 100%-ot.

2. táblázat: Az együttes arányok táblázata

	Fertőzött 1%	Nem- fertőzött 99%	Összesen
A teszt eredménye pozitív	0,96%	0,99%	1,95%
A teszt eredménye negatív	0,04%	98,01%	98,05%
Összesen	1%	99%	100%

Az első sor végén az 1,95% adja (+) eredmények arányát a vizsgált sokaságban, és 98,05% a negatív teszteredmények arányát.

A **prediktív értékek** meghatározása van csak hátra.

- Mi valószínűsége annak, hogy egy (+) teszteredményű tényleg fertőzött? Ezt a $\frac{0,96\%}{1,95\%}$ tört adja meg, ez a pozitívak közt a fertőzöttek aránya, ami 49,2%. Ez a **pozitív prediktív érték**.
- Mi valószínűsége annak, hogy egy (-) teszteredményű egyén tényleg nem fertőzött? Másképpen: az összes (-) eredményű személy között mekkora a tényleg nem fertőzöttek aránya? Ezt a $\frac{98,01\%}{98,05\%}$ tört adja meg, ami 99,96%. Ez a **negatív prediktív érték**.

Ezzel meg is kaptuk a prediktív értékek táblázatát, amelyben az **egy sorban szereplő arányok adják ki a 100%-ot**.

3. táblázat. PCR prediktív értékek 1%-os fertőzöttség esetén

	fertőzött	nem fertőzött	Összesen
A teszt eredménye pozitív (+)	49,2%	50,8%	100%
A teszt eredménye negatív (-)	0,04%	99,96%	100%

A táblázat első sora kellemetlen meglepetés, mert a *közel 50%-os pozitív prediktív érték* nagyon rossz, azt is mondhatjuk, hogy használhatatlan. Olyan, mintha pénzfeldobással akarnánk eldönteni egy pozitív eredményű páciensről, hogy tényleg fertőzött-e. Igaz, a *negatív prediktív érték* közel 100%-os, ami viszont nagyon jó, hiszen közel 100%-os biztonsággal állíthatjuk erről az egyénről, nem fertőzött.

A számítások részletezése nélkül az alábbi táblázat ugyanazon PCR teszt prediktív értékeiket tartalmazza - **különböző fertőzöttségi arányok** mellett:

4. táblázat: Fertőzöttségi arányok és prediktív értékek

Fertőzöttségi arány	PCR Pozitív prediktív érték	PCR Negatív prediktív érték
1%	49,2%	99,96%
10%	91,4%	99,6%
20%	96%	99%
50%	99%	96,1%

Az utolsó sorban szereplő 50%-os fertőzöttségi arány nagyon magas, mindmáig egyik országban sem fordult elő, de **egy kisebb zárt közösségben**, például egy idősotthonban **nem elképzelhetetlen**.

A tesztelés néhány fontos nehézségét (bármely tesztre, nemcsak a PCR-re) jól illusztrálja a táblázat:

- A prediktív értékek nem olyan jellemzői a tesztnak, mint a szenzibilitás és a specificitás, mert ugyanannak a tesztnak - a fertőzöttségi aránytól függően - lényegesen eltérőek lehetnek a prediktív értékei.
- ezek a számított valószínűségek valójában **átlagok**, és egy-egy jól elkülöníthető területen vagy közegben (egy kórházban, idősotthonban) más fertőzött arány is lehetséges
- alacsony fertőzöttségi arány mellett a pozitív prediktív érték megbízhatatlan, a negatív viszont nagyon jó,
- ahogy nő a fertőzöttség, úgy nő a pozitív prediktív érték. Igaz, a negatív prediktív érték romlik, de csak csekély mértékben.

Sok egyéb probléma is van, amiknek a jelentősége különösebb szakértelem nélkül is látható, például: a **mintavétel** tökéletlenségei, a **szállítás** nem megfelelő körülményei, vagy az, hogy közvetlenül a fertőzés után még kevés a vírus a szervezetben, és ezért nem mutatható ki. Mindezek ezek jelentősen rontják a teszt eredményességét, ilyenkor megnő a fals negatív eredmények száma.

A tesztek fajtáiról

A vírus kimutatására, illetve a vírus által kiváltott ellenanyagok kimutatására szolgáló tesztek közül - a teljesség igénye nélkül - négy tesztípust emelünk ki, ezek: a PCR, az ellenanyagok kimutatására szolgáló két szerológiai teszt, a IgM és az IgG tesztek, és az antigén gyorsesztek.

A PCR teszt

Ezt a tesztet tartják a legmegbízhatóbbnak. A vírus jelenlétét mutatja ki.

Miután a vírus örökítő anyaga ismert, a vírus kimutatásának egyik módja, hogy kimutatják a vírus örökítő anyagát, erre alkalmas a PCR eljárás. (PCR:

polymerase chain reaction, polimeráz láncreakció). A PCR több évtizede általánosan használt módszer az élettudományi kutatásokban és egészségügyi laboratóriumokban. Felfedezője, Kary Mullis amerikai vegyész 1993-ban eredményéért Nobel-díjat kapott.

Legtöbbször az orrgaratból vagy a szájgaratból vesznek mintát, és azt tesztelik laboratóriumban. A PCR nem gyors teszt, egy-két nap alatt lehet az eredményt megtudni, viszonylag drága, továbbá laboratóriumi felszereltség és validáló orvos szükséges hozzá.

Szerológiai tesztek

A további két említendő teszt, úgynevezett **szerológiai** gyors teszt: IgM és az IgG.

Az IgM és IgG úgynevezett immunglobulinok, olyan fehérje molekulák, amiket a szervezet a bekerült idegen anyagok, baktériumok, vírusok, többek közt a koronavírus semlegesítésére termel. A tesztek ezeket a vírus ellen termelt antitesteket (védekező molekulákat) mutatják ki.

Az ujjbegyből vagy a vénából vesznek vért, és a mintát vizsgálják az antitestek jelenlétére.

Előnye, hogy bármely orvos vagy egészségügyi dolgozó elvégezheti a tesztet, és igen gyorsan (10-20 perc) alatt van eredmény.

A gyors tesztek hátránya, hogy csak a tünetek megjelenése után, körülbelül a 2-7 naptól, illetve a fertőzés 8-28. napján adnak csak megbízható eredményt, mert a különböző immunglobulinok (IgM, IgG, IgA) a fertőzés más és más időpontjában mutathatók ki. Az ellenanyagok a *tünetmentes* időszakban nem mutathatók ki, és a *fertőző, de tünetmentes* egyéneknél sem jelennek meg.

Antigén tesztek

Mivel a szervezet által termelt antitestek a fertőzés után akár hónapokkal is kimutathatók, így ezeket a tesztet akkor alkalmazzák, amikor az a kérdés, hogy a páciens elkapta-e már a koronavírust.

Az antigén gyorseszteket a PCR-hoz hasonlóan a vírus jelenlétének kimutatására használják, így sürgős esetekben bír a legnagyobb jelentőséggel ez a tesztípus. Fertőzöttség esetén, az orrgaratból vett mintával a vírus bizonyos fehéjéinek jelenlétét képes kimutatni. Előnye, hogy a szerológiai tesztekhez hasonlóan 15-20 perc alatt eredményt kaphatunk és kevés eszköz szükséges hozzá, ugyanakkor ezen tesztek szenzitivitása messze elmarad a laboratóriumban kimutatott PCR tesztekétől. Az alacsony víruskoncentrációt sokszor nem mutatja ki. Az antigén gyorsesztek a járvány első szakaszában az alacsony szenzitivitási értékek miatt kevésbé voltak elfogadottak, a második hullámra azonban a továbbfejlesztések és a laboratóriumi kapacitások kimerülése miatt egyre több ország fogadja el hivatalos teszteredményként. A WHO szerint egy antigén gyorseszteknak minimum 80%-os szenzitivitással és 97%-os specificitással kell működni, ahhoz, hogy elfogadható legyen hivatalos teszteredményként. Ezt az ajánlást többek között az Európai Unió is figyelembe vette a tesztelési stratégiák kidolgozásánál (European Commission, 2020). Ezen adatokból kiindulva 2%-os fertőzöttségi arányt feltételezve (a fentebb bemutatott számítási eljárást követve) 87%-os pozitív, és 99,5%-os negatív prediktív értéket kapunk.

A EU-ban félszáznál is több különböző márkájú teszt van forgalomban, ezek szenzitivitási és specificitási értékei nagyon hasonlóak. Ilyen esetekben leginkább az elérhetőség és az ár határozza meg, hogy melyik tesztet alkalmazzák.

A mindennapi orvosi gyakorlatban a tesztek megbízhatósága eltérhet a laboratóriumi vizsgálatok eredményeitől. Eltérést okozhat például, ha a mintavételt nem megfelelő pontossággal végzik, az orr- vagy szájgaratból nem elég mélyről vagy nem elég ideig veszik a mintát. Ezzel a mintavételi eszközre nem kerül rá elegendő koronavírus, aminek következményeként a teszteredmény fertőzöttségtől függetlenül negatív lesz. Egy másik fontos dolog, ami a tesztek megbízhatóságát befolyásolja, a mintavétel időpontja. A vírusnak a szervezetbe való bejutást követően egy-két napra van szüksége ahhoz, hogy olyan mennyiségben legyen a szervezetben, hogy egy teszt ki is tudja mutatni. Ha túl hamar vesznek mintát, előfordulhat, hogy a technikailag megfelelően elvégzett teszt jelenlévő fertőzés esetén is negatív eredményt mutat az alacsony

víruskoncentráció miatt (Kiweno - der Experte in Sachen digitaler Labordiagnostik 2020).

A szerológiai és antigén tesztek az alaposabb vizsgálathoz kombinálják a PCR teszttel, ilyen módon lényegesen több információhoz lehet jutni. Például, ha a PCR (+), az IgM is (+) és az IgG (-), akkor ebből az a következtetés vonható le, hogy „A vírus kimutatható, a kezdeti antitest, az IgM megjelent. Fertőző állapot. A fertőzés 7. – 14. napja között vagyunk” (Ragó et al. 2020).

Az oltásokról

A Covid-19 vírus elleni oltás kifejlesztése 2020 során rekordidő alatt történt meg. Míg egy átlagos vakcina forgalomba kerüléséig általában 10-15 év is eltelik, a Sars-CoV-2 elleni oltóanyagot egy éven belül elkezdtek használni. Ennek okai többek között az alábbiak:

Miután a kínai kutatók megosztották a vírus génszekvenciáját, a Texasi Egyetem két héten belül meghatározta a tüskefehérje szerkezetét. Ez pedig mindenekelőtt a **krio-elektronmikroszkóp** alkalmazásának volt köszönhető, amelynek kifejlesztésért 2017-ben a kémiai Nobel-díjat három francia kutatónak ítelték oda. Ezután már sokkal hamarabb tudtak a kutatás következő fázisaiba lépni.

A második fontos tény az volt, hogy a koronavírusok már korábban is ismertek voltak a tudományban, 2003-ban volt egy Sars-CoV járvány, aminek a tapasztalatait, kutatási eredményeit fel tudták használni Sars-CoV-2-vel kapcsolatos kutatás-fejlesztések során.

A harmadik, hogy pandémia esetén a vakcinafejlesztés fázisai lerövidülnek, bizonyos fázisok időben átfedésben lehetnek, hogy minél hamarabb lehessen hatékony oltóanyag találni és alkalmazni (Krammer, 2020., Mclaughlin-Goldberg, 2021., Lavery, 2020.).

Ezen túlmenően a vakcinafejlesztéssel, engedélyezéssel és gyártással kapcsolatos adminisztrációs feladatokat minimálisra csökkentették. Az is fontos mozzanat, hogy korábbi időszakokhoz képes jóval intenzívebb volt a **nemzetközi együttműködés** a kutatócsoportok között. A legújabb felfedezéseket hamar

megosztották egymással, így egymás tudását felhasználva lényegesen gyorsabban haladhatott a kutatás.

És végül: a világ példátlan anyagi ráfordítással támogatta a kutatás gyors előrehaladását. Az Európai Unió 2020-ban 469 millió euróval támogatott 105 különböző koronavírussal kapcsolatos kutatási projektet (Naujokaityté 2021).

2021 elejére több különböző módszerrel működő oltóanyagot fejlesztettek ki. Az oltások mindegyikének közös jellemzője, hogy nem jut élő, aktív vírus az emberi szervezetbe, hanem egyéb módszerrel próbálnak immunválaszt elérni.

A legújabb módszer az mRNS (hírvivő RNS) típusú vakcina, amely technológia egyik megalapozója Karikó Katalin. Ilyen típusú vakcina a Pfizer/Biontech és a Moderna oltása. Ennél a típusnál a vírus tüskefehérjéinek genetikai kódját egy mRNS molekulával bejuttatják a sejtbe, ezután a sejt létre tudja hozni a tüskefehérjét, amire válaszként a szervezet immunválaszt produkál. Tehát maga a vírus semmilyen formában nem kerül szervezetünkbe ezzel az oltóanyaggal (Solis-Moreira, 2020).

Egy másik típusú oltás a vektor alapú oltás. Ezek közé tartozik az AstraZeneca és a Szputnyik-V is. Itt szintén a tüskefehérjék genetikai kódját juttatják be a szervezetbe, azonban ezt egy adenovírushoz kapcsolt DNS szakasszal teszik. Ez esetben az adenovírus (egy másik víruscsoport) a vektorvírus (szállító vírus), amire a szervezet immunrendszere reagál, így alakítva ki az immunitást.

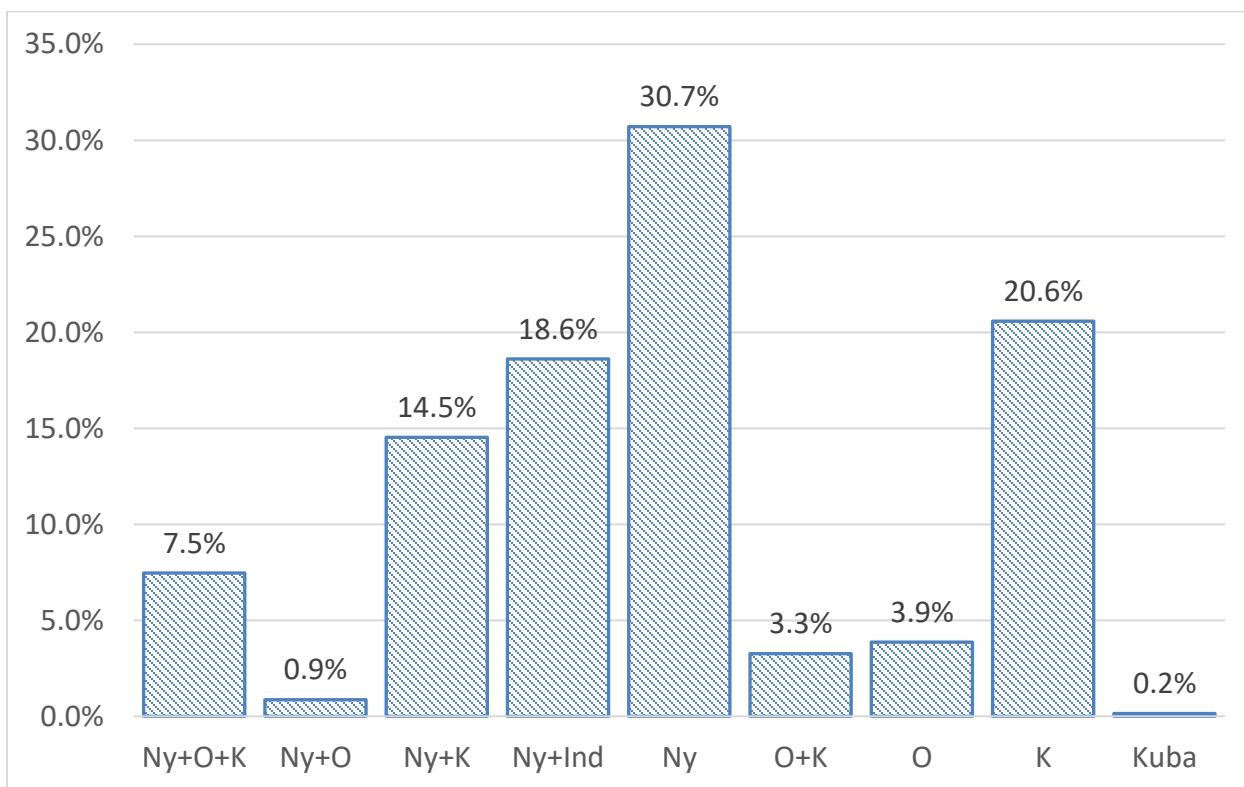
A harmadik típusba az elölt vírust tartalmazó vakcinák tartoznak, mely a három közül a legrégebbi technológia. Ilyenkor egy legyengített vírust juttatnak be a szervezetbe, amely nem okoz megbetegedést, viszont kiváltja a megfelelő immunválaszt (Mélypatakiné, 2021).

Oltások és országok

Mára (2021 május közepére) egy sor megbízható oltás áll rendelkezésre, mindenekelőtt a világ fejlett részének a rendelkezésére (Mélypatakiné, 2021). Ezek közül a fontosabbak:

- Moderna, (USA, 46 országban engedélyezve)
- AstraZeneca, (brit, 106 országban engedélyezve)
- Pfizer/BioNTech, (amerikai – német; 85 országban engedélyezve)
- Johnson&Johnson (USA) 41 országban engedélyezve
- Sputnik V (orosz, 66 országban engedélyezve)
- Sinopharm (kínai, 41 országban engedélyezve), Sinopharm, Sinovac
- Covaxin (indiai)
- Abdala, Soberana (kubai)

Érdekes kérdés, hogy a világ különböző országaiban, régióiban milyen oltóanyagokat használnak. Az eltérések mögött meghúzódó – elsősorban politikai, geopolitikai – okok taglalására nem vállalkozunk, de az eltérésekről, a különböző gyártmányú vakcinák megoszlásáról megpróbálunk egyfajta képet alkotni. Az Our World in Data alapján készült az alábbi ábra:

Ábra-1. A nyugati, orosz, kínai, indiai és kubai gyártmányú oltásokat használó országok népességének megoszlása. 2021 április végi és május első felében rendelkezésre álló adatok alapján. (Ny: nyugati, O: orosz, K: kínai, Ind: indiai Kuba: kubai). Forrás: Saját számítás (Mathieu et al. 2021) alapján.

Az ábra azt mutatja, hogy a világ országainak népessége hogyan oszlik meg a különböző gyártmányú vakcinák használata szerint. Az ábra az **oltottsági** arányokat nem tükrözi, csak a felhasználó országok **népességének** arányait a világ 7,8 milliárdos össznépességhez képest.

„**Nyugati**” néven (Ny) utalunk a Moderna, Oxford/AstraZeneca, Pfizer/BioNTech és a Johnson&Johnson vakcinákra. Az ilyen vakcinákat (kizárólag vagy máshonnan származó gyártmányokkal együtt) használó országok népessége a világnépesség 72%-át teszi ki. Tehát csak 28% a nyugati vakcinát nem használó országok népessége.

7,5%-ot tesz ki annak a 16 országnak az össznépessége, amelyek a nyugati vakcinák *mellett*, az orosz és a kínai vakcinát is használják (**Ny + O + K**), ebben a csoportban van Magyarország is.

A (**Ny + K**) vakcinát 29 ország használ, népességarányuk 14,5%. A nyugati vakcina túlnyomórészt AstraZeneca, kisebb részt a Pfizer/BioNTech.

A (**Ny + Ind**) csoportban csak India van, mert importál nyugati vakcinát is (Astra Zeneca-t), de közben – globálisan is jelentős gyógyszergyártó kapacitásával – saját vakcinát is gyárt, a Covaxint, a belső járványhelyzet miatt azonban mindent belföldön használ föl, az exportot leállították.

A (Ny) csoportba 129 ország tartozik, ők **kizárólag a nyugati** gyártmányú vakcinákkal oltanak. Itt van az Európai Unió 27 országa közül 26, de már több országban folynak tárgyalások a Sputnik V vásárlásáról, sőt közös gyártásáról is, és nemrég a WHO jóváhagyta a kínai Sinopharm vészhelyzeti alkalmazását, ami várhatóan további változásokat indukál. Jelen pillanatban ennek a 129 országnak az összlakossága 30,7%-ot tesz ki.

Az (**O + K**) csoportban csak négy ország van, köztük Pakisztán a legjelentősebb.

Csak **orosz** vakcinát használ Oroszországon kívül 8 ország, köztük Algéria és Szíria.

Csak **kínai** oltást használó országból csak 8 van, lakosságárány tekintetében természetesen Kína a meghatározó, a 20,6%-ból 17,8%-nyi kínai lakos. Bár Kínában is beindult az oltás, nyárra 1 milliárd ember beoltását tervezik, de jelenleg még csekély a beoltottak aránya, a védekezés fő eszköze mindmáig a

rendkívül szigorú karantén. Megjelentek híradások arról, hogy Kína is tárgyal a Pfizer/BioNTech vakcináról, ezért úgy tűnik, Kínában is megjelenik nemsokára egy nyugati oltóanyag.

Kuba alkot még egymagában egy kategóriát, csak a saját oltóanyagukat használják, még az 1962-es embargó után építették ki gyógyszeripari önellátást biztosító kapacitásaikat. A statisztikákban az Abdala szerepel, de még további 4 féle vakcinát is emlegetnek.

Szkeptikusok¹⁸, ellenzők

A világon szinte mindenütt megjelentek a vírussal, az oltásokkal, a korlátozásokkal szembeni skeptikusok, ellenzők. Nem alkotnak homogén csoportot, indítékaik, érveik nagyon különbözők lehetnek, és azok egyidejűleg különböző kombinációkban jelennek meg, és a követők aktivitása is jelentősen különbözik.

- Egy részük **vírustagadó**, szerintük a vírus nem is létezik.
- Vannak, akik vírus létét nem tagadják, de úgy gondolják, hogy a Covid-19 betegség **nem annyira súlyos**, ahogy azt az egészségügyi hatóságok és a médiumok állítják.
- Vannak, akik a vírus megjelenéséért valamelyik **nagyhatalmat** teszik felelőssé, tudatosságot vagy legalábbis súlyos felelőtlenséget vélelmeznek (az USA és Kína többször is megvádolták ezzel egymást). Ennek erősebb változata, hogy a pandémia mögött valamiképpen a gyógyszergyártók gazdasági érdekei állnak, esetleg még a WHO is a befolyásuk alatt áll.
- Az **oltásellenzők** vagy az oltástól egyénileg elzárkózók csoportja.
- A **korlátozásokat ellenzők** csoportja.

A két legutóbbi csoportot érdemes közelebbről is szemügyre venni.

Az **oltásellenzők** (anti-vaxxerek) vagy az oltástól egyénileg elzárkózók csoportja valószínűleg a legnépesebb.

¹⁸ Itt természetesen nem az áltudományossággal szembeni skeptikusságról van szó, amit a „Szeptikus Társaság” képvisel, hanem az ellenkezőjéről, a tudományos állítások megkérdőjelezéséről.

- Vannak, akik nem érvelnek, csak egyszerűen nem veszik a fáradságot, nem törődnek vele, vagy éppen a körülményeik kedvezőtlenek, egyedül, betegen élnek. Magyarországon, ahol először regisztrálni kell, vannak, akik nem tudnak regisztrálni, nem értenek hozzá, vagy számítógépük sincs.
- Vannak, akik úgy érzik, hogy ők egészségesek, nem kapják el a betegséget, és ha elkapják is, azt észre sem veszik, vagy enyhe lefolyású lesz. Hogy ők tünetmentesen is tovább adhatják a fertőzést, azzal nem foglalkoznak.
- Vannak, akik úgy gondolják, ha a sors vagy Isten úgy rendeli, hogy elkapják, esetleg súlyos következményekkel, akkor azt ők elfogadják.
- Vannak, akik az oltás mellékhatásaitól tartanak, és ezzel kapcsolatban is számtalan tévhit kering a neten. A legsúlyosabbak egyike, hogy maga az oltás is okozhat Covid-19 betegséget.
- Vannak, akik attól tartanak vagy úgy vélik, hogy az oltás illetéktelen beavatkozás a szervezetükbe, esetleg a génállományukat is módosíthatja.

A korlátozásokat ellenzők. A fentebb felsorolt vélekedések, indokok mind megjelennek a korlátozások ellenzőinek érveiben is.

- Az egyik fő érv, hogy a veszély el van túlozva, és emögött többnyire valamilyen nemzetközi érdekszövetséget vélnek fölfedezni.
- Gyakori érv, hogy a korlátozások az egyéni szabadságot jogtalanul korlátozzák.
- Jelentős ok a tartós bezártság miatt kialakuló elkeseredettség és indulat, vagy a pandémia által fenyegetett gazdasági szereplők, munkanélküliek, tartalékaikból élő vagy már tönkre is ment vállalkozók kétségbeesése.
- Egy következő érv, hogy a gazdaság érdekei előbbre valók, a gazdaság zavartalan működése is társadalmi érdek. Az USA-ban még az öregek tudatos feláldozása szóba került: „Az Egyesült Államokban Dan Patrick 70 éves texasi alkormányzó már [2020] március végén kirobbantotta erről a vitát, miután a Fox tévében kifejtette: szívesen lemond az életéről, hogy megmentse a gazdaságot az unokáinak, s szerinte ezt megteszi a többi amerikai nagyszülő is. Tennesseeben pedig a gazdaság újraindításért

tüntetőik transzparensen is követelték, hogy a gyengék áldozzák fel magukat a gazdaság helyreállításáért” (Riba, 2020).

Az ellenzőkkel, kételkedőkkel kapcsolatos néhány észrevétel

Az ellenzők, kételkedők érveinek, indokainak megértéséhez nem elegendő az orvosi, virológiai, járványtani szaktudás. Ha a szkeptikusok és a szakemberek leülnek vitatkozni, általában nem értenek szót, nem is értik meg egymás érveit, a másik fél meggyőzése így eleve reménytelen. Többnyire persze le se ülnek vitatkozni, hanem saját köreikben erősítik egymást, csak éppen a tudomány területén egymás támogatásának (ahogy a bírálatának is) szigorú módszertani szabályai vannak.

Laikusoknak is joguk van véleményt nyilvánítani, ez kétségtelen. De itt először is megfontolandó, hogy veszélyhelyzetben nincs lehetőség a laikus vélemények türelmes meghallgatására, egy tűzvészben a tűzoltók nem állhatnak le demokratikusan megbeszélni a teendőket.

A szabad véleménynyilvánítás, amely elméletben a demokrácia fontos eleme, és amit sokan az internettől és a közösségi oldalaktól is reméltek, nagyrészt illúzióknak bizonyult. Az internet a vélemények demokratikus megbeszélése helyett nagyon gyakran a téveszmék, az indulatok szabad kinyilvánításának terepévé válik. Az ember természetes vágya az őt körülvevő világot kiismerni, közben pedig egy közösséghez tartozni, ami őt megerősíti, – de mindez számtalanszor félresiklik, sőt az ellenkezőjébe fordul (Siklaci, 2021).

Az alapvető probléma pedig az, hogy a tárgyilagosság, az egzakt szakmaiságra törekvés rendkívül nehéz feladat. A szakember számára is nehéz, a laikusoknak még nehezebb. És mivel a pandémia rendkívül összetett probléma, ezért – sarkítva fogalmazva – még a szakemberek is laikusok egy másik tudományterületen – bármennyire is mesterei a tudományos érvelésnek a saját területükön, és hívei a tudományos igazságnak általában. Ez az oka annak, hogy az ellenzők, illetve szkeptikusok között gyakran magasan képzett szakembereket is találunk. A szakmaiságot csak a többféle terület specialistáinak **együttműködése** biztosíthatja.

A nem tudományos laikus értékrendjében a tárgyilagosságra törekvés rendszerint nem is szerepel, vagy nem áll az első helyen, vagy ha fontosnak tartja

is, nem áll módjában az adott területen tudományos állításokat megfogalmazni¹⁹. Ismert és gyakori szociálpszichológiai jelenség a „**kognitív elfogultság**”, hogy minél kevésbé tájékozott valaki egy adott területen, annál inkább túlbecsüli a saját tudását, és annál határozottabban és magabiztosabban képvisel elfogadhatatlan vélekedéseket (Duignan, n.d.).

Ez természetesen nemcsak a pandémiával kapcsolatban merül föl, hanem általánosan is, különösen akkor, ha természettudományi és társadalomtudományi területek kapcsolódnak össze egy probléma megoldásában. A pandémia kapcsán pedig mindezt nehezíti, hogy egy járványról váratlanul derült ki, hogy nem lokális, hanem globális, és a globális problémák pedig eleve nagyon összetettek, több tudományterület együttműködését igénylik.

A pandémia napi ügyeiben egyébként is nehéz még a nem szkeptikus nagyközönségnek is eligazodni. A kifejezetten **virológiai** kérdésekről inkább belátható, hogy az bonyolult szakterület, mégis sok laikus saját véleményét képvisel, illetve valamilyen csoport-véleményhez igazodik. A **statisztikai** adatokkal annyiban még rosszabb a helyzet, hogy azok sokszor érthetőnek tűnnek, miközben ugyanilyen sokszor nem azok. Egyrészt a statisztikai adatok **nem érzékelhetők** úgy, mint például a hőmérséklet vagy a szélereősség. Másrészt általában az **értelmezésük** sem könnyű. A hírekben szereplő adatok, mutatószámok, arányok egyáltalán nem magától értetődőek. Könnyen el lehet tévedni köztük, és könnyen vissza is lehet élni vele. „A tények magukért beszélnek” – mondják gyakran, de ez nem áll, a tényekből olvasni, ahhoz tudományos jártasság kell.

A járvány és az online világ

Életünk alapja egy megszokott **rend**, ami most felborult. A közvetlen emberi kapcsolatok helyét átvették az online kapcsolatok.

Az iskolákban, a felsőoktatásban is ez már a 3. félév, ami nem a hagyományos rendben megy, nem a hagyományos és megszokott problémákkal, amikre már megvoltak a rutinszerű megoldási módszerek, – vagy amiket

¹⁹ A laikusok nem osztják Wittgenstein híres állítását, miszerint „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”

megoldatlanul, de rutinszerűen a szőnyeg alá söpörtek. Az online oktatás, a távolléti oktatás ilyen kizárólagos formában még kifogástalan technikai feltételek mellett sem természetes, ez kényszerhelyzet. A kényszerhelyzetből sokat lehet tanulni, ami normál időben is használható, de a kényszerhelyzet olyan pedagógiai, oktatásszervezési problémákat okozott, amelyekre az online forma nem jelentett megoldást.

Alapvető gondot jelentettek természetesen a technikai hiányosságok, a diákok (és sokszor az oktatók) hiányos és nem megfelelő színvonalú eszközellátottsága, az internetelérés egyenetlenségei, az iskolák szerverkapacitásának elégtelensége, és így tovább. De a technikai nehézségek mellett alapvető pedagógiai problémák is előtűntek: az online rendszerek fő sajátossága a kollaboráció, ez pedig a magyar oktatási gyakorlatban meglehetősen fejletlen.

Bizonyos gyakorlati tárgyak eleve nem végezhetőek online, például testnevelés, rajzoktatás, zeneoktatás, anatómia, hegesztési gyakorlatok, ápolási gyakorlatok.

A verbális készségeket igénylő témák (pl. nyelvoktatás) talán megoldhatók voltak, sőt, talán nyertek is valamit. Az írásos tárgyak, ahol a kézírás, pl. matematikai képletek, folyamatábrák interaktív, kollaboratív módon fontos szerepet játszanak, ott a tanár és a diák közötti, a diákok egymás közötti kapcsolata hirtelen megnehezül, sőt ellehetetlenül, ha a diák nem rendelkezik érintőképernyős technikával, vagy írópaddal és digitális tollal, márpedig a diákok többsége számára ez nem áll rendelkezésre.

A számonkérés, értékelés, minősítés hagyományos módja megnehezül, ellehetetlenül, a puskázást nem lehet ellenőrizni, kizárni.

A *távoktatás* egyébként is kevésbé az alapoktatásba való, sokkal inkább a posztgraduális képzésre, ha ez technikailag egyáltalán lehetséges.

A számítástechnika felértékelődött a járvány alatt, ez egy sor további sajátossággal és ellentmondással járt. Egyrészt lehetővé vált látványos képek közvetítése a diákok és általában a képernyők előtt ülők számára. A fő ellenség, maga a vírus is, annak elektron-mikroszkópos képe is látványossággá vált, minden híradásban, újságban szerepel.

Közben a rendszeres maszkviselés miatt megváltozott az emberek látványa is, az emberek arca is. De a maszk is hamarosan divatcikké vált. Ahogy „a szemüveg öltöztet”, a maszk is öltöztet, divatok alakulnak benne, egyéni ízlés szerint is változik, miközben a maszk más módon vált nélkülözhetlenné, mint a szemüveg.

Az oktatás mellett a baráti összejövetelek, a családi, társadalmi események is az online térbe kerültek. Ahhoz képest, hogy ezek az események a mai informatika nélkül szinte teljesen lehetetlenek lennének, ez nagyszerű lehetőség. A korábban megszokott élő formákhoz képest viszont sokszor nagyon szegényesek. A mai vizualitás világában szemünk kiváló kép- és hangminőséghez szokott, jó megvilágításhoz, látványos elemekhez, jól megválasztott háttérhez, jó mikrofon és jó minőségű hangszórók által közvetített élményhez. Az online találkozók minősége általában kiábrándítóan gyenge, akadozik, zajos, életlen, rossz a megvilágítás, esetleges a háttér, aki a billentyűzet közelébe hajol, annak eltorzítva jelenik meg az arca a többiek előtt. A legsúlyosabb hiányosság, hogy az online összejöveteleken nem tudunk egymás szemébe nézni. A nonverbális jelzések kiszorulnak a kommunikációból, továbbá egyszerre nem beszélhetnek többen, nem lehet egymás szavába vágni, ami pedig a hagyományos társasági beszélgetésekben megszokott és a legkevésbé sem zavaró. Ezáltal az emberi kapcsolatok is eltorzulnak, megnehezülnek.

Minden nehézség ellenére abban mindenképpen reménykedhetünk, hogy az online kapcsolatok tapasztalatait a járvány után a normál életben majd hasznosítani tudjuk, gazdagítva ezáltal közvetlen emberi kapcsolatainkat.

Felhasznált szakirodalom

- Csoma, E. (2021.) A koronavírus-fertőzés kimutatásának útvesztői: azaz melyik teszt, módszer mire és hogyan használható. tudomány.hu. MTA [Letöltve: <https://tudomany.hu/cikkek/a-koronavirus-fertozes-kimutatasanak-utvesztoi-azaz-melyik-teszt-modszer-mire-es-hogyan-hasznalható-111225>]
- Duignan, B. (n.d.) Dunning-Kruger effect. Britannica. psychology [Letöltve: <https://www.britannica.com/science/Dunning-Kruger-effect>]
- Europäische Kommission. 2020. EU-Impfstoffstrategie

- [Letöltve: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/public-health/eu-vaccines-strategy_de]
- European Centre for Disease Prevention and Control. Options for the use of rapid antigen tests for COVID-19 in the EU/EEA and the UK. 19 November 2020. ECDC: Stockholm; 2020.
- [Letöltve: <https://www.ecdc.europa.eu/sites/default/files/documents/Options-use-of-rapid-antigen-tests-for-COVID-19-20-11-20.pdf>]
- European Commission. (2020). COMMISSION RECOMMENDATION of 28.10.2020 on COVID-19 testing strategies, including the use of rapid antigen tests [Letöltve: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/preparedness_response/docs/covid19_testingstrategies_recommendation_en.pdf?utm_source=POLITICO.EU&utm_campaign=69a23e6b64-EMAIL_CAMPAIGN_2020_10_28_01_50&utm_medium=email&utm_term=0_10959edeb5-69a23e6b64-190636236&utm_source=POLITICO.EU&utm_campaign=08df23d4e5-EMAIL_CAMPAIGN_2020_10_28_02_29&utm_medium=email&utm_term=0_10959edeb5-08df23d4e5-190588983]
- Fidy – Makara (2005) Biostatisztika. InforMed 2002 Kft. (Digitális Tankönyvtár) [Elérhető: <https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/biostatisztika-2/adatok.html> Letöltve: 2020. 08. 02.]
- Giri, B., Pandey, S., Shrestha, R. et al. Review of analytical performance of COVID-19 detection methods. *Anal Bioanal Chem* 413, 35–48 (2021). <https://doi.org/10.1007/s00216-020-02889-x>
- [Letöltve: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7498299/pdf/216_2020_Article_2889.pdf]
- Siklaki., (2021). "Nem esnek össze emberek az utcán" – az oltásellenesség okai. Keller-Alánt, Á interjúja Siklaki István szociológussal. Szabad Európa [Letöltve: <https://www.szabadeuropa.hu/a/oltasellenesseg-covid-koronavirus-pszichologia-siklaki-istvan/31105587.html>]
- Kiweno - der Experte in Sachen digitaler Labordiagnostik (2020). [Letöltve: <https://kiweno.com/de/h/corona-test-wie-zuverlaessig/>]
- Krammer, F. SARS-CoV-2 vaccines in development. *Nature* 586, 516–527 (2020). <https://doi.org/10.1038/s41586-020-2798-3>
- Lavery, L. (2020). Cryo-EM Used in Novel Coronavirus Research to Support Vaccine, Treatment Development. Thermofisher [Letöltve: <https://www.thermofisher.com/blog/microscopy/cryo-em-used-in-novel-coronavirus-research-to-support-vaccine-treatment-development/>]

- Mathieu, E., Ritchie, H., Ortiz-Ospina, E. et al. (2021.) A global database of COVID-19 vaccinations. *Nat Hum Behav* [Letöltve: <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>]
- Mclaughlin - Goldberg (2021). New Developments in COVID-19 Vaccine, Testing, and Treatment Review Arent Fox [Letöltve: <https://www.nature.com/articles/s41586-020-2798-3/figures/1>]
- Mélypatakiné, J., (2021.) A COVID-19 elleni vakcinák összehasonlítása. *WEBBeteg.hu* [Letöltve: https://www.webbeteg.hu/cikkek/fertozo_betegseg/26397/covid-19-vedooltas-osszefoglalo]
- Naujokaityó, G. (2021). How the EU spent €469M on COVID-19 research in a year. *Science-Business* [Letöltve: <https://sciencebusiness.net/covid-19/news-byte/how-eu-spent-eu469m-covid-19-research-year>]
- Ragó, Zs., Szijjártó, L., Duda, E., Bella, Zs. (2020.) A COVID-19-betegek, tünetmentes hordozók, illetve a betegségen már átesettek periodikus monitorizálási lehetősége IgM/IgG antitest alapú gyorsesztekkel az egészségügyi személyzet körében a SARS-CoV-2-járvány idején. *ORVOSI HETILAP*. 161. évfolyam, 21. szám, 854–860. DOI: 10.1556/650.2020.31862 [Elérhető: <https://akjournals.com/view/journals/650/161/21/article-p854.xml>]
- Riba István (2020) Megtalált meglettek. *HVG*, 2020. 05. 07. [Elérhető: <https://m.hvg.hu/360/hetilap360/2020/19/20201910szellem1>]
- Solis-Moreira, J. (2020.) How did we develop a COVID-19 vaccine so quickly? *Medical News Today* [Letöltve: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/how-did-we-develop-a-covid-19-vaccine-so-quickly>]
- Synlab, 2021 Minden, amit tudni kell a COVID-19 tesztekéről [Letöltve: <https://www.synlab.hu/storage/DyZJKMOirPOGoWjJLipbqE9xREZOSkGTG70PR2Nv.pdf>]
- WHO, 2021. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic [Letöltve: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019?adgroupsurvey={adgroupsurvey}&gclid=CjwKCAjwhYOFBhBkEiwASF3KgaRQ4_03wZroP6dvK3YYpYTbsCbV3GZQ0e-Q3cbz9NM5moaTPQwFfhoC-UQQA vD_BwE]

A MAGYAR KKV SZEKTOR ÉRTÉKELŐ ELEMZÉSE A LIKVIDITÁS ÉS A TŐKEÁTTÉTEL TÜKRÉBEN 2012-2017 KÖZÖTT

Németh Tamás

PhD hallgató, Széchenyi István Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

tamas.nemeth@xstead.com

Egy vállalatnak működése során eredményes és fenntartható stratégiát kell kialakítania, melynek célja a vállalati vagyon gyarapítása. Ennek megvalósításához pénzügyi forrásokra van szüksége, amelyek tudatos kiválasztása, alakítása a vállalati eredményesség és jövedelmezőség egyik záloga. A kutatás fő célja egyes tőkeszerkezeti modellek érvényesülésének a vizsgálata a magyar kkv szektor szolgáltató ágazatában 2012 és 2017 között. Jelen tanulmány az éves beszámoló adatok felhasználásával mutatja be, hogy hogyan érvényesül a likviditás és a tőkeáttétel kapcsolata a vizsgált vállalkozások esetében. Témaválasztáskor alapvetően azt feltételeztük, hogy az optimális tőkeszerkezet kialakítása, valamint a stratégiai/beruházási döntések mellett a finanszírozási döntéseknek is kiemelt szerepe van a globális piacon történő versenyelőnyhöz jutásban, mivel ezek meghatározzák a vállalat sikerességét, fennmaradásának alapját.

Kulcsszavak: tőkeszerkezet elemzés, jövedelmezőség, üzleti stratégia, finanszírozási döntések

JEL (Journal of Economic Literature) kódok: G30, G32, M40

Bevezetés, célok

A kkv szektor versenyképességének problémáit elsősorban az alacsony tőkeellátottság és a gyenge technikai színvonalon működő jelentős számú piaci szereplő okozza. Magyarországon a vállalkozások túlnyomó többsége a kis- és középvállalkozások kategóriába tartozik. Méretük alapvetően befolyásolja jövedelemtermelő képességüket, a foglalkoztatottak létszámát és a fejlesztéseket. A termelésben használt eszközökkel szemben a pénzügyi eszközök indirekt módon vesznek részt a működésben, ami lehetővé teszi egy cég tulajdonosának és vezetésének szétválasztását.

A mikro-, kis- és középvállalkozásokra általában jellemző az alacsony tőkeellátottság, az alacsony bérszínvonal, a kockázatkerülés, valamint a külső forrásoktól való tartózkodás. Az alacsony bérszínvonal miatt a képzett és tapasztalt munkaerőhöz való hozzáférés is korlátozott ebben a szektorban. A kkv-k pénzügyi erőforrásainak alapja általában a tulajdonos vagyona, ami nagymértékben beszűkíti növekedési lehetőségeiket és a termelékenységüket, miután az alacsony beruházási ráta (és ezen belül a technológiai, termelékenységet növelő beruházások alacsony részaránya) konzerválja az elavult termelési rendszereket és így a lemaradást az élvonalhoz képest. (Horváth, Kovács, & Ella 2019)

A finanszírozási döntések során a kockázat – hozam – likviditás relációk figyelembevételével a vállalatvezetőknek olyan tőkeszerkezet kialakítására kell törekedniük, amely leginkább hozzájárul a vállalat értéknek növeléséhez. A tőkeszerkezettel kapcsolatos kutatások hipotézisei között leggyakrabban a vállalati érték maximalizálásához szükséges optimális tőkeszerkezet arány, a befektetett eszközök finanszírozási módja, valamint az optimális finanszírozási rangsor kialakítása merül fel. Jelen tanulmányban az elméleti modellek bemutatását követően azok érvényesülését mutatom be a magyar kkv szolgáltató szektorban, a 2012-2017 közötti beszámoló adatok alapján. A tőkeszerkezet általános értelemben a saját források és az idegen források egymáshoz viszonyított arányát jelenti. A kkv-k optimális tőkeszerkezetének kialakítása során a cél az egyes lehetséges tőkeelemek olyan optimális kombinációjának megtalálása, amely a vállalkozás értékét, és ezen keresztül a vállalkozó vagyonát gyarapítja. A saját forrás növelése új részvény kibocsátásával, míg az idegen forrás növelése hitel felvétellel, kötvénykibocsátással történhet.

Szakirodalmi áttekintés

Ahogy már említettük, a tőkeszerkezet és a jövedelmezőség kapcsolata a többi befolyásoló tényezőhöz képest rendhagyó, a jövedelmezőséget független és függő változóként is értelmezhetjük a két tényező kapcsolatrendszerében. Egyrészt, minél jobb egy vállalkozás önfinszírozó képessége, jövedelmezősége, annál könnyebben és annál kedvezőbb feltételekkel jut hitelhez, másrészt az idegen források bevonásával növelhetjük a saját tőke hozamát, amennyiben a

külső forrás elvárt hozama kisebb, mint az összes eszköz jövedelemtermelő képessége (Borszéki 2008).

Bélyácz (1997) a tőkestruktúra fogalmát a tulajdonosoktól és a hitelezőktől kapott tőkeforrások kombinációjaként határozza meg. Értelmezése szerint a tőkestruktúra a vállalati kötelezettségek összetételét jelenti, ami egyben az eszközökkel szembeni követeléseket reprezentálja. Brealey & Myers (2005) megfogalmazása szerint a tőkeszerkezet nem más, mint a vállalat beruházásai által termelt pénzáramlásnak a vállalat eszközeire vonatkozó, hosszú távú pénzügyi követelések tulajdonosai közötti szétosztása.

A magyarországi kkv-szektor legnagyobb részét a mikroállalkozások adják, és a termelékenységük a szektorban jelenlévő vállalkozásoknak jelentősen elmarad az elvárt szinttől. A kkv-szektor versenyképességének problémáit, az alacsony tőkeellátottság és a gyenge technikai színvonalon működő jelentős számú piaci szereplő okozza. Ezt igazolja az is, hogy a mikroállalkozások 2017. évben nagyságrendileg ugyanannyi főt alkalmaztak, mint a nem kkv-szektorba tartozó szervezetek (6.365 nem kkv-körbe tartozó vállalat foglalkoztatott ugyanannyi humán erőforrást, mint 679.122 mikroállalkozás) ami azt mutatja, hogy elaprózódik a vállalati szektor (Hegedűs, 2019).

A jövedelmezőség és a tőkeszerkezet kapcsolatával foglalkozó tanulmányok nagyrészt a jövedelmezőséget, mint független változót vizsgálják, de eredményeik nem mutatnak egységes képet. Amennyiben a tőkeszerkezet választásos elméletéből indulunk ki, úgy pozitív kapcsolatot feltételezhetünk a jövedelmezőség és a tőkeáttétel között, vagyis a magas nyereség ösztönzi a vállalkozásokat a hitelfelvételre, hogy a kamatok adóalap csökkentő hatásán keresztül kihasználják az adómegettakarítás lehetőségét (Illés et al. 2011). Másik megközelítésben a hierarchia-elmélet alapján viszont a kapcsolat negatív irányú, tekintve, hogy a cégek saját forrásaikat, a visszatartott profitot preferálják, az idegen forrásokért csak az előbbieket kimerítését követően folyamodnak. Azonban találhatunk példát a jövedelmezőség, mint függő változó vizsgálatára is, vagyis arra, hogy a tőkestruktúra alakulása hogyan befolyásolja a jövedelmezőség alakulását. Mezőgazdasági vállalkozásokat vizsgálva, Borszéki (2008) az újabb forrásbevonás eredményeként az összes tőke és a saját tőke jövedelmezőségének javulását tapasztalta. Berger és Bonaccorsi di Patti (2006) kimutatta, hogy a saját

tőke arány 1 százalékpontos csökkenésének hatására a vállalat jövedelmezősége 16 százalékponttal nő. Herczeg (2009) szintén mezőgazdasági vállalkozásokból álló mintán vizsgálta a tőkeszerkezet és a jövedelmezőség kapcsolatát, és megállapította, hogy a forrásszerkezeti arányok jelentősen hatnak a jövedelmezőségre, és számításokkal igazolta, hogy felírható egyfajta idegen tőke/saját tőke arány, amelyhez viszonyítva kijelenthető, hogy a vállalkozás eredményesen vagy veszteségesen végzi tevékenységét.

A választásos elmélet (Trade off) szerint a menedzsment azokat a forrásokat részesíti előnyben, amelyekkel adómegetakarítás érhető el (kamat adópajzs jellemzi). Az idegen és saját tőke közötti választás a hitelfelvételből eredő adómegetakarítás és a pénzügyi nehézségek közötti választásként értelmezhető. A tőkeáttétel növekedésével egyidejűleg növekszik az adómegetakarítás és a pénzügyi nehézségek jelenértéke is, egészen az optimális hitelarány eléréséig. Pozitív kapcsolatot feltételezhetünk a jövedelmezőség és a tőkeáttétel között (magasabb eladósodottsági szintet feltételez). A magas nyereség ösztönzi a vállalkozásokat a hitelfelvételre. A kamatok adóalap csökkentő hatásán keresztül kihasználják az adómegetakarítás lehetőségét.

A hierarchia-elmélet (Pecking order theory) egyik magyarázata az információs aszimmetrián alapszik, amely onnan ered, hogy a vállalat vezetői pontosan tudják, hogy mennyi a vállalat értéke és a megvalósítható beruházások nettó jelenértéke, míg a befektetőknek kevesebb információ van a birtokukban. Amikor egy projekt finanszírozásáról kell dönteni, a vállalati vezetők figyelembe veszik a beruházásból származó nettó jelenértéket és a finanszírozás költségeit. Akkor érdemes új részvény kibocsátásával finanszírozni egy beruházást, ha a vállalat részvényei többet érnek, mint ha a piac tudomást szerezne a belső információkról. Túlértékelttség akkor fordul elő, amikor a vezetés birtokában levő többletinformáció kedvezőtlen, s így a piac túlértékeli a részvényt. Ha viszont a vezetők tudják, hogy a vállalatuk részvényét a piac alulértékeli, akkor új részvények kibocsátásával veszteséget szenvednek el, és előfordulhat, hogy ilyenkor már nem éri meg az új részvények kibocsátása, ami a pozitív nettó jelenértékű beruházásról való lemondáshoz vezet.

A fentiekből következik, hogy a vállalatvezetés leginkább olyan forrást keres, amelynek értéke a legkevesébé függ az információs különbség mértékétől

vagy amelynek értéke keveset változik a nyilvánosságra kerülő a belső információk hatására. Ilyen forrás elsődlegesen a belső forrás lehet, ezt követi a vállalati adósság, végül a vállalatértékkel közvetlenül összefüggésben levő részvény. A hierarchia-elmélet gondolköre először Donaldson (1961) írásában fogalmazódott meg, aki nagyvállalati minta vizsgálata alapján állapította meg, hogy a menedzsment elsőként belső forrásokat használ beruházásai finanszírozására, s csak utolsóként fordul a részvénykibocsátás felé (Szemán 2008).

A hierarchia-elmélet esetében nincs optimális idegen tőke/saját tőke arány. A saját tőkének két fajtáját különbözteti meg, a külsőt és a belsőt. A külső saját tőkebevonás (részvénykibocsátás) a hierarchia legvégén áll, a belső saját forrásbevonás (visszatartott profit) a hierarchia csúcán szerepel. Az idegen tőke nagysága az egyes vállalatok esetében a külső forrásokra vonatkozó kumulált szükségletet tükrözi.

Tehát a vállalat rangsorolja a forrásait a beszerzés tranzakciós költségei szerint, és csak akkor nyúl a rangsorban következő forráshoz, ha a rangsorban felette álló finanszírozási forrásait már kielégítette (Brealey – Myers 1992). A pénzügyi vezető először a belső és a külső források közül választ. Belső források azok a pénzbevételek, melyek a vállalkozás működéséből származnak. A külső forrásokat valamilyen külső személy bocsátja a vállalat rendelkezésére.

Ügynökelmélet a vállalatfinanszírozásban (Agency theory). A finanszírozási piacok általában nem működnek tökéletesen hatékonyan, és nem működnek költségmentesen sem. Az ügynöki költségeken alapuló elmélettel először Jensen és Meckling foglalkozik (Jensen-Meckling 1976). Az általuk kifejlesztett, ügynöki költségeken alapuló tőkestruktúra elmélet a szerződés teljességének hiányán és az információs aszimmetrián alapszik. Az ügynökelmélet olyan vállalatok esetében magyarázza a tőkeszerkezetet, ahol a tulajdonlás és a vezetés szétválik. Az ügynökelmélet információs problémája azon alapszik, hogy a gazdasági szereplők közül senki sem rendelkezik többletinformációval, de nagy a valószínűsége annak, hogy a jövőben egyikük plusz információhoz fog jutni. Őt nevezi az elmélet ügynöknek, míg a másik gazdasági alany, aki szerződés keretében azt szeretné biztosítani, hogy az ügynök az ő érdekében járjon el, kapja a megbízó titulust. További kockázat a megbízó számára, hogy az ügynök – mivel

más érdekeit szolgálja – hajlamos túlzott kockázatvállalásra, mivel az esetlegesen bekövetkező magas hozamból részesedik, míg a veszteség esetén csak a megbízó érdekei és vagyona sérül (moral hazard). A probléma gyökere tehát az, hogy a megbízó és az ügynök érdekei eltérnek, amin megfelelő szerződés kötésével igyekeznek segíteni.

Az adatbázis

A tőkeszerkezet elemzéshez szükséges magyar mikro-, kis- és középvállalkozások 2012-2017 közötti beszámoló adatait a Bureau van Dijk (BvD) Orbis adatbázis biztosította, amely világszerte több mint 310 millió vállalatról rendelkezik információval a világ több, mint 200 országából. Az adatbázis egyedi (vállalkozásonkénti) adatokat tartalmaz. A vállalkozások Európai Unió statisztikai besorolási rendszerhez igazított TEÁOR 08 szerinti szolgáltatási nemzetgazdasági ág adatait az első, legmagasabb szinten vettem figyelembe. Az adatok összehasonlíthatósága érdekében a 2014-2017 között folyamatosan működő és a teljes időszak alatt a kkv-szektorba tartozó ~95.000 vállalkozásból véletlenszerű kiválasztással országonként 1000 vállalkozás került kiemelésre, amelyből 170 vállalkozás tartozik a vizsgált ágazatokba. A lekérdezés során kizárásra kerültek a közösségi szektorba tartozó állami, önkormányzati vállalkozások, valamint a konszolidált beszámolóval rendelkező vállalkozások. A vizsgált vállalkozásokkal kapcsolatban azt feltételeztem, hogy a nemzeti jogszabályoknak megfelelően vezették a könyveiket, és ezek alapján készítették a közzétett beszámolót is. A saját tőke és az idegen tőke eltérő hozamelvárásának problémakörét az elemzés nem tárgyalja. Véglegesen átadott pénzeszköznek minősül a vissza nem térítendő támogatás is, amely minden esetben preferált forrás, azonban a hierarchia-elmélettel összhangban jelen elemzés is piaci viszonyt feltételez, ahol vissza nem térítendő támogatás nem létezik.

1. táblázat: Mérlegfőösszeg megoszlása nemzetgazdasági áganként

Nemzetgazdasági ág	Mérlegfőösszeg (ezer EUR)	Részarány (%)
G: Kereskedelem, gépjárműjavítás	108 513,7	54,4%
H: Szállítás, raktározás	50 267,8	25,2%
I: Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	32 159,4	16,1%
J: Információ, kommunikáció	1 051,9	0,5%
L: Ingatlanügyletek	3 801,0	1,9%
M: Szakmai, tudományos, műszaki tevékenység	3 056,3	1,5%
N: Adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység	124,8	0,1%
S: Egyéb szolgáltatás	349,9	0,2%
	199 324,8	100,0%

(Forrás: saját szerkesztés)

Az 1. számú táblázatban a vizsgált vállalkozások nemzetgazdasági áganként és 2012-2017 között éves átlagos mérlegfőösszeg alapján kerültek csoportosításra. Az adatokat rangsorolva ebből az látható, hogy a vizsgált vállalkozások 95,8%-a az első három, Kereskedelem, gépjárműjavítás (54,4%), Szállítás, raktározás (25,2%), valamint Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás (16,1%) ágazatból tevődik össze. 2012-2017 között az éves mérlegfőösszeg adatokban a szolgáltatási ágazatok közötti átrendeződés nem volt jelentős.

A kutatás fő célja a magyar kkv-szektor értékelő elemzése a likviditás, jövedelmezőség és a tőkeáttétel tükrében 2012-2017 között. Jelen tanulmány az éves beszámoló adatok felhasználásával mutatja be, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a jövedelmezőség és a tőkeáttétel között, hogyan érvényesül a likviditás és a tőkeáttétel kapcsolata. A tőkeszerkezetet meghatározó tényezők és a jövedelmezőségi mutatók között az összefüggést korreláció elemzés segítségével határoztuk meg, amely a kapcsolat meglétét és annak erősségét mutatja meg. Az elemzéshez szükséges mutatók képzése a fő mérlegsorok figyelembevételével történt. Jelen tanulmányban a mutatószámok elemzését és az összefüggések vizsgálatát kizárólag az 1. számú táblázatban feltüntetett, nemzetgazdasági ágazatokba sorolt vállalkozások esetén végeztem el.

Az elemzés a vállalkozások tőkeszerkezetének változását a tőkeáttétel (idegen tőke/saját tőke), kötelezettségek aránya (hosszú lejáratú kötelezettségek/összes kötelezettség), saját tőke-jegyzett tőke arány (saját tőke/jegyzett tőke), tőkeellátottság (saját tőke/források összesen) mutatószámok segítségével vizsgálja. Az üzleti évenként mérlegben kimutatott eszközök és források meghatározott tételeinek egymáshoz mért viszonyát értékelve mutat rá a gazdálkodás színvonalára. A jövedelmezőség vizsgálata során a tőkearányos jövedelmezőség - ROE (adózott eredmény/saját tőke), az eszközarányos jövedelmezőség - ROA (adózott eredmény/összes eszköz), valamint az árbevétel-arányos jövedelmezőség - ROS (adózás előtti eredmény/összes bevétel) mutatókat értékeljük.

A tőkeszerkezet vizsgálatán túl érdemes figyelmet fordítani a likviditási mutatók alakulására is. A pénzügyi teljesítőképességet rövidtávon meghatározó aránymutatók a hitelezők kockázatát mérik. A likviditási helyzet értékelése a vállalkozások likvid eszközeinek és a rövid lejáratú kötelezettségeinek az összehasonlítását jelenti, segítségével megállapítható, hogy a vállalkozás képes lesz-e kötelezettségeit teljesíteni. Az elemzésben értékeljük a likviditási rátát (összes forgóeszköz/rövid lejáratú kötelezettségek) és a készpénz likviditási rátát (összes pénzeszköz/rövid lejáratú kötelezettségek).

A téma tárgyalása

A jövedelmezőség és a tőkeáttétel közötti kapcsolat esetén azt feltételeztem, hogy amennyiben az ágazat jövedelmező, abban az esetben kevesebb hitelállománnyal rendelkezik, mint a kevésbé jövedelmező ágazatok.

Az elemzést eredmény- és magyarázóváltozók segítségével készítettem el. A tőkeáttétel, mint eredményváltozó a vállalatvezetés által meghatározott olyan változó, amely a vállalkozás aktuális helyzetéhez igazodik és megmutatkozik a pénzügyi mutatókban is. Ebből adódóan a magyarázóváltozók és az eredményváltozók nem függetlenek egymástól, ezért a következtetések meghatározásakor körültekintően kell eljárni.

A tőkeáttétel, mint eredményváltozó az idegen tőke és saját tőke arányát mutatja (idegen tőke/saját tőke). A mutatószám a rövid és a hosszú lejáratú idegen forrásokat viszonyítja a saját tőkéhez, amellyel a vállalat eladósodottságát méri.

Más megfogalmazásban azt mutatja meg, hogy a saját források a kötelezettségek hány százalékát fedezik. Általában a tőkeszerkezettel foglalkozó kutatások a források közül a hosszú lejáratú kötelezettségek szerepelnek függő változóként (Baloghné Balla 2005).

A kötelezettségek aránya mutató esetén a számlálóban csak a hosszú lejáratú kötelezettség szerepel, a nevezőben pedig a mérlegfőösszeg (hosszú lejáratú kötelezettségek/összes forrás). Rámutat a vállalkozás hitelképességére vagy hitelhez jutási lehetőségeire, azt mutatja meg, hogy hosszú távon milyen az idegen tőke aránya az összes forráson belül.

Az eredményváltozót befolyásoló tényezők a magyarázóváltozók. A magyarázóváltozók közül az elemzéshez a jövedelmezőség (ROA, üzemi eredmény/összes eszköz), a likviditás (forgóeszközök/rövid lejáratú kötelezettségek) arányszámait elemeztem. Az elemzés eredményeit nem szerettem volna az adóhatásokkal és a finanszírozási struktúra hatásaival torzítani, ezért az adózott eredmény helyett az üzemi eredménykategóriát vettem alapul a jövedelmezőségi mutató (ROA) számításban.

Általában elmondható, hogy a forgóeszközök egy vállalkozás életében egy éven belül pénzeszközzé válnak, amellyel finanszírozni tudják a rövid lejáratú kötelezettségeiket. Egyrészt a hitelezők szempontjából a magas likviditási ráta mondható optimálisnak, de figyelemmel kell lenni arra, hogy a mutató magas értéke nem jelent automatikusan biztosítékot a vállalkozások fizetőképességére, mivel a forgóeszközök egy része a tartós forgóeszközök csoportjába tartozik (Musinszki 2015). Figyelemmel kell továbbá lenni arra is, hogy a forgóeszközök hozama általában kisebb a befektetett eszközök hozamától, ezért a túl magas likviditási arány csökkenti az eszközök átlagos hozamát.

A likviditás és a tőkeáttétel kapcsolatáról az elemzés alapján elmondható, hogy a magyar kkv-szektor választott ágazatait a likviditás és a tőkeáttétel közötti kapcsolat alapján gyenge kapcsolat jellemzi. A negatív kapcsolat a kötelezettségek aránya mutatószámában (hosszú lejáratú kötelezettségek aránya az összes forráshoz viszonyítva) érvényesül jobban.

A vizsgált vállalkozások likviditása és tőkeáttétele közötti kapcsolat ellenőrzésére a likviditási rátát, a jövedelmezőséget, a kötelezettségek arányát és a tőkeáttételi mutatókat elemeztem.

A változók közötti kapcsolatok vizsgálatát SPSS programmal végeztem el, korreláció számítást Pearson-féle korrelációs együttható kiszámításával alkalmaztam. A kimutatásokat a szemléltetés érdekében pontdiagram és vonaldiagram segítségével jelenítettem meg. A korrelációs együttható (R) 0 és 1 között változó értékeit a következő intervallumokra osztottam:

- 0 – 0,30 = nem mutatható ki összefüggés a két adatsor között,
- 0,31 – 0,50 = gyenge korreláció,
- 0,51 – 0,71 = közepesen erős korreláció,
- 0,71 felett = erős korreláció mutatható ki a két adatsor között

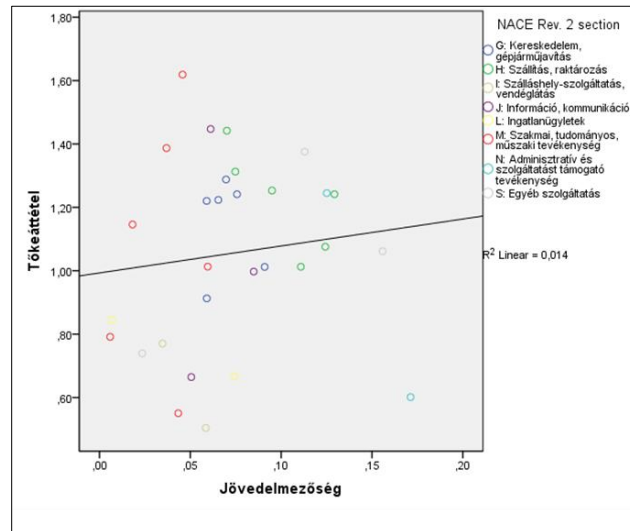
Az idősoros vizsgálatoknál az aggregált adatok jellemzően magasabb korrelációt mutatnak, mert az egyes változók hatását nehéz szétválasztani. Ilyenkor előfordul, hogy az eredményváltozóra több tényező hat, melyek az időben hasonlóan alakulnak, így az egyik hatását vizsgálva, az közvetve a többi hatását is magának tulajdonítja. Az aggregálás következtében az egyedi véletlen hatások kiegyenlítik egymást, így az adatok kisimultabbak, kiegyenlítettebbek. Az aggregált adatok esetleges eredmény torzító hatásának kiküszöbölésére a vizsgálatot 2012 és 2017 közötti időszak összes adatára elvégeztem. A nem aggregált, egyedi adatokra viszont jellemzőek a speciális, sajátos okokra visszavezethető (a vizsgálat szempontjából véletlennek tekinthető) kilengések, amik leronthatják a korrelációt, így az egyedi adatoknál jóval alacsonyabb korrelációs együttható értéket is összefüggésnek tekintettem. Az egyedi adatok korrelációinak elemzésénél azt is szem előtt tartottam, hogy míg alacsony elemszám esetén csak magas érték utal kapcsolatra, addig magas elemszám (100 felett) mellett már a 0,2 – 0,3-as mutató is szignifikáns kapcsolatra utal.

Kutatási eredmények

A jövedelmezőség és a tőkeáttétel közötti kapcsolatot az 1. számú ábra mutatja. Az ábra alapján megállapítható, hogy a jövedelmezőség és a tőkeáttétel

között gyenge pozitív kapcsolat van, ebből az következik, hogy a jövedelmezőség nem befolyásolja a vállalat idegen forrás arányát.

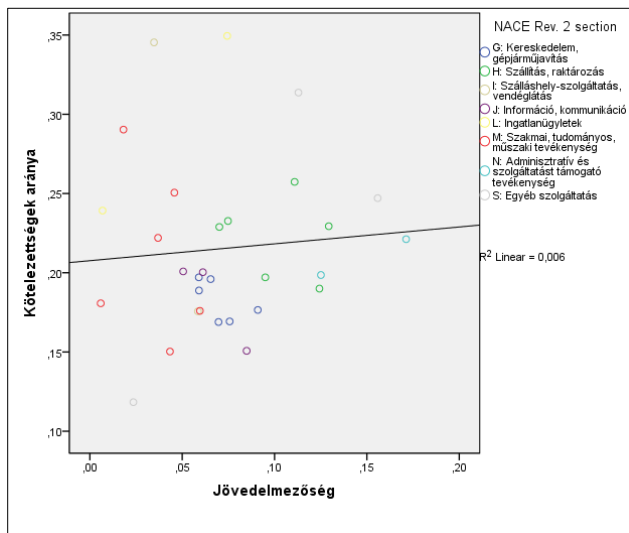
1. ábra: A jövedelmezőség és a tőkeáttétel kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

A 2. számú ábra a jövedelmezőség és a kötelezettségek aránya közötti kapcsolatot mutatja meg. A vizsgált adatok alapján gyenge kapcsolat mutatható ki, ami azt feltételezi, hogy a jól jövedelmező és gazdálkodó vállalkozások a beruházásaikat nem minden esetben saját forrásból valósítják meg, még abban az esetben sem, amikor nem kényszerülnek olyan mértékű hosszú távú kötelezettségek vállalására, mint a kevésbé jövedelmező vállalkozások.

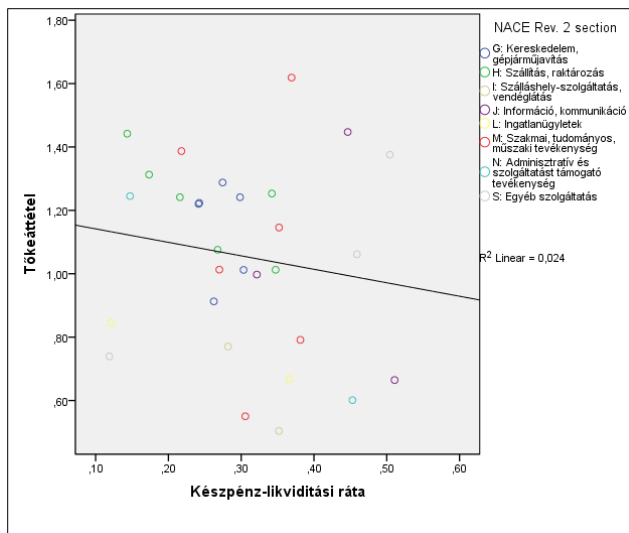
2. ábra: Jövedelmezőség és a kötelezettségek arányának kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

A 3. számú ábra alapján látható, hogy a készpénz-likviditási ráta és a tőkeáttétel között gyenge negatív kapcsolat van, amelyet az R^2 mutató alacsony szintje is megerősít. Ebből arra lehet következtetni, hogy a vizsgált vállalkozások esetében a likviditás és a vállalkozások teljes eladósodottsága között nincs kimutatható kapcsolat, vagyis a likviditás nem befolyásolja a vállalkozás idegen tőke arányát.

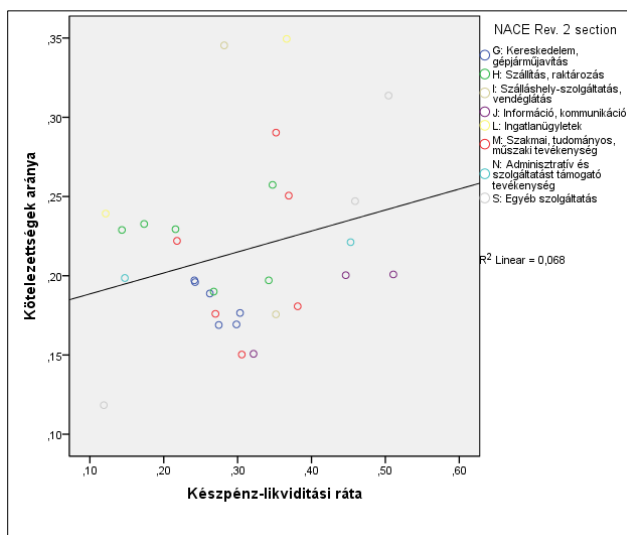
3. ábra: A készpénz-likviditás és a tőkeáttétel kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

A 4. számú ábra alapján a likviditás és a kötelezettségek aránya változó között gyenge kapcsolat mutatható ki. A vizsgált vállalkozások likviditása és a hosszú lejáratú kötelezettség összes forráshoz viszonyított aránya között nincs összefüggés. Ebből adódik, hogy az alacsony likviditási rátával rendelkező vállalkozások sem kényszerülnek nagyobb mértékben hosszú lejáratú kötelezettségek vállalására, mint a megfelelő likviditással rendelkezők, ahol a beruházások finanszírozására a felhasználhatják a likvid eszközeiket.

4. ábra: A készpénz-likviditás és a kötelezettségek arányának kapcsolata

Forrás: saját szerkesztés

Összefoglalás

Kutatásom során a magyar mikrovállalkozások adatait, mutatóit elemezve vizsgáltam az a vállalkozások jövedelmezőségét és likviditását, valamint a vállalkozások jövedelmezőségének, likviditásának összefüggéseit. A kutatás fő célja, hogy a magyar mikrovállalkozások 2012-2017 közötti beszámoló adatai alapján elemezze a jövedelmezőség és a likviditás kapcsolatát, valamint meghatározza a likviditás és jövedelmezőség összefüggéseit.

A mutatók elemzésével, azok eredményeivel statisztikailag is igazolható, hogy a vizsgált mikrovállalkozások beszámoló adatai alapján nincs összefüggés a tőkeszerkezet és a társaságok gazdálkodására jellemző jövedelmezőségi mutatók között. A jövedelmezőség és a tőkeáttétel kapcsolatáról az elemzés alapján

elmondható, hogy a magyar kkv-szektor választott ágazatait a jövedelmezőség és a tőkeáttétel közötti kapcsolat alapján gyenge pozitív kapcsolat jellemzi.

A vállalkozások vezetőinek a megfelelő döntések meghozatalához szükségük van arra, hogy a vállalkozásukkal kapcsolatban teljesen informáltak legyenek. Ez alapján olyan tőkestruktúrát tudnak kialakítani, amely pozitívan befolyásolja a vállalkozás jövedelmezőségét és működőképességét.

A tőkeáttétel gyenge kapcsolatot mutat a jövedelmezőségi mutatóval. Az idegen tőke arányának növekedése az adózott eredmény csökkenésével nem jár együtt, függetlenül attól, hogy a fizetendő kamat eredményt csökkentő hatása megjelenik az adózott eredmény értékében is.

Felhasznált irodalom

- Baloghné Balla A. (2005): Empirikus vizsgálat a magyar feldolgozóipari vállalatok és tőzsdei cégek tőkeszerkezetéről. Ph.D értekezés. PTE Közgazdaságtudományi Kar
- Berger A. - Bonaccorsi di Patti, E. (2006): Capital structure and firm performance: A new approach to testing agency theory and an application to the banking industry. In: Journal of Banking & Finance, 30 (4) 1065-1102
- Bélyácz, I. (1997): Tőkeberuházási és finanszírozási döntések. PTE Kiadó, Pécs, 262.p.
- Borszéki É. (2008): A jövedelmezőség és a tőkeszerkezet összefüggései a vállalkozásoknál. In: Bulletin of the Szent István University, Special Issue Part II. Gödöllő, 391-401
- Bozsik, S. (2017): Managerial income statement and managerial cash flow statement – Alternative way to analyse the financial performance of a company. In: Berényi, L. (ed.) Management Challenges in the 21st Century. Volume III: Diversity of Challenges. 173p. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing (LAP), pp. 25-34
- Brealey R.- Myers S. (1992): Modern Vállalati Pénzügyek I-II. Panem, Budapest
- Donaldson G. (1961): Corporate Debt Capacity: A Study of Corporate Debt Policy and the Determination of Corporate Debt Capacity Division of Research, Harvard Graduate School of Business Administration Boston
- Füredi-Fülöp, J. – Pál Tiborné – Várkonyiné Juhász, M. (2017): Az osztalék meghatározásának és elszámolásának aktuális kérdései In: Zéman, Z. (szerk.) Évtizedek a számvitelben: Controller Info Tanulmánykötet. 351 p., Copy & Consulting Kft., Budapest, 2017. pp. 67-78 (CONTROLLER INFO különszám)
- Harris M.- Raviv A. (1991): The Theory of Capital Structure. In: Journal of Finance Vol. 46. No. 1. pp. 297-355

- Hegedűs M. (2019): A versenyképességi problémák Magyarországon 2019-ben. „MÉRLEG ÉS KIHÍVÁSOK” XI. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIA, 2019. október 17-18. Miskolc-Lillafüred, 130-141
- Herczeg A. (2009): A tőkeszerkezet és a jövedelmezőség kapcsolat mezőgazdasági vállalkozásokban. In: *Gazdálkodás*, 53 (6) 570-476
- Hirota, S. (1999): Are Corporate Financing Decisions Different in Japan? An Empirical Study on Capital Structure. In: *Journal of the Japanese and International Economies*, 13 (3) 201-229
- Horváth, B., Kovács, B., & Ella, O. (2019. november). Vállalkozásokból vállalatok - a kkv-szektor problémái és lehetőségei. Forrás: *Pénzügyi Szemle*: <https://www.penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/vallalkozasokbol-vallalatok-a-kkv-szektor-problemai-es-lehetosegei>
- Illés B. Cs. – Hustiné Béres K. – Dunay A. – Pataki L. (2011): Impacts of tax systems on the competitiveness of small and medium enterprise in CEE countries. In: Riner, S. – Petr, C. (szerk.): *Conference Proceedings of 19th Annual Conference on Marketing and Business Strategies for Central & Easter Europe*, Vienna, Ausztria: Institute for Export Management Vienna University of Economics and Business, 145-156 p.
- Jensen M.C. – Meckling W. (1976): Theory of the firm: Managerial behaviour, agency costs, and capital structure. In: *Journal of Financial Economics* 3. pp. 305-360
- Katits E.- Szemán J. (2017): A magyar vállalati szektor tőkeszerkezetének elemzése 1993-2014 között a TOP 5000 adatbázis alapján. In: *Pénzügy- számvitel- statisztika füzetek II.* 2016. Miskolci Egyetemi Kiadó. 65-80
- Krénusz Á. (2005): Bevezetés a tőkeszerkezet meghatározó tényezőinek elméletébe és gyakorlatába. In: *Hitelintézeti Szemle.* 4 (2) 15-35
- March Jaksity, Gy. (2004): *A pénz természete.* Alinea Kiadó, Budapest
- Musinszki, Zoltán (2015): *Pénzügyi kimutatások elemzése: Mire jó a hányadoselemzés?*, *Pénzügyszámvitel-statisztika füzetek* 65–92
- Németh T. - Gyurcsik P. (2019): Analysis of the capital structure of the Swedish SME sector between 2009 and 2017. In: Dunay, Anna (szerk.) *Proceedings of the 9th International Conference on Management: "People, Planet and Profit: Sustainable business and society"*: Volume II Gödöllő, Magyarország: Szent István Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft. (2019) 407 p. pp. 2-8., 7 p.
- Németh T. - Hegedűs M. (2020): Capital structure of SME sector and the strategic development. Sofia, Bulgária: VUZF Publishing House “St. Grigorii Bogoslov”
- Rajan, R. G.- Zingales, L. (1995): What Do We Know about Capital Structure? Some Evidence from international Data. In: *Journal of Finance*, 50 (5) 1421-1460
- Revoltella, D. (1998): *Financing Enterprises in the Czech Republic: the importance of firm specific variables.* Gennaio: University of Ancona

- Szemán J. (2008.): A magyar vállalati szektor tőkeszerkezetének elemzése 1992-2003 között. Ph.D. értekezés, ME Vállalkozáselmélet és Gyakorlat Doktori Iskola
- Szemán J. (2017): Tőkeszerkezeti elméletek érvényesülése a szolgáltató szektorban 2006-2014 között. Controller info, V. évf. 2017. 3. szám
- Szórádiné Szabó, M. (2005): Tulajdonosi érdek, kontroll és vállalati teljesítmény Pénzügyi ellenőrzés – egy funkció több szerepben. Szerkesztette: Vigvári, A. BME Pénzügyi és Számviteli Tanszék, Budapest, pp. 82 -94
- Szücs G. (2015): A magyarországi járműgyártás jövedelmezőségének és forrásszerkezetének statisztikai elemzése. In: Közgazdász Kutatók és Doktoranduszok II. Téli Konferenciája Tanulmánykötet. 295-305
- Williamson O.E. (1988): Corporate Finance and Corporate Governance. In: Journal of Finance Vol. 43. pp. 567-591

KÉT EXODUS: A ZSIDÓK ÉS A BRITKÉK KIVONULÁSA

Dr. Pál Monika Éva

főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola

palmonika1970@gmail.com

A cikk a héber bibliai Exodus és a Brexit közötti néhány párhuzamra világít rá. Bár térben és időben, vagyis politikai kontextusában egymástól távol áll a két esemény, a történetiség és valóság dimenziójában is eltérnek, mégis a kivonulás mint cselekvés közös politikai folyamatként értelmezhetőek, vethetők össze. A kivonulás tartalmának ismertetése mellett az írás tárgyalja a kiválasztott nép fogalmának, öndefiniójának az exodushoz kapcsolt jelentését, a folyamat buktatóit, a vezér szerepének definiálásával pedig megmutatja, hogy a brit miniszterelnökök és Mózes milyen legitimációs nehézségekkel néztek szembe.

Kulcsszavak: Exodus, Brexit, biblia, politika, EU

1. A kivonulás gesztusa

A kivonulás olyan egyértelmű *elszakadás*, végső politikai eszköz, amely nem pillanatnyi felindulás, forrófejű vezetői döntés, egyetlen külső kényszer kiváltotta reakció, inkább hosszas, széleskörű deliberáció eredménye. A kivonulást egy valós vagy teleologikus cél felé tett folyamatként, valami felé haladásként, míg a szakítást egy egyszeri, radikális, rövidebb időtávú, az eltávolodást jelző cselekedetként értelmezzük. Jelen esetünkben nem a szakítás momentumára, hanem a kivonulásra mint egy pontos végcél nélkül lezajló lépéssorozatra tekintünk.

A kivonulás számunkra nem jelenti csupán egy geográfiailag jól körülhatárolható terület elhagyását, ez utóbbira a kiköltözés, ideiglenes tartózkodás esetén az átvonulás felelne meg. Az exodus - és a szecesszió - egy politikai, kulturális, vallási, gazdasági közösségből való távozásra utaló kifejezés, amely hosszabb együttélést, valamilyen szinten a befogadó (host) többség – többségi vagy kisebbségi etnikum elnyomó uralma - alóli megszabadulást jelenti.

A Brexit és az Exodus annyiban nevezhető történelmi léptékű elhatározásnak, amennyiben kitervelői, végrehajtói nem az utókor mindentudó

utólagos bölcsessége, nagyképű mindent tudása fényében tekinthették magukat történelemformálónak, hanem maguk is főszereplőként, egy új történelmi kor formálóiaként értelmezhetnék szerepüket. A jelenben is érezhették a tett fontosságát, az nem post facto adott kiemelt jelentőséget cselekedetüknek.

“Történelmi tett.” Ez a jelzős szerkezet inkább az exodus grandiózus voltára, semmint annak problémamentességére, kétséget kizáróan pozitív balanszára utal. Hisz az is párhuzam a mózesi exodus és a Brexit között, hogy a folyamat helyessége, iránya állandóan megkérdőjeleződik, próbatételek, tárgyalási fordulók kudarcain át jut el a végkifejletig. Addig a végállomásig, amelynek a Brexit esetében megjósolhatlan a karaktere, sokféleképpen értelmezhető eredményessége, hisz a jövő igazolja a 2016-os kiugrás jogosságát és hasznosságát, ellentétben a zsidók egyiptomi kivonulásának tényével, amelyben az eredményesség egyetlen fokmérője a fennmaradás volt, amely már rövid távon a döntés helyességét igazolta.

Igaz, a zsidók esetében nem az alternatívák, forgatókönyvek közötti választás kapott központi jelentőséget, hanem az alternatíva nélküliség maga vált a kivonulás utólagos, végső magyarázó elvévé. Mégis, ezen különbségek ellenére, feltűnő a hasonlóság a két folyamat kiindulópontjában: egy elnyomott (zsidók) vagy önértelmezése szerint külső erők (“Brüsszel”) által alávetettnek, kiszolgáltatottnak tartott csoport, nép, nemzet kiszabadulásáról van szó.

2. A kiválasztott nép

A zsidók esetében az elnyomatás a társadalmi státuszukon, vallási szokásaikkal összefüggő életvitelükön esett erőszakot jelentette, a kiszabadulás zsidó (nép) mivoltuk rekonstituálásának lehetősége, potenciális garanciája volt.

A héber Biblia történelmi kontextusából kiderül, hogy egy egyiptomi uralkodóváltás teremtett új, kedvezőtlenebb helyzetet Egyiptomban a zsidók számára. A zsidók elűzésének konkrét kiváltó oka, hogy “új király támad Egyiptomban”. Mikor látja, hogy az izraeliták állandóan „sokasodnak és rendkívüli mértékben erősödnek”, elnyomó intézkedéseket hoz, beleértve a kényszermunkát is, és megpróbálja csökkenteni Izrael férfinépességét. Ennek érdekében elrendeli minden újszülött fiúcsecsemő megölését (Ex. 1:7).

Mózes egy külső erő útmutatásait követve juttatja ki népét Egyiptomból, népe valódi kiválasztott néppé csak a sinai törvényadás aktusa után válhatott. A zsidó missziós tudat, a zsidó nép kiemeltsége nem ab ovo adott és sérthetelen, eleve változatlanul létezett, hanem az exodusi folyamat post facto terméke: az exodus és a Kánaánba érkezés közti út során került az ábrahámi szövetség megerősítésére sor.

A briteknél a nemzeti jelleg magja, a bárhogyan is értelmezendő "britség" csoportjegyei, legyenek azok valóságok vagy vélték, az 1973-as belépés óta nem változtak, a tagság dacára sem, annak ellenére, hogy a tagság később egyfajta egzisztenciális kérdéssé dimenzionálódott túl.

Miért is lett olyan lényeges a szuverenitás, a brit identitás megtartásának szólama, hogy arra egy egész integráció-ellenes kampányt lehetett felhúzni? Az okok két nagy csomóját érdemes szétszálazni.

Egyrészt, az euroszeptikus politikai hagyomány komoly múltra tekint vissza, masszív támogatói kormánypozícióból hirdették évtizedek óta a tagság iránti szkepszist mind a bal-, mind a jobboldalon. A Munkapárt az Unió mint szabadpiaci struktúra elleni averziója, a munkavállalók kedvezőtlen helyzetének hangsúlyozása éppúgy a fősodorbeli politika szólama volt, mint a konzervatívok szuverenista diskurzusa, a főleg az egységes piacon túli integráció iránti szkepszis.

Másrészt, a nacionalizmus, populizmus mint Zeitgeist (Cas Mudde) egyaránt könnyen mozgásba hozhatták, könnyen eladható, mozgósító erővé tették az identitás-alapú politika sablonjait.

A magukat a globalizáció és a multikulturalizmus kettős szorításában érzők a gazdasági perifériára vagy társadalmi láthatatlanságba taszítottságukat nem saját kormányaik inkompetenciájaként, érzéketlenségeként élték meg, hanem lemaradásuk és a globalizációs növekedés adta előnyökből való kimaradásukat egy külső erő támadásaként vélték értelmezni. A bulvársajtó hathatós közreműködésének hála, "Brüsszel" kiváló megszemélyesítőjévé, megnevezhető tárgyává válhatott ennek a láthatatlan erőnek. Amíg Egyiptom a napi valóságban érzékelhető, jelenlévő elnyomó szerepét töltötte be a zsidók számára, addig Brüsszel a média tálalása, a pártpolitika kommunikációja nyomán válhatott egy homogén, diabolizálható Gólemmé, aki ugyan távoli, de átláthatatlanságában is hat a brit mindennapokra. A Brexithöz vezető út nem értelmezhető a 2004-es

bővítés és a 2008-as gazdasági, valamint a menekültválság hármasság hatása nélkül, amelyek mind a lecsúszás, a túlzott kitettség, a fenyegetettség érzetét keltették egy komoly szavazói tábor számára.

3. Missziós tudat, kiválasztottság

A Brexit mellett álló értelmezés sokszor operált a kulturális különállás toposzával, az egyediség mítoszának felmelegítésével. A kilépés melletti legnyomósabb érv a szuverenitás, a nemzeti önrendelkezés, konkrétan, többek között, a bevándorlás joga feletti döntés visszaszerzése.¹

Ez azonban még a szélsőséges euroszkeptikusok, a UKIP-szimpatizánsok narratívájában sem egészült ki azzal a kitételrel, amely szerint Nagy-Britannia sorsát sosem az integráció keretében kellett volna beteljesítenie, maga a csatlakozás teljesen elhibázott politikai lépés volt az 1970-es években. Bár a britek az EGK-val való gazdasági együttműködés előnyeit világosan látták, főleg az általuk alapított szabadkereskedelmi társulással (EFTA) összevetve, de a lélekközösség, főképp a föderalista integráció politikai vetülete felé való fokozatos lépkedés, a publicisztikában “bekúszó föderalizmusnak” (creeping federalism) csúfolt alattomos közösségiesítés, vagyis az integráció mélyülése sosem volt a brit politikai vezetés által elfogadható csapásirány.

Stephen Wall memoárjának címe (Egy idegen Európában) ezt az érzetet sugallja: egymás számára idegen házasársak fekszenek egy hideg ágyban, akiket a gazdasági előnyök hoztak össze, de ahhoz nem elég erős a közös civilizáció hagyománya, a politikai kultúra, egyfajta télosz alapú kötődés, hogy ez önmagában összefűzze a La Manche-csatorna két oldalán élő uniós országokat. A

¹ Jan Zielonka: *Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford University Press, 2007. Egy heterogén európai kormányzást, egy policentrikus egységet vázol fel, amely ellentéte az euroszkeptikus, központi kormányzáson alapuló, antidemokratizmus jellegű hangúlyozó politikai diskurzusnak. Hasonlóan Barrosohoz, aki “nem birodalmi birodalomról” beszélt, amely nem katonai erőn, hanem a szuverenitás egy részének önkéntes átadásán (pooling of sovereignty) alapul ([Barroso says EU is an 'empire'](#), [euobserver.com](#), 2007. július 11.). Ezzel szemben, a UKIP vezére, Nigel Farage az EU-t agresszívan terjeszkedő birodalomnak látja. “It is an empire that seeks to expand and use force. Most of us want no part of it. (“Nigel Farage outlines key reason the ‘EU empire’ is”, [www.express.co.uk](#), 2019. okt.10. Brexit news: Nigel Farage outlines why no deal Brexit is scaring ‘EU empire’

materialista-rationális logika-alapú előnyök tehát egy ideig összeköthettek, szól az érvelés, de a politikai integráció föderalista irányba való elmozdulása nem kompenzálja(hatja) a nemzeti kompetenciák egyre nagyobb fokú csorbulást.

4. De miért ekkor?

A különállás, amely egyaránt jelenti a földrajzi elkülönülést, magában valóságot és a más területek felé való egzisztenciális okokból adódó nyitottságot, akkor értékelődik fel, amikor a népcsoport szembenéz azokkal, akik kintről, nagy számban érkeznek, keverednek vele. Nem véletlen, hogy egy olyan lakosságnövekedés mint a bevándorlás is szerepet játszott a Brexit felé vezető sagában. A 2004-ben csatlakozott országok előtti kapuk megnyitása, a többszázézes nagyságú szigetországba lépő bevándorló adott teret olyan politikai erőknek, amelyek a "beözönléssel való fenyegetést" tűzték kampányuk zászlajára. A mobilizáció alapja inkább pszichés félelmekben, asszociációkban, emlékekben felidézett és aktivizált, politikailag instrumentalizált kép volt, amelyet a dekolonizáció utáni bevándorlással lehetett párhuzamba állítani, semmint valós lakosságcsere, felhígulás vagy bármiféle valós veszély.

Érdekes, hogy 2004 után nem olyan népek, nemzetek fiai és lányai léptek brit földre munkavállalási szándékkal, akik külsőleg, bőrszínük, vallásuk tekintetében is merőben eltértek a britektől. Ez a multinacionális, multikulturális társadalom európai bevándorlókat kapott, nem a 2014-től Európába érkező menekülteket, hanem kelet-európai állampolgárokat engedett be, őket látta fenyegetőnek.

A külső szuverenitásról szóló vita, egyfelől, az európai jogrendről, a brüsszeli beavatkozásról, a jogkörök megosztásáról, elvonásáról és visszaszerzéséről való csörte formájában zajlott. Másfelől, a belső szuverenitás követelése egy mélyrétegeiben sokkal alapvetőbb témát érintett: az identitásról, a britség jelentéséről, életmódról, értékrendekről, nemzeti hivatásról és nemzeti büszkeségről, patriotizmusról, intézményekről, demokráciáról, egyszóval arról szólt, hogy milyen is a britek helye, missziója, nemzetkarakterológiája, önképe, ily módon hasonlóan a bibliai történethez, az identitás meg- és újrakonstituálásának folyamataként értelmezendő.

A bevándorlás mint kiemelt szakpolitikai ügy azért válhatott érzékelhető és mobilizáló témává, mivel a nemzet jellegét féltők az "English way of life" megváltozását viziononálták. (Nem is vesztegetnénk arra a szót, hogy ez az "English" már nem az az egykori "English", továbbá egy multinacionális, multikulturális ország "angollá" redukálása minő anakronizmus.)

A brit identitással kapcsolatos "felhígulás" toposza hasonlóképp jelen van az egyiptomi történetben is, ahol szintén a "nemzeti jelleg" alácsúszása, az identitás csorbulása miatt dönt a fáraó a zsidó elsősülöttek lemészárlásának drasztikus lépése mellett.

A brit kivonulás és a megérkezés hasonló módon összetett folyamat, mint az Exodus, a brit kivonulás indokaként felhozott egyediség, különállás nem a kilépés folyamán, hanem annak kiindulópontjaként, annak alapérvéként formálódott, bomlott ki. Annak ellenére viszont, hogy a különállás létezett, a kivonulás konkrét politikai megvalósulása, vagyis a végállomás, az elérendő "Kánaán" jellegének definiálása (milyen forgatókönyv valósuljon meg és milyen időkeretben) végig eldöntetlen maradt. Szinte paradoxonnak tűnhet, hogy egy nemzet elindulni tud, de fogalma sincs, hogy milyen az az áhított végcél, amely felé vette az útját.

5. A vonakodó vezető

Míg Mózes tépelődés után vállalta fel szerepét, Cameron is egyfajta külső kényszer, az euroszeptikus szélsőjobbos UKIP és saját párttársai szorításában állt bele a népszavazásba, tulajdonképpen, és ezt utólag tudtuk meg, félszívvel, csupán azzal az utólag elhibázottnak bizonyuló taktikával, hogy kifogja a UKIP EU-ellenes szeléből a vitorlát, saját euroszeptikus párttársait maradásra bírja, a Konzervatív és Unionista Pártot egyben tartsa.

A szerep felvállalása tehát nem evidenciaként adódott, Mózes gyilkossága és Cameron ősbűne (a népszavazás felvállalása) egy irányba lökte őket: kényszer szülte vezetőkké váltak egy olyan folyamatban, amelynek kimenetelét meg nem jósolhatták, főképp mivel azoknak előképe nem volt. Az isteni beavatkozással végrehajtott kivonulás és az Unióból való távozás egyaránt precedens nélküli esemény volt. Cameron kis képzavarral élve, úgy csöppent bele az irányítása alól kicsúszó Brexit-történetbe, mint Pilátus a krédóba. A végsőig harcolt egy

kölcsönös előnyöket tartalmazó, de a brit nemzeti érdekeket maximálisan kiszolgáló megegyezésért, és a 2015 decemberében, az uniós csúcson tető alá hozott egyezség valóban kardinális kérdésekben elégítette ki a brit tárgyalódelegáció igényeit.

Mózes nem volt meggyőződve vezetői képességeiről, amikor az Örökévaló kiválasztotta, hogy népét képviselje a fáraó előtt, meg is kérdőjelezte a döntést (Ex. 3:11). Az Úrral folytatott konstans kommunikáció során utal a héber Biblia szövege arra, hogy Mózes nem beszélt jól, oratori képességei bizonyára nem predesztináltak a vezetésre. Nem véletlen, hogy egy egyszemélyes intézmény, Áron személyében "szakmai" tanácsadót kapott.²

A vezetői stílus tekintetében a "vezérdemokrácia" a brit esetben igenis működött, a Brexitet a populista, karizmatikus vezető köré "húzták fel". A Brexit levezénylése hasonlóan, a folyamat egyediségének hű tükröként, új intézmények felállításával járt, ahogy a kettős bibliai vezetést is egyfajta dukátusként értelmezhetjük. Érdekes módon, a Brexit szakpolitikai levezénylése nem a Foreign Office-on belülré integrálódott, hanem különálló entitásként működött, az új pozíúcióként létrehozott Brexit-ügyi miniszter posztja is a kérdés súlyát jelenítette meg.

A brit- EU viszony kezelését hivatott intézmények mellett a brit kormánynak az országon belüli viszonyokra is tekintettel kellett lennie, hisz, bár a külpolitika a központi kormány kompetenciája, a devolúciós intézményekre, a különböző országrészekre megjósolhatóan különbözőképpen hatott a Brexit, amint azt az észak-ír státusz egyedi kezelése, illetve a skót lobbizások sora is kellően illusztrálja. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a devolúciós intézmények pendantjaként az egyeztetésért felelős kormányzati szervek is létrejöttek, mint amilyen a Közös Miniszteri Bizottság (Joint Ministerial Committee).³

² "És felgerjede az Úr haragja Mózes ellen és monda: Nemde atyádfia néked a Lévi nemzetségből való Áron? Tudom, hogy ő ékesenszóló és ímé ő ki is jó elődbe s mihelyt meglát, örvendezni fog az ő szívében" (2.Mózes 4:14). Isten eztán azzal nyugtatta Mózes, hogy "ő lesz néked száj gyanánt", és hogy Ő maga adja majd Áron szájába a szavakat.

³ A Közös Miniszteri Bizottság Devolution: Joint Ministerial Committee | The Institute for Government

<https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/devolution-joint-ministerial-committee>

A Brexit-ügyi miniszter pozíciója a kormányban is jelezte, hogy a kormányfő nem a külpolitika egyes fejezeteként, hanem kiemelt, fajsúlyos területként kezelte a kiválás kérdését.

A brit tárgyalássorozat hasonlatos a Jahvéval való egyeztetéshez, a tízparancsolat törvényadásának több szakaszból álló sorozatával. Felmerülhet a kérdés, hogy miért kellett kiállni Mózesnek és népének a sorozatos "tesztelés", a próbatételeit. A teljes bizonyosság megszerzése, az egyistenhit iránti elkötelezettség próbáinak kettős funkciója volt: egyrészt Mózes vezetői képességét tették próbára, másrészt a nép alkalmasságának bizonyosságául szolgáltak.

Azáltal, hogy Mózes elfogadja, hogy amit Isten mondott, azt népe megteszi, újraköti az Ábrahám óta a két entitás közti kapcsolatot (Ex. 19:8). Mózes vezetői státusza azonban hasonlóan problémás, mint Cameron és May pozíciója. Az Úr megvonja a bizalmat Mózesről, hisz a vezető "hibája" a vízfakasztás során úgy értelmezhető, mint ami nem csupán egy személyes, egyéni kapcsolat megszegése, hanem az izraelitákkal kötött szövetség annulálása. Mózes tehát nem csupán a kezdetektől Áronra, mint "kommunikációs tanácsadóra" támaszkodó vezető lép fel, de nem is vezeti be népét a végállomásra, a Kánaánba.

Érdekes, ahogy Mózeset felkeresi apósa, Jetro, aki azt tanácsolja a vezetőnek, hogy a nép élére bíraskodó elöljárókat rendeljen, hogy ők bíraskodjanak, míg Mózes az egész népet képviseli Isten előtt, és csak súlyosabb ügyekben intézkedik személyesen, vagyis ismét megerősödik kiemelt vezetői szerepe (Ex. 17-18.). Mózes érdekérvényesítése nem csupán az egyiptomi szolgaságból való szabadulás során, hanem az Úrral való tárgyalás során is evidenssé válik. Bűnbe eső népének bocsánatot szerezve, másodszor is megkapja az írásba foglalt szerződést, a kőtáblákat.

Hasonlóképpen, ha az Úrtól kapott vezetői legitimitációt és a nem evilági eredetű "bizalmatlansági indítványt" behelyettesítjük a népszuverenitás, a népfelség és a visszahívhatóság brit politikában érvényes rendezőelvével, szintén az egyéni és közösségi felelősség problémájával nézünk szembe. A visszahívhatóság a brit szisztémában azt jelenti, hogy a kormányfő a parlamenti többséghez kötött. A konzervatívok megosztottsága, a kormány sovány többsége az EU-val szembeni zsarolási pontenciáljára is kihatott. A gyenge felhatalmazás indokolta, hogy ígérete ellenére a David Cameront a kormányfői székben váltó

Theresa May előrehozott parlamenti választásokat hirdetett meg, amelyek valóban megnövelték a konzervatív kilépéspárti tábor súlyát az Alsóházban. A May-kabinetben elfogyott a miniszterelnök körül a levegő, amelyet a sorozatos alsóházi leszavazások, a bizalom egyértelmű megrendülése jelzett. ⁴A kormányfői személyes kudarc, a konzervatív többség elvesztése ezért a Brexit-tárgyalások során az erős mandátum képviselőjét, a potenciálisan sikeres brit érdekképviselőt ásta alá. A bukás folyamán, a baloldali Munkapárt felé tett gesztus, vagyis az ellenzéki álláspont beszámítása végképp vörös posztóvá vált az egyre jobbra tolódó konzervatívok számára, a kompromisszumra kész soft-Brexiteseknek túl kemény és sok, a hard-Brexit melletti keményvonalasoknak túl puha és kevés volt.

Cameron kormányfő a néptől kapott, igaz, nem kötelező érvényű népszavazás eredménye után döntött a lemondás mellett. Utóda, Theresa May felvállalta a Brexit-többség akaratának végrehajtását, a sorozatos tárgyalások során a brit álláspont képviselőjét, egy olyan tárgyalási mandátumot, amely "mozgó célpont", nem kőbe vésett, gránitszilárdságú alapvetés volt, és amelyben kormányfőként a megosztott társadalom és a vékony alsóházi többség elvárásai között kellett lavírozni.

Egyértelmű, hogy nem volt tartalmilag definiálva, mi az, ami megtehető, csupán az, ami az abszolút vörös vonal: ez pedig a bennmaradás. Viszont a "bennmaradás" értelmezése, azon túl, hogy a teljes jogú tagságot jelenti, nem adott választ arra, hogy a nem teljeskörű uniós tagság pontosan milyen konstellációk, mely szakpolitikákban, milyen mértékű kötődés továbbvitelét jelenti. Amennyiben a népszavazás csak a kilépésre adott homályos, ámde egyértelmű "parancsolat" volt, a bibliai párhuzamban, az Exodus kivitelezésében is találhatunk hasonlóképp nem egyértelmű iránymutatást.

A brit kormányfő Mózeshez hasonlatosan kettős "függőségben" működött: sikerének kulcsak a pártja által garantált kormányzati többség és a brüsszeli pozícióhoz viszonyított brit érdekek képviselője volt.

⁴ "End game: the fall of Theresa May", The Guardian, <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/end-game-fall-of-theresa-may>, letöltés ideje: 2021.május 25.

A tízparancsolat tömör tilalomfái Isten és népe közötti szövetség használati útmutatójaként voltak értelmezendők, de nem adtak a praktikus kivitelezésre, az értelmezésre vonatkozóan eligazítást. Amikor Mózes kétszer is botjával a sziklára üt, ezzel Isten szerint kételyét fejezi ki az Úrban. Ez azt implikálja, hogy Mózes felhatalmazásának nem csak korai szakaszában nem volt meg a belé vetett bizalom, nem volt Áron nélkül teljeskörű vezető, hanem az Exodus során, a törvénytáblák átvétele után is visszahívható volt. A vezető legimitációja bármikor megkérdőjelezhető, mint később láttuk, aláásható volt. Ezt a legitimitációt azonban nem a népfélség elve alapján egy közvetett képviselői, hanem egy közvetlen külső erő, az Úr vonhatta vissza.

A Brexit-referendum érvényességének jogi megkérdőjelezése, parlamenti jóváhagyása, a második referendum érdekében indított aláírásgyűjtés, May kompetenciájának, kormányzókétségének megkérdőjelezése mind a brit exodus rögzös folyamatát jelezték.

Hasonlóan, nem csupán a bálványimádó zsidó nép lázadt az Úr ellen, hanem Mózes a vezéri szereppel való szembeszegülésére is találunk utalást. A nép lázadása azért is fontos, mert az nem csupán az isteni törvények megszegése, hanem egyben Mózes vezéri státuszának megkérdőjelezése is. Amikor Mózes Sinai hegyéről visszatérve szembesül népe bálványimádásával, összetöri a táblákat. Ennek a gesztusnak kétféle jelentést tulajdoníthatunk. Egyfelől, saját kudarcának dühödt beismeréseként értékelhetjük, amellyel saját alkalmatlanságát jelzi, azt, hogy nem sikerült egyesítenie a népet. Másrészt, a táblák összetörése az Istennel való szövetség felmondását is jelezheti, amely után Mózes egy második lehetőséget kap a vezéri szerep beteljesítésére. (Mózes a parancsolatok előtt csupán az egyiptomi emberölés során követ el személyes bűnt, máskor nem. Ő, mint a nép vezére, azonban, a közösség nem csupán fizikai, hanem morális állapotáért is felelt. Ezért talán tekinthetjük személyes vezeklésnek, belső utazásnak is a sorozatos kihívásokat, amelyeknek meg kell felelnie.)

Ahogy Cameron helyét Theresa May, majd Boris Johnson vette át a miniszterelnöki székben, és a folyamat elindítója sosem vezette ki Nagy-Britanniát az Unióból, hasonlóan Mózes sem jutott be a Kánaánba, hisz az Úr megfosztotta a vezéri szereptől. Rendeltetésüket be-, illetve elvégezték, de nem maradtak pozícióban akkor, amikor egy új világba kellett volna már átvezetniük népeiket.

Ez vezetői sorsuk tragikuma, ami azt vetíti előre, hogy szerepüket talán vegyesen ítéli meg az utókor.

Felhasznált szakirodalom

Barroso says EU is an 'empire', [www. euobserver.com](http://www.euobserver.com), 2007. július 11. Letöltés ideje: 2021.május 25.

Biblia, Bibliatársulat, revideált Károli fordítás, 2014., <https://abibliamindenkie.hu/karoli>

End game: the fall of Theresa May. In: The Guardian,

<https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/end-game-fall-of-theresa-may>

letöltés ideje: 2021.május 25.

Jan Zielonka: Europe as Empire. The Nature of the Enlarged European Union, Oxford University Press, 2007.

Közös Miniszteri Bizottság (Joint Ministerial Committee) The Institute for Government

<https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/devolution-joint-ministerial-committee>

Nigel Farage outlines key reason the 'EU empire' is 'deeply' scared of no deal Brexit

www.express.co.uk, 2019.okt.10. letöltés ideje: 2021.május 20.

NEKIK, RÓLUK ... AVAGY A REKLÁMOK ÉS AZ IDŐSEBB KOROSZTÁLY

Sólyomfi Andrea Hanna

PhD hallgató

solyomfi.andrea.hanna@tpfk.hu

Az elmúlt években jelentősen elkezdtek a jóléti társadalmak korfái az idősebbek felé tolódni, míg a fiatalok egyre kevesebben vannak. Egyes elemzésekben már 45-50 éves kortól számítják az idősebb korosztály célcsoportjának minimumát. A hétköznapiakban a 70 éves kor felettieket tartjuk időseknek. Manapság nem divatos idős emberekkel reklámozni, az idősebb generáció tagjai csak ritkán láthatók reklámokban. Nem könnyű feladat, hogy ha az időseket akarjuk elérni reklámjainkkal, termékeinkkel, ezt tovább nehezíti, hogy ez a társadalmi csoport koránt sem egységes. A marketing világában a fejlődést és az előre mutató dolgokat látják szívesen, ezt az öregedéssel párosítani kemény feladat.

Kulcsszavak: idősek, reklám, célcsoport

*„Minden generáció intelligensebbnek képzei magát az elődnél,
és bölcsebbnek az utódnál” (Orwell)*

Idősödő társadalom

Az elmúlt években jelentősen elkezdtek a jóléti társadalmak korfái az idősebbek felé tolódni, míg a fiatalok egyre kevesebben vannak. Magyarországon például 85 685 hetvenéves embert állapítottak meg a népszámláláson 2007-ben, 2020-ban 110 629 fő, míg ugyanez a korosztály 202 421-re fog emelkedni a statisztikák szerint 2030-ra. A harminc évesek száma 2007-ben 175 484 volt, 2020-ban 124 137 fő, és várhatóan 2030-ra 88 578 főre csökken a KSH adatai és becslései szerint (<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>).

Kik tartoznak a szeniorokhoz?

Egyes elemzésekben már 45-50 éves kortól számítják az idősebb korosztály célcsoportjának minimumát, a hétköznapiakban a 70 éves kor felettieket tartjuk időseknek. Statisztikailag a 60 év felettiek alkotják az idősek csoportját, egyes elemzések más tényezők alapján osztályoznak.

Az „idősek” kategóriáját több kritérium alapján is meg lehet határozni, ezek a kritériumok a következők (Törőcsik 2002):

- életkor,
- biológiai kritériumok,
- pszichológiai tényezők,
- szociológiai kritériumok,
- életciklus.

Az életkor alapján 3 csoportra különíthetjük az időseket (Törőcsik 2002: 41–42.):

- 50–59 év között: első szeniorok,
- 60–69 év között: fiatal szeniorok,
- 70 év felett: idős szeniorok.

Persze ez a felosztás nem csupán az életkort nézi önmagában, hanem az életkorokhoz köthető tipikus szerepeket és eseményeket. Így az első szenioroknál jellemző a nagyszülőszerep és a nyugdíjra való készülődés, illetve a viszonylag magasabb jövedelem (főleg külföldön). A fiatal szeniorok jellemzői a sok szabadidő, a csökkenő jövedelem, a szociális változások és az első egészségügyi panaszok. Az idős szeniorok jellemzői pedig a testi és szellemi változások, a növekvő függőség és a kortársak halála. (Hofmeister 2017)

1. táblázat: A népesség megoszlása korcsoport szerint 2020. március 10.

	Férfi	%	Nő
0-4	212 007	←+6.9%	198 266
5-9	250 304	←+5.5%	237 329
10-14	253 868	←+5.1%	241 629
15-19	226 165	←+5.5%	214 458
20-24	258 074	←+4.7%	246 472

25-29	319 717	←+3.8%	307 961
30-34	290 125	←+3%	281 759
35-39	385 748	←+3.6%	372 253
40-44	451 700	←+3%	438 710
45-49	381 538	←+0.7%	378 903
50-54	285 832	+1.1%⇒	289 110
55-59	237 440	+11.7%⇒	265 331
60-64	311 686	+23.1%⇒	383 595
65-69	275 838	+30.9%⇒	360 947
70-74	190 997	+45.2%⇒	277 349
75-79	135 240	+68.6%⇒	228 058
80-84	74 958	+108.7%⇒	156 417
85-89	47 972	+119.6%⇒	105 356
90-94	19 764	+174.2%⇒	54 188
95-99	3 776	+204.9%⇒	11 514
100+	348	+137.6%⇒	827

Forrás: <http://nepesseg.population.city/magyarorszag/>

Az idősödő társadalom okai

Az idős népesség arányának növekedése két okra vezethető vissza. Az egyik a halandóság javulása. Manapság a születéskor várható élettartam egyre magasabb, köszönhetően az orvostudománynak és a javuló életkörülményeknek. Bizonyos országokban (pl. Franciaország, Japán), a WHO adatai szerint 2030-ra a 90-et is elérheti a várható élettartam. Magyarországon a várható élettartam közel 72

év volt 2013-ban, 76,06 év 2017-ben, és 2030-ra 79,96 év várható. Sokan úgy gondolják, hogy ez a fontosabb tényező. Valójában a korfák torzulásának a fő oka az alacsony születésszám. Emiatt az egymást követő generációk létszáma csökken és a fiatalok arányaiban kevesebben lesznek, mint az idősek (Andorka 2006). Egy öregedő társadalomban sokkal kisebb a születések száma, mint az elhalálozásoké. Ennek okozata, hogy a nyugdíjasok aránya évről évre nagyobb lesz a munkaképes fiatalokénál.

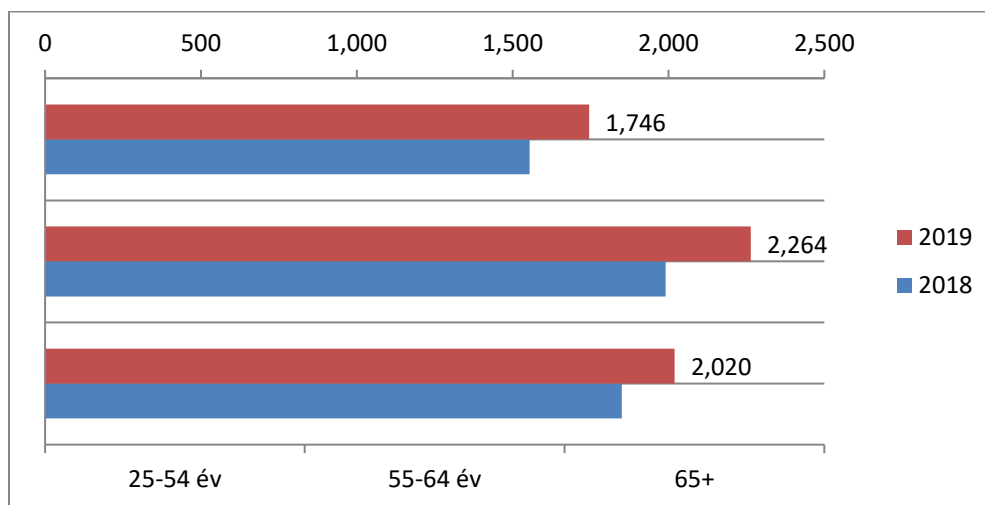
Társadalmi és gazdasági helyzet

Bár az idősek száma nőtt, társadalmi helyzetük bizonytalanná vált, nem úgy, mint a korábbi kultúrákban, ahol az időskorból következett a tisztelet, a vagyon növekedése. Az időseknek nem csak a közösségeken belül volt biztos a helyzetük, hanem a családon belül is legtöbbször a családfő-szerepet viselték, és az ezzel járó kötelezettségeket. A modern társadalmakban ez egyre kevésbé jelenik meg (Giddens 1997). Már maga az is, hogy életévek alapján határozzuk meg az öregkort, egy modern elképzelés. Régebben az öregedést csupán a külső jegyekből állapították meg, és a fizikai képességek gyengülésével kapcsolták össze. Manapság az öregkor egy jogi meghatározás is, ami arra a szakaszra utal egy ember életében, mikor visszavonul a munkából és különleges szolgáltatásokra jogosult, mint például a nyugdíjra (Giddens 1997). Természetesen nem elhanyagolható problémája ennek az életkornak az egészség megromlása, a fizikai és mentális képességek csökkenése, persze az öregkor a sztereotípiákkal ellentétben nem vonzza feltétlenül magával ezeket. Továbbá nehéz elkülöníteni, hogy a szervezet elfáradása valóban csak az életkorból következik, vagy az öregséggel együtt járó társadalmi és gazdasági nehézségek is közrejátszanak (Giddens 1997). Fontos foglalkozni az idős korosztály életében az elmagányosodással is. A nyugdíjba vonulással és a fizikai képességek csökkenésével gyengülnek a munkahelyi és baráti kapcsolatok, továbbá a távolabb lakó rokonok látogatása is nehézséget okozhat. Mégis a legnagyobb veszélyforrás számukra, ha házastársuk meghal, és egyedül maradnak a háztartásban. Az egyedül élők aránya az életkor növekedésével emelkedik, legfőképp az idős nők között gyakori. A nők gyakoribb magányosságának oka, hogy a várható élettartamuk általánosan magasabb, mint a férfiaknak, és tradicionálisan a férj

szokott az idősebb lenni egy házasságban. A különbséget nők és férfiak között az is tágítja, hogy a férfiak könnyebben találnak új partnert megözvegyülés vagy válás után. A nők számára további probléma, hogy a nyugdíjuk alacsonyabb szokott lenni az ellenkező neménél, így az egy főre jutó jövedelem is csökken, ha megözvegyül egy idős nő (Andorka 2006). Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a 65 éves és annál idősebb férfiak negyede, a nők több mint harmada számára jelent kisebb-nagyobb problémát önmaguk ellátása, természetesen a kor előrehaladtával ebben az esetben is nőnek az arányok (nem árt újból hangsúlyozni, hogy ezek az arányok csak a magánháztartásban élőkre vonatkoznak, a kiszolgáltatottabb helyzetben lévő intézményi ellátottak nem szerepelnek a felmérés célcsoportjában). Leginkább az ágyból felkelés és a fürdés/zuhanyzás okoz gondot, ez az idősek negyedét érinti, de az öltözködés is problémás az ötödüknek. Az önellátás mellett a háztartási tevékenységek végzése is kihívásokat tartogat a 65 éves és annál idősebb nők kétharmadának, illetve a férfiak csaknem felének (Boros 2017: 42.). A mai társadalomban egyre kevesebb tisztelet övezi az idős korosztályt, mondhatni „láthatatlanná válnak” a fiatalabbak számára. Ez arra vezethető vissza, hogy az adott személy munkája nagyban befolyásolja a státuszát. Így a nyugdíj megkezdésével sokszor nem olyan egyértelmű, hogy hová helyezzünk el valakit a társadalmi hierarchián. Ráadásul a technológiai változások gyorsasága miatt a régóta idősekkel párosított bölcsességet és szakértelmet sem tartja már nagyra a fiatal generáció, hiszen számukra már minden elérhető a technológia irányában. A modern társadalomban az életkor, a fizikailag vonzó külső sokkal magasabbra értékelt, mint korábban, ami tovább rontja ezt a helyzetet. Viszont népesség belüli növekedésükkel egyre nagyobb befolyásra tesznek szert. Már aktivisták is fellépnek az életkoron alapuló diszkrimináció ellen, hogy a hamis sztereotípiákat legyűriék. Például gyakori elképzelés, hogy a 65 év feletiek nagy része értelmi zavarokkal küzd, vagy hogy kisebb, elavult a szakértelmük a fiatalabbaknál. Ezek csupán statisztikával megcáfолható állítások, hiszen a 90-es évek Nagy-Britanniájában a 80 év feletieknek is csak 7 százaléka mutat szenilitáshoz kapcsolódó tüneteket (Giddens 1997). Napjainkban az öregeket igen gyakran fizikailag és mentálisan gyengének, aszexuálisnak és a társadalmi változásokhoz való alkalmazkodásra képtelenként mutatják be. Ez az életkori megkülönböztetés rontja az idős emberek társadalmi státuszát, s hozzájárul önbecsülésük csökkenéséhez.

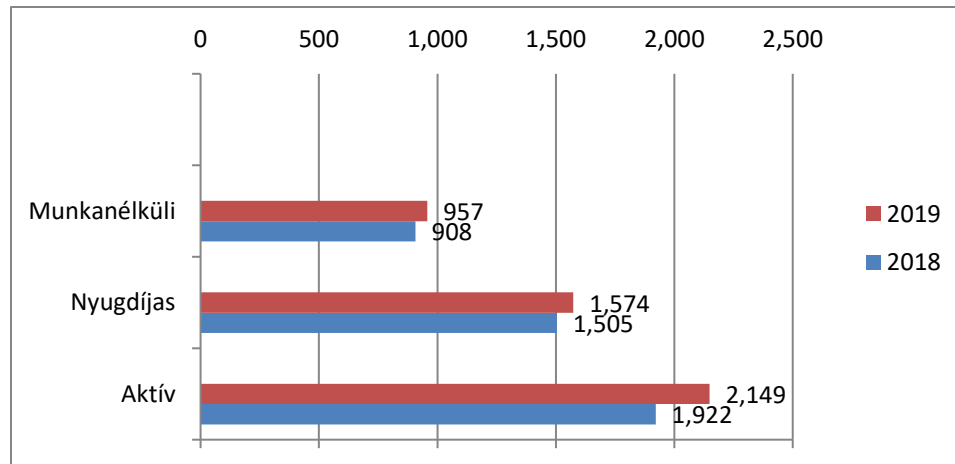
Nyugdíjas réteg sajátosságai

Korábban a nyugdíjba vonulást az egészségi állapot romlásával vagy a fizikai képességek csökkenésével hozták párhuzamba. Az 1920-as években a 65 év felettek több mint fele fizetett állásban dolgozott. Mára ez csak bizonyos területeken maradt fenn (például politika, jog, művészet) (Giddens 1997). A legtöbb európai országban 65 éves kor körül vonulnak nyugdíjba a dolgozók, így a várható élettartam növekedésével növekszik a szociális ellátásban részesülő, nem munkában eltöltött évek száma. A nyugdíjas réteg jövedelme Magyarországon nem marad el az ország átlagától, hiszen a nyugdíjrendszer fokozatosan kiterjedt az idős népcsoport nagyobb részére, továbbá a nyugdíjat az azt megelőző keresethez viszonyítva állapítják meg. További lehetőség részmunkaidőben dolgozni, ezzel növelni az egy háztartásra jutó pénzt. A nyugdíjasok átlagos jövedelmének növekedésének másik oka, hogy ez a réteg folyamatosan cserélődik. Hiszen az elhunyt idősök helyére magasabb keresetűek lépnek (csupán ha az inflációval tartjuk a lépést, így alakul). Azonban ezt visszaszorítja az, hogy a karkedvezményes és rokkantnyugdíjasok, akik kevesebb szolgálati évvel rendelkeznek, alacsonyabb kezdő nyugdíjat kapnak. Így lehet az, hogy a munkából visszavonultak közül átlagosan kis rész szegény, de akik hátrányosabb helyzetben vannak (özvegyiség, rokkantnyugdíj), azok sokkal rosszabb átlagos jövedelemmel számolhatnak (Andorka 2006: 342-344.).

5. ábra: 1 főre jutó bruttó jövedelem alakulása (ezer Ft)

(Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html> alapján saját szerkesztés)

6. ábra: 1 főre jutó bruttó átlagjövedelem gazdasági aktivitás szerint (ezer Ft)

(Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html> alapján saját szerkesztés)

Idősödő társadalom a reklámok szempontjából

Az idősek korosztálya sokszor már visszavonult a munkából és családja, barátai is egyre kevésbé veszik körül (a gyerekek felnőnek, saját családot alapítanak, az unokákkal nehéz tartani a lépést). Ez mind arra vezetett, hogy az ismert sztereotípiák alapján próbáljuk elhelyezni az idősebbeket. Ezt a jelenséget a reklámok segítségével vizsgálom. Megfigyelhető, hogy a reklámoknak elég szűk köre szól az idősekhez, és azok közül is többnyire a negatív sztereotípiák mentén próbálják megközelíteni őket. (egészségügyi problémák, fáradtság stb.). Fontos azt is figyelembe venni, hogy az öregedéssel párhuzamosan, egyre inkább másként látják az időseket, mint fiatalabb korokban. Emiatt lehet, hogy egy sztereotípiákon alapuló reklám még távolabb áll tőlünk, mint ahogy az eredetileg akart minket megszólítani, hiszen mi magunk nem érezzük magunkat a célközönségnek. A reklámozó cégeknek tulajdonképpen ez egy egyre kevésbé elengedhető réteg (a népesség belüli növekedése miatt), amit figyelembe kell venni, ha valóban sikeresek akarnak lenni reklámjaikkal. A korábban említett inaktivitás a szociális életben viszont aktivitást jelent az otthoni médiafogyasztásban, azaz a TV-nézésben, újságolvasásban. Az internet és a streaming korában egyre kevesebb ember használja a televízióját. Viszont az idősebb réteg körében ez még mindig

elterjedt információszerzési forrás. Tehát ha a társadalomnak egyre nagyobb százaléka 50 feletti életkorú, és egyre kisebb része néz a fiatalok közül TV-t, akkor már csupán emiatt oda kellene figyelni ezekre a reklámokra. Fontos azt is megjegyezni, hogy az idősebb réteg látja el sokszor pénzzel a fiatalabbakat. Ez Magyarországon egy szinte teljesen kiaknázatlan jelenség a reklámok terén. Velünk ellentétben például az Amerikai Egyesült Államokban készíteneek kifejezetten olyan reklámokat, amik az időseknek szólnak, azokról a termékekről, amikre a gyerekek, unokák vágyhatnak, hogy a szenior korcsoport is indokoltnak lássa annak megvételét (akár ajándékozását).

Hogyan jelennek meg az idősek a reklámokban, és ők hogyan látják a helyzetet?

Mint láthattuk, a népességnek egyre nagyobb százalékát teszi ki az idős generáció. Természetesen a reklámoknak akkor hozzájuk is kell szólni, nem? Hiszen egy növekvő közönség. Ha meg akarjuk szólítani az időseket, fontos a megfelelő csatorna kiválasztása. A kora reggeli műsorokat inkább hallgatják, illetve nézik, mint a késő estit. Egyes kereskedelmi csatornák célcsoportjában nem is szerepelnek az idősek, kevés időseknek szóló program található kínálatukban.

A korcsoport megjelenése a reklámokban

Manapság nem divatos idős emberekkel reklámozni, az idősebb generáció tagjai csak ritkán láthatók reklámokban. Egy német felmérés szerint, ha idős ember jelenik meg reklámban, gyakorta negatív szerepben ábrázolják. A német reklámok csaknem harmadában kifigurázzák az időseket, 20%-ában a klasszikus nagyszülő szerepel, 24%-ban az aktív dolgozó, és csak 5%-ban mint szakértő. Magyarországon sokkal kevesebb alkalommal szerepelnek az idősek a reklámokban, de nálunk is előfordul a kifigurázás, például a fiataloknak szóló hirdetésekben előfordul, hogy komikus képben jelennek meg az idősek (Hofmeister 2017). A magas státusú, aktív szeniorok elérésének módja nem sokban különbözik az általános prémium szegmensétől, míg a nyugdíjasok megszólításához már testre szabott médiamix szükséges. Ők az ingyenes patikai lapok, a vidéki-, a helyi- és az egyházi lapok lelkes olvasói, így elsősorban ezeken keresztül, valamint a csúcsidőn kívüli televíziós műsorok környezetében

elhelyezett reklámspotokkal lehet elérni őket. A közszolgálati rádió délelőtti műsorsávjában elhangzó reklámriportok is hatékonyan szólítják meg e korosztályt. Természetesen a nyugdíjasokat meg lehet találni a nagy példányszámú női és pletykalapok olvasói között is, de itt magas költségszinttel és meddőszórással kell számolni (Virányi 2010: 247.).

Az idősök reakciója a megjelenésükre a médiában

Szattelberger Dóra „Az idősök és a média kapcsolata a mai Magyarországon” című kutatásában (Szattelberger 2011) kérdőív segítségével vizsgálta meg az 50+ generáció véleményét a médiával kapcsolatban, több szempontból. Ebből én egy kis részt fogok csak kiemelni, ami kifejezetten azzal foglalkozik, hogy mit gondol ez a korcsoport az ábrázolásáról, és hogy egyáltalán megjelennek-e a mai médiában. A kutatás során a feleletválasztós kérdéseknél is lehetősége volt a válaszolóknak „jegyzeteket” hagyni a kérdés mellett. Ezeket, ahogy a felmérés készítője is figyelembe vette, én is értelmezni fogom. A kutatás során az 50-60 és a 60+ korcsoportot szétválasztották, én ebből csak a 60+ korosztállyal foglalkozom. Az egyik kérdés arra irányult, hogy az idősök úgy gondolják-e, hogy megjelennek a médiában. Itt a válaszok a férfiaknál 66%-ban mondták, hogy megjelennek és 33%-ban, hogy nem. A nőknél magasabb volt az igen válaszok száma, ők 86%-ban gondolják úgy, míg 14%-uk válaszolta, hogy nem jelennek meg. A kérdés mellett több üzenet is szerepelt, ezek vegyesen pártolták az idősök megjelenését, vagy éppen hogy elleneztek. Érdekes tehát, hogy maga a korcsoport sem feltétlenül kívánja, hogy a nekik szóló műsorokban az ő korosztályuk jelenjen meg. A következő kérdés az volt, hogy ha az előzőre a válasz nem volt, akkor miért nem jelennek meg a kérdezett szerint az idősök a médiában. Erre többnyire beletörődő válaszokat kapott Szattelberger Dóra, tehát hogy a válaszolók például azt állítják, hogy a fiatalabbak szebbek vagy, hogy ötven felett már leírják az embert. A számukra legfontosabb kérdés az volt, hogy maga a szenior korcsoport mit gondol, amikor megjelenik a médiában, akkor hogyan. Volt, hogy szöveges választ írtak a feleletválasztás helyett, így nem mindig 100%-ra jön ki a válaszok összessége. A férfiaknál 46% gondolta úgy, hogy pozitívan és 20%, hogy nem. A szöveges válaszok között a leginkább elterjedtek azok voltak, hogy „nem jelennek meg a médiában” és az, hogy „pozitívan és negatívan is”. A hölgyeknél 58% szerint

pozitív a megjelenésük a médiában és szintén 20% szerint nem. A szöveges válaszok hasonlóak voltak a férfiaknál látottakhoz.

Miért és hogyan lehetne máshogy?

Most már biztosan látjuk, hogy a társadalom öregszik, az idősök csoportja a népesség egyre nagyobb százalékát teszi ki. Mégis azt vesszük észre a mindennapjaink során, hogy ez a korcsoport elfeledett, mint fogyasztói csoport. Nem jelennek meg a reklámokban, vagy leginkább csak háttérként jelennek meg a fiatalok számára. Az alábbiakban arra kívánok választ adni, hogy miért lehet esetleg jó döntés befektetni abba, hogy ennek a korcsoportnak is kívánatosak legyenek termékeink, szolgáltatásaink.

Miért növekszik az idős korcsoport szerepe?

Elsősorban persze a sokszor említett, legegyszerűbb indok az öregedő társadalom. Azonban van még pár tényező, amiről nem szabad megfeledkeznünk. Egyre inkább az a tendencia, hogy jelentős jövedelemmel rendelkezik a szeniorok csoportja, egy 2016-os vizsgálat szerint az átlagosan egy főre jutó nettó jövedelem a 65 év felettiekénél a legmagasabb. Emellé társul, hogy egyre inkább hajlandóak költekezni és tovább önálló vásárlók. Az 50+ korosztály korábban nem tartozott a reklámokkal megcélzott célcsoportokhoz. A 2000-es évekig a médiakiadások mintegy 3-5%-át fordították az idősekre. Az új évezred első évtizedében is a hirdetések 5-15%-a célozta az 50 éven felülieket, pedig a tévénézők mintegy felét ők teszik ki, és ők alkotják a rádióhallgatók zömét. A TV-reklámok zömmel a 35 év alattiaknak szólnak, pedig ők kevesebbet tévéznek az idősebbeknél (Csizmadia 2018: 16.). A valósághoz persze az is hozzátartozik, hogy az 50 év felettiak többségének csökkent a jövedelme. Egy szűk réteg viszont igenis megengedhet magának drágább autót, befektetést vagy tartós használati cikket. *„Sok felmérés azt mutatja, hogy a magyarok eleve csak negyvenéves koruk után kezdenek azzal foglalkozni, mi lesz velük nyugdíjas korukban, a többség pedig eleve csak ötven-hatvan éves korára jut el odáig, hogy megtakarításai legyenek. Más felmérések szerint a magyar lakosság egyharmadának van megtakarított pénze, amit a legtöbben még mindig bankbetét formájában kamatoztatnak. Ez elsősorban az idősebb korosztályra vonatkozik, ám egyre többen vannak olyanok az ötvenesek között is, akik más típusú befektetési lehetőségekben*

gondolkoznak. Ők az állampapírok melletti legbiztonságosabb befektetésnek az ingatlanbefektetéseket tartják” – mondja Lantos Adrienn, az Európa Ingatlanbefektetési Alap marketingszakembere. Az ötven felettiak tehát az ingatlanalapok tipikus célcsoportjai lehetnek (Hofmeister 2017). Az 50 éven felüliek közismertségnek nem örvendő tagjai elsősorban gyógyszer- és élelmiszer-hirdetéseken szerepelnek. De az idősek máig nevetségesnek vagy segítségre szorulóknak, betegnek beállítva jelennek meg az ilyen reklámok egy részében. E reklámok szinte félelmet keltenek, azt sugallják, hogy az évek múltával az idősek egészségügyi problémái egyre súlyosabbak lesznek, pláne azoknál, akik nem használják az adott terméket. Olyan reklámok is léteznek, melyek az időseket szellemileg kihívásokkal küszködő együgyű embereknek ábrázolják, akik tudatlanok, és nem értenek az új, modern dolgokhoz (Lee 2007: 23-30). Léteznek persze hagyományosan ötven felettiakat vagy nyugdíjasokat célzó reklámok is. Szerencsésebb esetben egyes *utazási reklámok, különböző befektetések és egészségmegőrző termékek hirdetései* ezek. Ebbe a körbe tartoznak azonban az életjáradékokat, inkontinenciabetéteket, fogsorragasztókat népszerűsítő reklámok is. Ezek a hirdetések az általános reklámfilmeknél jobban megtalálják célcsoportjukat, így már hazánkban is korcsoportra szabják őket. Az általános termékeket – joghurtokat, üdítőket – viszont külföldön sem divat az idősebbekre pozicionálni. Utazási reklámok azonban egyre több helyen szólítják meg ezt a korosztályt (Hofmeister 2017). Korábban megszokott volt a többgenerációs együttélés a háztartásokban, így mindig a fiatalabbak végezték a vásárlások nagy részét. Manapság sokkal megszokottabb az önálló háztartásvezetés az idősek között is. Így az életkor növekedésével, egyre gyakoribb, hogy egyedül élnek, tehát mindenképpen aktív fogyasztók lesznek (Törőcsik 2006).

Csoportok a szeniorok között

Nem könnyű feladat, hogy ha az időseket akarjuk elérni reklámjainkkal, termékeinkkel, ezt tovább nehezíti, hogy ez a társadalmi csoport korántsem egységes. Rengetegféle megoldást találhatunk a szeniorok csoportokra bontására. Elsősorban vehetjük az életkort, ez egyszerű, könnyű a statisztikák alapján általánosítani az egész korcsoportra. Azonban ennél általában bonyolultabb a kérdés, hiszen a csoport egyedei nem feltétlenül az általános szerint élnek. Lehet

biológiai és pszichológiai megközelítéssel is bontani a korcsoportot. Azt ki lehet jelenteni, hogy az emberek az 50-es éveikben kezdik el észrevenni az öregedés jeleit magukon, de az ezzel való azonosulás egészen a 70 éves korig is kitolódhat. Tehát a fogyasztói szokások szempontjából az is fontos, hogy ki hány évesnek érzi magát, mennyire aktív, hedonista. Továbbá a szociális helyzet is egy tényező. A nyugdíjba vonulás az egyik legmeghatározóbb különbség lehet a korcsoporton belüli személyek között, ilyenkor rengeteg változás megy egy ember életében, mind az anyagi háttérét, mind a társadalmi háttérét illetően. Fontos még, hogy milyen háztartásban él, lehet ez többgenerációs, vagy csak egy idősebb páré, akiknek például a gyerekei elhagyták a családi fészket, vagy teljesen egyedül élő (Törőcsik 2006). Látható tehát, hogy rengeteg a lehetőség. Törőcsik Mária: Fogyasztói magatartástrendek című könyvében szemléletesen bontja le a fogyasztási szokások szempontjából az öregség stílusát:

- **Szuverén, korát vállaló idősödő**

Kiegyensúlyozottság jellemzi őket, továbbá koruk elfogadása. Tulajdonságaik közé tartozik az elégedettség, aktivitás, pozitív világszemlélet. Ennek a csoportnak vásárláskor a legfontosabb a minőség, tehát nem feltétlenül zárkoznak el az új termékek kipróbálásától, ha az a minőség javulását jelenti.

- **Az idősődéssel nem azonosuló csoport**

A korukat, korukkal kapcsolatos tevékenységeket és nekik szánt termékeket direkt elutasítják. Megpróbálnak a fiatalabb korcsoportokkal, mind tevékenységekben, mind megjelenésben azonosulni. Jellemzően hedonisták és költekezők. Sokszor nehezükre esik megtartani a határaikat.

- **A hagyományos idősödők**

Még aktívak és önellátóak, azonban már negatívan élik meg az öregedést. Elfogadják a sztereotip megítélést. A testükhöz negatívan viszonyulnak az egyre gyakoribb egészségügyi problémák miatt. Leginkább az árzékenység, akciókeresés meghatározó fogyasztásukban. Ez alól kivételt képeznek az egészségügyi kiadások, itt minőség- és márka érzékenyek.

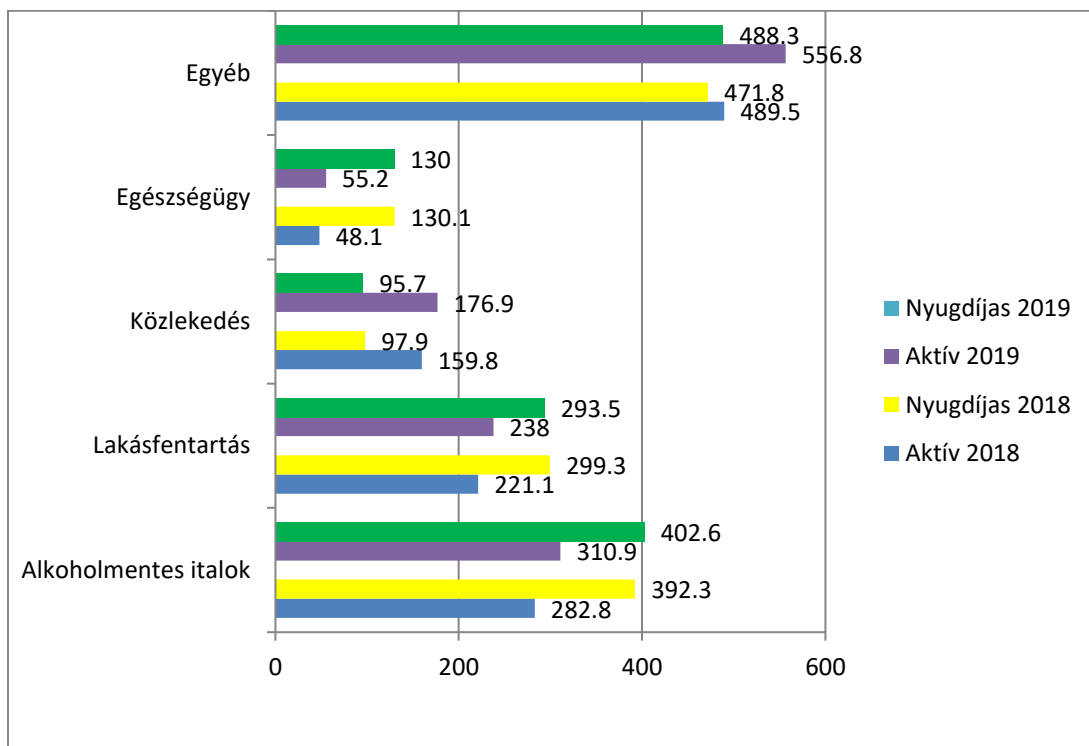
- **Apatikus idősök**

A legidősebb csoport a négy közül. Rájuk már az életet feladó, passzív magatartás a jellemző. Alacsony az önértékelésük.

A négy csoportból háromnak igen jellegzetes fogyasztói vágyai vannak, amikre kifejezetten jól lehetne építeni. Ráadásul ez azt is jelenti, hogy ennek a növekvő társadalmi csoportnak a nagy része igenis vásárló, tehát érdemes velük foglalkozni.

Szeniorok kiadásai

Az alábbi ábrán láthatjuk, hogy bár a közlekedésre kevesebbet költ a nyugdíjas korosztály, az lakásfenntartással és egészségügyi kiadásai jóval magasabbak, mint a gazdaságilag aktív korcsoportoké. De a szórakozásra költött pénzek se maradnak le túlságosan a 25-55 éves csoporttól. Látszik, hogy nem tekinthetünk el a szeniorok által generált forgalomtól. Már csak az a kérdés, hogy milyenek azok a termékek, amikre szívesen költenek az idősebbek.

7. ábra: 1 főre jutó kiadások alakulása 2018 – 2019 években (ezer Forint)

(Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/2019/index.html> alapján saját szerkesztés)

Transzgenerációs szemlélet

Tehát a szeniorok is aktív vásárló réteg. De fennáll a kérdés, hogy mit is várnak el egy terméktől. Tulajdonképpen semmi olyat, ami a fiatalabbakra ne lenne igaz. Például: minőség, kényelem, szépség, személyre szabottság, jó szolgáltatás, diszkrét segítség. Ezen kívül van egy pár dolog, ami inkább az idős generáció számára fontos: egyszerű kezelhetőség, pontos leírások, meglepetések elkerülése, ergonómiai szempontok figyelembevétele. Azonban, ha belegondolunk, ezekre is mindenki vágyik, legalábbis biztosan nem zavaró egy fiatal számára, ha teljesülnek egy termék használata során. Manapság mindenkinek az a fontos, hogy a lehető legegyszerűbb módon érje el a célját, ne kelljen túlzott energiát befektetni az otthoni eszközök működtetéséhez. Ráadásul sok olyan dolog van, ami a fiataloknak is ugyanúgy fejtörést okozhat egy termék használatakor, csak lehet, hogy kevésbé ismerik be. Vagyis, ha egy termék filozófiája, hogy generációkat átölelően igényes legyen, azzal jár a legjobban, hiszen mindkét korcsoportot megnyerheti vele (Törőcsik 2006).

Kommunikáció az idősekkel

A marketing zömmel két régi beidegződéssel közelít az idősekhez: 1. A fiatalokra összpontosítással az időseket is automatikusan el lehet érni; 2. időskliséket használnak, amivel szerintük meg lehet őket győzni, ezek az idősekkel kapcsolatos beidegződések, sémák széles körben elterjedtek (pl. márkahűségük mítosza). Ezek manapság teljesen hibás megközelítések. A hirdetőik rengeteg kutatást, felmérést végeznek a fogyasztók körében, de korábban többnyire 35 (legfeljebb 50) év alattiakat szondáztak, az idősekre nem voltak kíváncsiak. A vállalatok zöme nem foglalkozik azzal, hogy kifejlessze a módját, hogyan kommunikáljon az idősebb ügyfelekkel. Csak olyan cégeknél gyakori ez, amelyeknek a vevőköre kizárólag vagy főként idősekből áll (pl. pénzügyi szolgáltatók, utazási irodák). Ma még mindig sok cég úgy vélekedik, hogy attól lesz dinamikus vállalkozás, ha főleg fiatalok alkotják a vevőkörét, ha fiatalbarát termékeket állítanak elő. A médiacégek körében egyenesen mintha szégyellnék, ha sok idős fogyasztójuk (olvasó, hallgató, néző) van, mintha csak a fiatal ügyfél érne valamit (Csizmadia 2018: 17.). Nehéz ezt a korcsoportot megszólítani. A marketing világában a fejlődést és az előremutató dolgokat látják szívesen, ezt az

öregedéssel párosítani kemény feladat. Sokszor félnek a marketingesek, hogy ha szeniorokkal reklámoznak, a márka is idősnek tűnhet. A mai fiatalságkultusz szerint a fiatalság jelenti az előremutatót, örömet, az öregség pedig inkább a veszteséget. Pedig a tradicionális és az öreg közötti különbséget a saját fegyverükként használhatnák a cégek (Törőcsik 2006). Azért is nehéz a szeniorokkal való kommunikáció, mert ugyan meglehet őket nyerni, de könnyű megbántani is őket, ami az adott márkától való végleges elfordulást is jelentheti. Általánosan kimondható, hogy a legjobb, ha nem a koruk irányából akarjuk megközelíteni őket, hanem a koruk által képviselt értékek felől, például, hogy milyen élmények kötik össze ezt a generációt, vagy hogy mi lehetett jellemző fiatalkorukra. Továbbá fontos, hogy tisztán lássák a számukra kínált előnyöket. A pozitív értékeket pedig ne klisék alapján, hanem hitelesen próbáljuk ábrázolni. Fontos lehet számukra az egészség, a jó közérzet, az életöröm. Sokszor a „*gyerek vigye többre*” mentalitás is jellemzi az időseket, így a család is egy erős szempont. Hatékony lehet a szenior fogyasztóknál, ha direktmarketing-anyagokkal próbálkozunk, ami jól megszerkesztetten, kifejezetten az ő igényeikkel foglalkozik. Azonban itt még fontosabb az idős korosztályon belüli célcsoport helyes körülrajzolása, mivel könnyen megbánthatunk egy idősödéssel nem azonosuló személyt például egy hagyományos időseknek készült termékkel (Törőcsik 2006). Az is kérdés, hogy hol érhetjük el ezt a korcsoportot. A magas státuszú, aktív szeniorok elérése hasonló az általános prémium szegmenséhez. Azonban a nyugdíjasok megszólításához már kifejezetten nekik célzott médiamix szükséges. Az ingyenes patikai lapok, helyi és egyházi lapok olvasói, így az ott elhelyezett hirdetésekkel, és a csúcsidőn kívüli műsorok mellett elhelyezett reklámokkal érhetjük el őket. Továbbá a rádió délelőtti műsorsávjában elhangzó reklámok is hatékonyan szólítják meg ezt a korosztályt (Virányi 2010). Nincs egyszerű dolga annak, aki ezzel foglalkozik, főleg, hogy a marketing-menedzserek többnyire akár nem is egy generációval fiatalabbak, mint a célcsoport, így kifejezetten nehéz belelátni az idősek világába. Azonban a mai világban egyre kevésbé engedhetjük meg magunknak, hogy csak úgy elmenjünk egy ekkora társadalmi csoport mellett. Nem az a gond, hogy a reklámok bemutatják az idősek speciális problémáit, hanem a megjelenítés módja hibás és egyben kontraproduktív. Ahhoz vezet ugyanis, hogy az idős célcsoport nem fogja megvásárolni az adott terméket, mert azt rosszul és számukra

visszatetszően reklámozták. Senki sem fog egy olyan árucikket megvenni, amelynek a hirdetése őt kedvezőtlen színben tünteti fel (Csizmadia 2018: 17.).

Felhasznált szakirodalom

- Andorka Rudolf (2006): Bevezetés a szociológiába, Budapest: Osiris, 342-344.
- Boros Julianna (2017): Egészség időskorban. Ezüstkör: korosodás és társadalom. KSH.
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/korosodas.pdf> (Letöltés: 2021. április 02)
- Csizmadia Szilárd – Győri Szabó Róbert (2018): Marketingkommunikáció.. Valóság 2018. július
- Giddens, Anthony (1997): Szociológia, Budapest: Osiris, 569-573
- Hofmeister-Tóth Ágnes (2017): A fogyasztói magatartás alapjai [Digitális kiadás.] Budapest: Akadémiai Kiadó.
<https://doi.org/10.1556/9789630598897> https://mersz.hu/hivatkozas/dj241afma_81_p1#dj241afma_81_p1 (Letöltés: 2021. április 20)
- <http://www.idostanulas.eoldal.hu/cikkek/hallgatoi-munkak/szattelberger-dora--az-idosek-es-a-media-kapcsolata-a-mai-magyarorszagon.html> (Letöltés: 2021. április 03)
- <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html> (Letöltés: 2021. április 02)
- Jászberényi József (2008): Az „öregék” nem is léteznek?, Médiakutató. Elérhető az interneten: https://mediakutato.hu/cikk/2008_03_osz/03_oreg_idos_reklam
- Központi Statisztikai Hivatal (2016): A háztartások életszínvonala, Központi Statisztikai Hivatal. (Letöltés: 2021. április 01.)
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv16.pdf>, (Letöltés: 2021. április 03.)
- Központi Statisztikai Hivatal (2014): A népesség gyarapodó rétege – Az időskorúak jellemzői, Központi Statisztikai Hivatal.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/nepesseg_gyarapodo.pdf (Letöltés: 2021. április 03.)
- Lee, M. M. – Carpenter, B. – Meyers, L. S. (2007): Representations of older adults in television advertisements. *Journal of Aging Studies*, 21 (1)
- Szattelberger Dóra (2011): Az idősek és a média kapcsolata a mai Magyarországon, Időskori tanulásról időseknek és fiataloknak.
<http://www.idostanulas.eoldal.hu/cikkek/hallgatoi-munkak/szattelberger-dora--az-idosek-es-a-media-kapcsolata-a-mai-magyarorszagon.html> (Letöltés: 2021. április 03.)
- Törőcsik Mária (2006): Fogyasztói magatartástrendek, Budapest: Akadémiai, 313-334.
- Virányi Péter (2010): Reklámszociológia, Budapest: Gondolat, 247-248.

FALMUSTRA A SZECCESSZIÓS BUDAPESTEN

Dr. Szalay Gyöngy

jogász, művészettörténész, Műveleti Terület Galéria

doktor.gyongy@gmail.com

A 19-20. század építészeit éri a kihívás, hogy megteremtsék a modern magyar építőművészetet mindenfajta előzmény nélkül. Felismerik az új elvek és a nemzeti gondolat összekapcsolásának történelmi lehetőségét. A konstruktív építészeti eszmerendszerben az épületfal már nem az erőegyensúlyok megteremtésének legfontosabb eszköze. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a fal megszabadul a ránehezedő súlyoktól, hogy aztán a szecessziós formák könnyed eleganciával felöltöztessék, megújítsák küllemét. Budapesten a falszemléhez bőven van kínálat. A tanulmányhoz olyan épületfalakat kerestem, melyek árulkodnak korról, gazdaságról, társadalomról, kultúráról, művészetről. A kiválasztott példák nem esnek a „homlokzati hibába”, nem esztétizálnak öncélúan, nem üres díszletek, küldetésük éppen az épület lényegének láttatása. A jó homlokzat nem hivalkodik, hanem informál, nem utánoz, hanem - még ha csak részleteiben is -, eredetiséget mutat és bevezet a fejlődési irányokba.

Kulcsszavak: főváros, századforduló, építőművészet, homlokzat esztétika, magyar stílus

1. Általános falkérdések

1.1. Miként gondolhatunk a falakra?

A tér határok nélküliségét határok közé kényszerítő falban mindenkor a teremtő erő artikulálódik. Világszemléletünkötől függ, hogy a nagy építőmesternek, vagy a természet racionális erőinek tulajdonítjuk azokat a természetes képződményeket, barlangokat, sziklafalakat, kőpadokat, amelyeknek a rejtekében az ember védelmet keres a veszélyes világban. Az ausztrál őslakos pálmalevélből összerótt kunyhófala, az afrikai bőr-, vagy az ázsiai nemezelt jurtafal, a szövött sátorlap, az eszkimó iglo hótégla falazata mesterséges, emberi kéz alkotta fal, és funkcionálisan nem sokban különbözik a sárból tapasztott vályogtégla-, égetett tégla-, kő-, beton-, vagy üvegfaltól. Az építő ember az építészeti folyamatokban a technikát egyre magasabb színvonalra fejleszti, de végső soron a természet mintáihoz tér vissza. A falak földrajzi helye, a történelmi kor, amiben épült, típusa, anyaga, mérete, minősége, formai jellemzői, stíluselemei, felszíni kidolgozottsága, funkciója, mondanivalója, és a többi adják azokat a rendszerezési specifikumokat, melyek

megismerésével kiközösíthetők gondtalan fizikai szerepükből, és tudósítói lesznek az emberiség történetének és művészetének. Ódon kastélyok komor falaiból ijesztő kísértetek bújnak elő, a börtönök rideg, nyomasztó falazata figyelmeztetően jelzi a külvilágtól való nem kívánt izolációt. A barokk homlokzatok főúri pompát és hatalmat manifesztálnak, kertjeikben a sövénylabirintusok jótékonyan rejtik el a szerelmespárokat, a bérházak téglái egymást követő generációik életmeséit őrzik. A római vízvezeték, az épület- és templomromok pusztán tájelenként hatnának ránk, ha nem ismernénk praktikus hasznukat. A Berli Fal, a kommunista diktatúra és a hidegháború korszakának szimbóluma egykor fizikai határzárként szolgált. Jeanne Claude és Christo 1963-as tiltakozó gesztusa a felépítés ellen egy párizsi utcát lezáró hordófallal, efemer műalkotás. A leomlott Fal a visszaszerzett szabadság jelképe, amit a kollektív emlékezet emlékhelyként tisztelt falszakaszban tárgyiasít. Mai életterünk falerdeje sem pusztán kőből, téglából, malterből felhúzott városi épületmassza, hanem egyéni és közösségi életünk köznapi és spirituális tereit megteremtő szükségszerűség. Jelenünk kényszerű tapasztalata az elkülönítő és egyben a távolságtartást, a személyes zónát garantáló virtuális fal. Az embernek van tudomása saját imaginárius falairól is, ami a pszichológia területe.

1.2. Az épületfal rövid meghatározása

A fal „függőleges síkú épületelem” (Benkó 1967: 834.). A német nyelvben a külső fal a Wand, a belső a Mauer, míg az angolok mindkettőre a wall-t használják. Az utcára, kertre, belső udvarra néző homlokzatok összekötnek, illetőleg elválasztanak a külvilágtól. Építészeti lényege szerint lehet tartószerkezeti és egyben térelválasztó, vagy csak térelválasztó alkotóelem. A főfalak, válaszfalak nyílással áttörtek vagy zárt formák. A vakolat, mint védő és/vagy díszítő anyag a téglafalakon lendületet ad 17. századtól a gipszes vakolatok, stukkók és szilárdabb gipszhomok habarcsok fejlődésének és elterjedésének, eleinte ezeket nem különböztetik meg. A 19. század második felétől mészhabarcsból finomszemcsés vakolatok készülnek, később kísérleteznek a kevésbé jó páraátengedő képességű cementhabarccsal is. A falfogalom bővebb körüljárására nincs mód e dolgozat kereteiben.

2. Egyes funkcionális épületek falai

2.1. Lakhatás

Az író, és budai (!) polgár, Márai Sándor nem kedveli a pesti körút „terpeszkedő” bérházait, talán jogosan. Az építész Spiegel Frigyes modern elveivel, ha

ismerte, bizonyára egyetértett, aki szerint, egy bérháznak az egyszerűség és célszerűség optimális megoldásait kell megtalálnia, mint ahogy egy biciklinek vagy egy pályaudvar csarnokának sincs oka eltitkolni vasszerkezetét. Spiegel az általa kárhoztatott reneszánsz és az azt követő építészet hibáinak kiküszöbölését sürgeti a korszellemmel összhangban (Spiegel 1902: 94.). Díszítőművészete tiszteli az anyag belső törvényeit és sajátosságait, ellenzi a túlzást és a vele kéz a kézben járó anyagmeghamisítást. Az Izabella utca két szomszédos telkén felépített **Lindenbaum-bérházak** homlokzatai nyílt petíció a historikus épületdekorálás ellen, szokatlannak és előzmény nélküli kísérletnek aposztrofálja maga is (tervezők: Spiegel Frigyes - Weinreb Fülöp, 1896-97.). A négy őselem köré fölépített szimbólumrendszeréről pontos leírást ad (Spiegel 1897-1898: 65-66.). A 94. számú házon a föld- és a levegő-fríz egybefogja a két középső szint nyílásait, míg a tűz és a víz a 96. számú házon kap helyet. Az alakuló florális és faunális díszítménytár liliomot, mályvát, napraforgót, valamint tűzokádó sárkányt, madarat, halat, kígyót, szarvast vonultat föl, és feltűnik egyfajta sujtásos dísz. A sárga, zöld, kék és vörös mészfestékek, a nappal és éjszaka alakjainak metál aranya és ezüstje jelzi, hogy a londoni világkiállítás hatására a faldekoráció élénk homlokzati polikrómiája hogyan tér vissza száműzetéséből. Üdítően eredeti a vertikális tagolás, – talán nevezhetem így – ál-lizénája. A síkból alig kiemelt falsáv célzott tektonikai hangsúlyt kap az aranyban ragyogó sugaras napkorong és a lábán tekergő kígyók földre húzó szorításából kiszabadulni nem képes finom vonalú, szecessziós nőalak által. Az innovatív homlokzat a tervező művész identitását, művészi fantáziáját és demokratikus szemléletét tükrözi, és az egyszerű síkba fogalmazott dekoratív rendszerének, tektonikai hangsúlyainak logikájával a fal esztétikáját friss mederbe tereli. A lechneri formanyelv egyfajta interpretációja a Thököly úti **Szenes-ház** (tervező: Ifj. Nagy István, 1905-06.). A **bérház** díszes főhomlokzatához képest ritkásak az intimebb belső udvar gipszstukkói, ahol a délkeleti homlokzaton az alaphangot a vakolathúzások adják meg. Az ég kékje felé törő faragott hatású kékeszöld pillérek vöröses mályvaszínű ornamentumokkal applikáltak, és sárgával kiegészült háromszínű, hullámvonalú oromzatos attikával lezártak.¹ Ez a homlokzat remek példája a színhangsúlyok vitális összhangteremtő képességének, és egyben visszautasítja az értékes és értéktelen anyag téves megkülönböztetést.

¹ A 2020-ban elkészült udvari homlokzati rekonstrukció az eredeti színezéshez közeli állapotot állította vissza.

Lindenbaum házak, a 94. szám

Szenes ház udvari homlokzat

Lechner Ödön a Bartók Béla úton zárt sorú beépítés tagjaként fivérének, **Lechner Gyulának** tervez **műterem „családi” házat**, amiben a lakások zöme a család tagjainak készül (tervező: Lechner Ödön, 1898-1900.). Akár egy könyvborítóról, úgy olvashatók le a kellemes arányú utcai és udvari homlokzatról az épület fontos információi. A természetes fény a tetőterasz felől utat talál az osztható műterem nagyobb felébe. Az oromzati forma, a kéménydíszek sorolása, a bájos kakasos tetővel lezárt saroktornyos veranda néhány kiemelés az egyedi megoldásokból. A főhomlokzat síkjában a függönyíves téglakeretezések a változatos nyílások ritmusát húzzák alá. Klasszikus értelemben vett **műterem és lakóház** a saroktelken, szabadon álló **Zala-villa** az Ajtósi Dürer soron, aminek külső falai más villákhoz hasonlóan kihasználják e kedvező paramétereket (tervezők: Lechner Ödön-Bálint Zoltán-Jámbor Lajos, 1898-1901.). Két utcai homlokzata közül a Városligetre néző négytengelyes főhomlokzaton a középső hangsúlyosan kiemelkedik. A Bálint-Jámbor kivitelező építész páros sikeres átalakítási terve nyomán remek hely kínálkozik Zala György plasztikájának a tornác és az emeleti, osztatlan alakított ablakok között. A mitológiai téma és a modern mintázás összesimul a művészi formaadásban. A homlokzattól a század dinamizmusa, a fényűzés, a nagyság és a szépség árad. Budapest szabadul fel Otto Wagner „atyai” nyomása alól tanítványa, Franz Matouschek (Pozzetto, 1980, idézi: Moravánszky 1998: 297.). A túl racionalista, sík homlokzattól való eltávolodását látszik igazolni a **Rákos Manó-villa** (tervező: Franz Matouschek, 1907.). A síkból kétoldalt kiugró íven rövid oszlopokról induló, faragott hatszögű formákkal díszített, négy karcsú absztrakt „fatörzs” magasodik a nyílásokkal ellátott, háromszög oromzatú tető felé. A feketettetű négyszög zárterkély, a szegmensíves, illetve az egyenes záródású ablakok további, egymásra reflektáló formák, melyek megmutatják, hogy a dekoratív eszközök hogyan

szorulnak vissza, és veszik át helyüket az anyag plasztikusságának kihasználásából születő homlokzati megoldások. Moravánszky Ákos a hajtogatott homlokzat fogalom tárgyalásakor szóba hozza az épületet és felhívja a figyelmet a cseh kubista előképekre az épület egészének formavilágát illetően (Moravánszky 1998: 297.).

Lechner Gyula ház

Rákos Manó villa díszítmény

2.2. Üzleti- és pénzvilág

Az első magyar kereskedőház, a **Thonet-ház** korábbi vasvázás szerkezete megfelelőnek bizonyul innovatív homlokzat tervezéséhez (tervező: Lechner Ödön, 1888-89.). A földszint és félemelet üvegezett üzletportálja, illetve a textil-szerűen burkolt lakószintek funkcionális különbségét az elválasztó mívés, osztatlan kovácsoltvas-rácsozat adja tudtunkra. Az építésznek gondja van az emeleteket átfogó, pirogránit díszes falsávok függőleges hangsúlyaira, alul kiugró erkéllyel, felül baldachin alatt szoborfigurákkal. A homlokfal újszerűen attikával zárul. A felső szinteken a Zsolnay-gyár kék csempelapjain elhelyezett szabályosan ismétlődő növényi mustrában a Meillant-kastély lépcsőtorony-stilizációjára, mint közvetlen előképre talál rá Sisa József, ugyanakkor az egyes építészeti jegyek és a homlokzat egésze a neoreneszánsztól elszakadó művészi fantáziába enged bepillantást (Sisa, 2014: 12.). Lajta Béla építészete a lechneri origóból indul ki, hamarosan azonban a nemzetközi trendek felé nyit úgy, hogy közben magyar gyökerű marad. A **Hecht Jónás és fia textil-nagykereskedés portáljának** átalakításakor a lakóházas épület eklektikus formáin nem változtat, a közép részt a két pillérrel, az ablakok és a két oldalon lévő bejáratok félköríves záródását és fölöttük a konzolos erkélyeket egységben kezeli a díszítéssel (tervező: Lajta Béla, 1907.). A motívumgyűjtő Lajta eltérő szerkezetű virágképeket komponál körökből, apró háromszögekből, indasorokból és szimmetrikusan helyezi el a sima, csempézett pillérekben. Úgy vélem, leginkább a

kalotaszegi házak faoszlopain, később homlokzatfelületein megfaragott motívumokból kaphatta a geometrizáló kedvet, és a faházak zöldes-sárgás-kékes-szürkés színvilágát a ragyogó eozin-máz hasonló színárnyalataival urbanizálta az elegáns üzleti negyedben.² Az erkélymellvédektől induló sima, majd gombszerű domborításokkal kiemelkedő, fölül a cégtáblán cseppszerűen lecsüngő, trébelt vörösrézlapok formára és mintázatra a textilszegélyeket juttathatják eszünkbe, ami egységbe fogja a tárgyat, az eredeti elgondolású és a posztó nagykereskedő megrendelő által elvárt magas reklámértékű irodaportált.³

Antoni Gaudi a természetben meglévő eredetiség felfedezőjeként értelmezi a művészt. Lechner Ödön az eredetit a népművészet örök formáiban találja meg. Missziójának tekinti, hogy a monumentális építészetben a magyar paraszti kultúra formakincsét viszontlássá, általa bebocsátást nyerve az egyetemes építészetbe. A **Királyi Postatakarék-pénztár** összegző épületéről modern elveit leolvashatták a meghökkent kortársak, de a kételkedők tábora népes maradt (tervezők: Lechner Ödön és Baumgarten Sándor, 1899-1901.). Az egyszerű, méltóságteljes tömeghez impulzív homlokzatokat tervez, őstörténeti, mitológiai szimbolikus lényekkel ad nyomatékot releváns építészeti pontoknak. A költséghatékony épületkerámia új tektonikáját összehangolja a hímzéses síkdekorációval. Gerle János a mestert, mint a „(...) keleti és nyugati kultúrkör közötti híd (...)” megteremtéséért küzdő harcost állítja elénk (Gerle 2003: 10.).

Postatakarék oromzat

Hecht Jónás üzletportál

² Hangulatos játéka művészettörténeti idézete. A portál képének kicsinyített mását a virágos ornamentum egyik kis körmotívumába rejti.

³ A 'Hecht Jónás és fia textilnagykereskedés' cégfelirat eredeti plakát-jellegét az 1996-ban elkészült 'Magyar Külkereskedelmi Bank' irizáló majolikabetűinek tipográfiai azonosságával sikerült megőrizni (L.Tomek 2006: 89-96.).

2.3. Kultúra, tudomány, oktatás, vallás

Régi és új funkciók keresik a számukra megfelelő korszerű épületterveket. Az **Iparművészeti Múzeumnak** az indiai sztúpákra emlékeztető óriási kupolával megépített keleties architektúrája bravúros megoldás (tervezők: Lechner Ödön és Pártos Gyula, 1893-96.). Nemes Márta tömör, precíz leírást ad az épület építészeti és művészettörténeti jellemzőiről. Kiemeli a plasztikai idomok, a tagolt síkok szerepét az épülettömeg fellazításában. A homlokzatok kerámia-burkolatainak „(...) szerteágazó virágmotívumai nemcsak a történelmi formáktól való elszakadást teszik lehetővé, hanem éppen arra utalnak, hogy mögöttük szerkezetileg is valami új, nem szokványos keresendő.” (Nemes 1991: 80.).

A Bécstől elszakadó földtani kutatások és a hozzá kapcsolódó gyűjtemény elhelyezésére épül meg a **Magyar Királyi Földtani Intézet** (tervező: Lechner Ödön, 1896-99.). A nyertes pályázati terv homlokzat-architektúráján a nemesebb és drágább kő- és márványanyagokat a tervező más épületeihez hasonlóan a gránit szilárdságú új magyar találmánnyal, a pirogránit gyűjtőfogalmába tartozó Zsolnay-épületkerámiával váltja fel. „Lechneres” megjelenést ad az épületnek a testvére házán vagy a Postatakarékon már látott téglaszalag, valamint a magyaros motívumú ónmázás kék majolika.

Lajta Béla építészetének műfaji sokszínűségét támasztja alá a **Vas utcai Felsőkereskedelmi Iskola** is (tervező: Lajta Béla, 1909-13.). Közép-homlokzatán Peter Behrens AEG Kismotorgyárának erős vertikális hangsúlyai köszönnek vissza (Ritoók é.n.). A „(...) plasztikus pillér architektúra” konstrukció mellett Bárdos Artúr az épületbelsőit híven feltáró „lapidáris homlokzat”-ra hívja fel a figyelmet (Bárdos 1913: 294). A szigorúan szögletes formákat némileg oldják a fent említett Rákos Manó ipari szimbólumokkal és népies motívumokkal megfaragott mész-kőtáblái a kapuzaton.

Lechner Ödön a **Szent László templom eklektikus épületének homlokzatait** az Iparművészeti Múzeum tanúságainak birtokában, perzsa és indiai minták magyarrá fogalmazásával, és a szakrális épületcél szem előtt tartásával alkotja meg, ahol a pirogránit dekorációk, a Róth Miksa-mozaikok az új metódusok térnyerését jelzik (tervező: Lechner Ödön, 1894-97.).

Az egykori „tanítvány”, Árkay Aladár **Fasori Református templomán** a sík, csúcsíves, nagy félköríves ölmozott üveglakkal áttört homlokzatot két eltérő alaprajzú és stílusú torony fogja közre (tervező: Árkay Aladár, 1911-13.). A bejárat fölötti „kifeszített vásznat” a Rákos Manó-villán látotthoz hasonló kis kerek oszlopok tartják. Burkolatának különleges látványához a népies kályhacsempék szűk színtartományában mozgó, erősen stilizált mintázatú kerek és négyzetes majolikáknak

és a raszter üresen hagyott kockáinak strukturális elrendezése nagyban hozzájárul. A templommal Árkay haladó szellemű, finn és amerikai hatásokat is beengedő építészete a késő szecessziós áramlatban egyéni hangon tud megszólalni.

Vas utcai Felsőkereskedelmi Iskola

Fasori Református templom

3. Összegzés

A korszak építészetében a szellemi közös nevezőből, nem pedig egy egységes dekorációs rendszerből jönnek létre a stílus individuális művei, ahogyan azt Gellér Katalin kimutatta (Gellér 2004: 118-146.). A történeti korok építészeinek eltérő fal-problematikával kell megküzdeniük. A századfordulós építészetet a homlokzat architektúra meghaladásának célja valójában belülről feszíti, a falkérdés leginkább mégis ornemens-vita. Az új épülettípusok és formai megoldások kiérlelődésének folyamatában a modernség és a nemzeti kreatívan összekapcsolódik, és újszerű homlokzatokat teremt. A nagy diverzitást mutató szecessziós falak Budapest kivételes kincsei, de az ember a kincseire jobban vigyáz.

Felhasznált szakirodalom

Bárdos, A. (1913). Lajta Béla. (K. Lyka, Szerk.) Művészet (12.évf.8.sz.), 285-294.

Benkő, L. (Szerk.). (1967). A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1 A-GY. Letöltés dátuma: 2020. november 10, forrás: Arcanum: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/MNYTESZ_Hun_1/?pg=835&layout=s&query=fal

Gellér, K. (2004). A magyar szecesszió. 118-146. Budapest: Corvina

Gerle, J. (Szerk.). (2003). Lechner Ödön. Budapest: Holnap

Keserü, K. (2007). A századforduló. 189-225. Budapest: Kijárat

- L.Tomek, Á. (2006). Hecht Jónás üzletének portálja. In K. Keserü (Szerk.), Budapest színes város. Ernst Múzeum
- Lechner, Ö. (1906). Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. (K. Lyka, Szerk.) Művészet (1. sz), 1-18.
- Moraványszky, Á. (1998). Versengő látomások. Budapest: Vince Kiadó
- Nemes, M. (1991). Lechner Ödön Iparművészeti Múzeuma. (G. Székely, Szerk.) Tanulmányok Budapest múltjából XXIV., 65-115. Letöltés dátuma: 2020. november 10, forrás: http://epa.oszk.hu/02100/02120/00024/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_24_065.pdf
- Pozzetto, M. (1980). Die Schule Otto Wagners 1894 -1912. Bécs, München: Schroll Verlag
- Ritoók, P. (dátum nélk.). Fővárosi VIII. kerületi felső kereskedelmi iskola, 1909–1913. Letöltés dátuma: 2020. december 15, forrás: Művek | Lajta Béla Virtuális Archívum: <http://lajtaarchiv.hu/muvek/fovarosi-viii-keruleti-felso-kereskedelmi-iskola-1909-1913/>
- Sisa, J. (2014). Lechner, az alkotó génius. Budapest: Iparművészeti múzeum /MTA BTK Művészettörténeti Intézet
- Spiegel, F. (1897-1898). A modern díszítő művészet az építészetben. (K. Fittler, Szerk.) Magyar Iparművészet (2. szám), 58-66.
- Spiegel, F. (1902). A modern építőművészet és a budapesti bérházak. (K. Lyka, Szerk.) Művészet (2. szám), 93-104.

A tanulmányban szereplő képek a szerző felvételei, 2020

Photographs in the article were taken by the author, 2020

A NEM LÉTEZŐ FILMMŰFAJ, A MÍTOSZFILM

Zugor Zoltán

Vizuális kultúra szakember, képzőművész, a Tomori Pál Főiskola egykori hallgatója

zugor@zugor.hu

Az Európai és az Észak-Amerikai kultúra az ókori görög kultúrában gyökeredzik. Ebből kifolyólag a mai kultúránk szövetében mindenütt felfedezhetjük az ókori görög kultúra nyomait. Így természetes jelenség, hogy a 2,5-3 ezer éves görög mítoszok jelen vannak a XX-XXI. század filmjeiben. A görög mitológia számtalan filmhez szolgáltatott alapot. Herkulesseel kapcsolatban több mint 30 mozifilm készült, és ez a hős kiérdemelte több filmsorozat címszerepét is. Odüsszeusz, a trójai Heléna, az Argonauták, Oidipusz király, Perseus, Theseus és persze az amazónok történeteit is sok-sok filmben láthattuk már feldolgozva. A következőkben arra keressük a választ, hogy ha ilyen sok filmet készítettek a görög mitológia alapján, miért nem ismerünk olyan filmműfajt, hogy mítoszfilm?

Kulcsszavak: mítosz, kultúra, görög, film, mozi

1. A műfaji film

Először pár szó a műfaji filmről. A műfaj a legéletképesebb motívumcsoportok köré épülő narratív sémák összessége. A műfaji egységet általában a tartalomban, az ikonográfiában és az elbeszélő struktúrában megjelenő, következetesen alkalmazott sémáknak tulajdonítjuk. A műfajoknak a legnagyobb szerepe a filmgyártás és a filmforgalmazás megkönnyítésében van. Ezenkívül kiváló módszer az elkészült filmek megkülönböztetésére, rendszerezésére. A bekegerezálás segíti a fogyasztást. Az állandó kategóriák segítik a néző eligazodását a filmek között, valamint a megtekinteni kívánt film kiválasztását. A műfajiság alapja, hogy bizonyos motívumok visszatérnek. Ezért a filmnézők megfelelő előzetes elvárással nézhetik meg a kiválasztott filmet, mert előre tudhatják, mire számíthatnak. Amennyiben tetszik nekik egy műfaj, akkor az annak megfelelő műfajú új filmben újra és újra élvezhetik a jól bevált sablonokból összerakott újabb variációt.

Egy műfaj kialakulásához sok tényező együttes megléte szükséges. Önmagukban sem a gyártók, sem a filmforgalmazók, sem a kritikusok, sem a nézők nem tudnak új műfajt létrehozni. Önkényesen egyik sem jelölheti meg a filmek egy

csoportját egy olyan főnévként használt kifejezéssel, hogy az ilyen, vagy olyan műfajú film. A filmipar résztvevői önmagukban csak melléknévi szerkezetként, jelzőként határozhatják meg, hogy egy film milyen műfajú. A stúdióknak rengeteg filmet kell hasonló stílusban elkészíteni ahhoz, hogy az adott filmre használt megjelölés, (mint főnév) műfajt meghatározó elnevezéssé váljon. Mostanában a szuperhősfilmek, illetve a Marvel filmek vannak abban a helyzetben, hogy a melléknévi jellemzésből műfaji meghatározássá váltak, válhatnak. Sok készült belőlük, azonos technikai feltételekkel, hasonló filmnyelvi előadásmódban.

A filmműfajokat alapvetően a film tárgya, vagy a témája határozza meg. (A Sci-fi tárgya a jövő eszközei, a western a „vadnyugaton” játszódik, a fantasy film témája a jó és a gonosz harca). A mítoszfilm tárgya és témája az lehetne, hogy az ókori görög világban játszódik, és egy-egy mitológiai történetet dolgoz fel. A másik meghatározási szempont a belőlünk kiváltott érzelmi hatás (vígjáték: nevetünk, akciófilm: izgulunk, horror: félnünk). A mítoszfilmre talán a megértés, a megkönnyebbülés érzése volna a legmegfelelőbb. Ikonográfiai jellemzőknél azok a szimbolikus tárgyak és képek a fontosak, amelyek meghatározzák a műfajt (harcok nyomait viselő tájkép - háborús film; bolygók, űrhajók - sci-fi; hatlövetű colt - westernfilm). A mítoszfilm szimbolikus tárgyai és képei egyebek között az istenek lakhelye, a varázserővel bíró tárgyak és fegyverek, különös szellemlények és szörnyetegek. Az előadásmód szempontjából a musical az énekekre és a táncrea épül; a dráma párbeszédre, az akciófilm az állandó mozgásra, cselekvésre, a költői film a hosszú képsorokra, a mítoszfilmnek pedig a történet elmesélésére kellene épülnie. Filmtechnikai megközelítés szerint egyes műfajokra olyan dolgok jellemzőek, mint a horrorra és a thrillerre a sötét, komor képek; az akciófilmre a gyors vágások, a harc képeinek lassítása, a folyamatosan mozgó kamera; a melodrámára a hosszú érzelmes zene. A mítoszfilmnek eddig még ismeretlen a csak rá jellemző filmtechnikai sajátossága, pedig ez adná meg a műfaj igazi meghatározását. Ennek egy olyan filmtechnikai jellemzőnek kellene lennie, hogy a tartalom és forma egymást erősítsék és egymást igazolják.

Mielőtt megismerkednénk a filmekkel, előre kijelenthetjük, hogy egyelőre még olyan filmműfaj, hogy mítoszfilm, nincs, mert a filmipar még nem találta meg a mítoszok megfilmesítéséhez alkalmas és a csak rá jellemző előadásmódot.

2. Mítoszok filmen

A következőkben a mítosz filmet nem meghatározásként (főnévként) értelmezve, hanem a mítosz szót jellemzésként (melléknévként) értelmezve nézzük át az elmúlt

száz év filmjeit. Bemutatjuk, hogy milyen mítoszos filmek, milyen mítosz témával foglalkozó filmek, milyen mitikus környezetben játszódó filmek, milyen mitológiai alak megjelenítésével készültek filmek és azok milyen műfaji jellemzőket tudhatnak magukénak. Keressük a mítoszok filmes változatára jellemző sajátosságokat. Keressük a mítoszi élményt adó előadásmódot.

Jelen írásunkban elsősorban csak a görög illetve római mítoszok alapján készült filmekkel foglalkozunk. A bibliai tárgyú filmek tárgyalása szétfeszítené a rendelkezésünkre álló keretet. Az Európán kívüli mítoszok alapján készült filmek pedig túl idegenek és ismeretlenek számunkra. Az egyiptomi és mezopotámiai, valamint az északi-germán mítoszok alapján készült filmek száma pedig nagyon csekély, és feldolgozásuk módszere szinte teljesen megegyezik a görög mítoszokéval, így ezekre külön nem térünk ki, hanem a következőkben együtt tárgyaljuk őket a görög mítoszokkal.

3. Az első filmek

A mitológiai történeteket már a filmkészítés hajnalán megfilmesítették (*L Odissea, 1911; Helena, 1924*). Meglepő, hogy a filmes formanyelv kialakulásának e kezdeti szakaszában készült némafilmekben milyen jól felismerhetők és nyomon követhetők az eposzokból ismert történetek. A némafilm ezen időszakában a kosztümös filmek mind hasonló stílusban készültek. Nincs különbség a teljesen fiktív, a történeti, a mondai, vagy a mitikus forrásból eredő történet megjelenítése között. Mai szemmel nézve mind egy kaptafára készült. Talán a mítosz filmeket megkülönböztethetné az a technika, ahogy az isteneket (Pallasz Athéné), szörnyeket (küklöpsz, szirének, Szküllá és Kharübdisz) a trükkfelvételekkel megjelenítik (áttűnés, összemontírozás, montázs, maszk és jelmez, óriásbáb), de ugyanilyen trükköket találunk más filmekben is. Így elkülöníthető műfaji sajátosságokkal ezek a filmek nem rendelkeznek. Figyelemre méltó ezekben a filmekben, hogy már itt megjelenik minden olyan technikai eszköz és trükk, amit kisebb finomításokkal, de kizárólagosan használtak a '80-as években megjelent videó- és a '90-es években megjelent digitális technika nyújtotta lehetőségekig.

Az első bemutatkozás után hosszú időre eltűnnek a mítoszok ihlette filmek a mozikból. Olyan műfajok uralják a piacot, mint a burleszk (ez volt az első filmműfaj), a western, a melodráma, a horror, a gengszterfilm, a krimi, a kalandfilm, stb.

4. Az '50-es és '60-as évek

A mítoszok ihlette filmek nagy korszaka az ötvenes években Olaszországból indult el. 1957 és 1964 között virágzott a történelmi- és kalandfilmek egy változata, az úgynevezett peplum film. A peplum film, az ókorban, valamint a mitikus régmúltban játszódó, többnyire csodás elemekkel feldúsított kaland, illetve történelmi film speciális műfaji meghatározása volt. Akkoriban a legtöbb mitológiához köthető film ebben a műfajban készült. Ez egy könnyen fogyasztható kategória. A filmek története egyszerű, sok esetben köze nincs az eredeti mitológiai történethez, csupán egy fikció. A kor vizuális igényéhez mérten szépek és látványosak voltak ezek a filmalkotások. Elkészítésük a sablonok variálásával és a történelmi, vagy mitológiai hűségre törekvés igénye nélkül olcsó és jövedelmező volt. A filmeket a kalandfilmek formanyelvén készítették (kaland, ármány, szerelem, erotikus női tánc, izmos férfi párviadal, végül egy látványos csata és happy end). Lehetőség szerint kerültek az istenek, szörnyek és csodás események megjelenítését. Ha mégis szükség volt rá, akkor kimaszkírozott, jelmezbe bújtatott színészekkel, vagy gépekkel mozgatott nagy bábokkal oldották meg a különös lények megjelenítését. A trükkfelvételeket a festett vagy vetített háttér kivételével kerülték. Ebben a műfajban nagyon sok ilyen film készült, ezért a filmek felsorolásától most eltekintünk, és csak az előzményeket és az utóhatásokat említjük meg. E műfajra jellemző sajátosságok az 1910-es évekig nyúlnak vissza (*Cabiria*, 1914; *Türelmetlenség*, 1916), utóélete magasabb színvonalon pedig megfigyelhető napjainkban is a történelmi filmekben (*Gladiátor*, 2000; *Trója*, 2004), a szuperhősös (*Thor*, 2011, *Wonder woman*, 2017) és fantasy (*Skorpiókirály*, 2002; *Múmia*, 1999) filmekben, valamint a mitológia ihlette televíziós sorozatokban (*Troy*, *Fall of a City*, 2018; *Olümposz*, 2015). A peplum filmek szerepét manapság a mai igényeknek megfelelően a kosztümös, több évadot megért tévésorozatok vették át (*Róma*, *Spartacus*, *Trónok harca*, *Vaják*).

A peplum filmek igény szintjének sorából több film és egy tévé sorozat is kiemelkedik. Egyik az 1954-es *Ulysses* (Kirk Douglas és Anthony Quinn főszereplésével) és az 1968-as Franco Rossi, Mario Bava, Piero Schivazappa rendezésében jegyzett *Odüsszeia* című (francia-nyugat-német-olasz) televíziós sorozat. Ez a két film a többi peplum filmmel ellentétben elég jól követi Homérosz eposzát. Az alkotók mindkét feldolgozásban történelmi filmként jelenítik meg Odüsszeusz történetét, és nagyon diszkréten, szinte csak látomásként kezelik a csodás személyeket és eseményeket (disznóvá változás, találkozás a holtakkal az alvilágban, Kirké alakja),

a küklopszot pedig az 1911-es változathoz hasonlóan maszkkal és összemontírozással oldották meg.

Említésre méltó egy másik film is, a szovjet- finn koprodukcióban készült *Sampo* (1959), mely a Kalevalát filmesíti meg. Az alkotók a Korda Sándor *Bagdadi tolvajából* (1940) ismert filmtrükköket alkalmazzák, melyet később a szovjet filmesek a *Ruszlán és Ludmilla* (1972) című Puskin-mesében fejlesztettek tökélyre. A filmszalagra rögzített és fotokémiaiúton előállított film alapanyag a mai digitális filmrögzítéshez képest nagyon kevés lehetőséget adott a különleges képsorok megjelenítéséhez. Itt például alkalmazták a ráfilmezést, a kétszeri expozíciót, az átmaszkolást, a blue box technikát, a vetített és festett háttérrel, az összemontírozást, és a makettek használatát. A megjelenítés, főleg ezeknek a trükköknek a használata miatt és a jelentősen átfogalmazott történetnek köszönhetően nem mítoszt, nem eposzt, hanem egy nagyon jó mesefilmre eredményezett, melyet ajánlani lehet minden korosztálynak.

A következő említésre méltó film ebből az időszakból az 1963-as, *Az aranygyapjú elrablása* című, amely a stop motion technikával mozgatott (Ray Harryhausen) szörnyeknek és harcoló csontvázaknak köszönheti sikerét. Evvel a technikával nem álomkép-szerűen, képzelt lényekként, hanem kézzelfogható, anyagszerű lényekként jelenítették meg a mozgó szörnyeket. Így adtak különös, materializált ízt a mitológiai történetnek, de valójában ez a film is megmaradt a peplum filmek stílusában készült kalandfilmnek.

A hetvenes évekre teljesen eltűntek ezek a könnyed szórakozást nyújtó, látványos kommerszfilmek a mozikból, mert trendváltás következett be a filmpiacon. Igaz, Harryhausen még 1981-ben visszatért a *Titánok harca* című filmbe a stop motion-trükkökkel, de az már a régi képi világ végét és egy új képi világ kezdetét jelentette.

5. A '60-as és '70-es évek

A mítoszok megjelenítésében a hatvanas években már feltűnnek az intellektuális közönség igényét kiszolgáló filmek is, a szerzői filmek (ezekről később) és a görög drámák megfilmesített változatai (*Antigoné*, 1961; *Elektra* 1962; *Trójai asszonyok*, 1971; *Iphigenia*, 1977; *Oidipusz király*, 1967; *Medea*, 1969). A mítoszok csak ihletői voltak a görög drámáknak, így ezek a drámák ugyanúgy csak fikciók, mint a lenézett peplum filmek sztorija, igaz, jóval magasabb minőségben. Ezért csak művészi élményt várhatunk el az ezen drámák alapján készült filmekről, és nem mítoszi élményt. Ezek a filmek elsősorban a színészi játékra épültek, és filmes szempontból nézve nem sokat tettek hozzá egy színelőadás látványához (kivételek Pasolini *Medeája* és *Oidipusz király*).

Azóta is számtalan, elsősorban televízióra adaptált film készült ezekből a drámákból, de nem filmnyelvi, hanem zseniális színpadi megoldásokkal (lásd Youtube).

Itt a hetvenes éveknél még meg kell említeni egy *Perseus* (1972) című orosz rajzfilmet, ami a mitológiai történetet szándékoltan meseként értelmezi, és ezt rajzfilmen jeleníti meg. Ez a rajzfilm nem több és nem kevesebb, mint egy ismeretterjesztő alkotás gyerekeknek. A történet le van rövidítve, sok szereplő és esemény össze van vonva, a mondanivaló pedig az alkotók és a célközönség igény szintjéhez van igazítva. Fontos a történetek még ilyen leegyszerűsített formában történő megismerése is, mivel senki nem lehet ennek az euro-amerikai kultúrának művelt tagja, ha valamelyest nem ismeri ezeket a történeteket. A Youtube videomegosztón számtalan animált, diavetítéses filmecske mutatja be a mítoszok ilyen leegyszerűsített történetét, de egy játékfilmnek többet kell adni a történet ismertetésénél, főleg ha egy igazi mítoszfilmet szeretnénk látni. Az ilyen feldolgozások hatása nagyon messze van a mítoszi élménytől.

6. A '80-as évek

A nyolcvanas évekre újabb nagy változás történik a filmgyártásban. Spielberg és Lucas filmjeivel újra felível Hollywood csillaga. A kommerszfilmekben alkalmazni kezdik a videó-technikát, az elektronikus képi trükköket, az úgynevezett „szendvics montírozást” (valós háttérrel, maketteket, élő szereplőket, stop motion technikával mozgatott „gyurma figurákat” és elektronikus fény-effekteket raktak össze egy képpé). Ilyen látvány-orgiákkal töltötték fel kisebb-nagyobb mértékben az ekkor készült mítoszos filmeket is (*Titánok harca*, 1981; *Herkules* 1983; *Herkules a világ ura*, 1985; *Amazonok*, 1986, *Az arany templom amazonjai*, 1986). Történetükben ezek a filmek is jelentősen át vannak fogalmazva, főleg az 1985-ös *Herkules* film, szinte egy jelenetet sem lehet azonosítani a filmből az ismert Herkules történetekkel. Ezek az amazonos filmek és a korábban és később készültek is teljesen fikciók, semmi közük a görög mitológiához, csak címükben utalnak a mitológiában szereplő személyekre. Történetükben és megjelenésükben nem sokban különböznek az akkoriban készült fantasy filmektől (*Flash Gordon*, 1980; *Conan a barbár*, 1982; *Vörös Szonja* 1985; *Barbár fivérek*, 1987). Figyelemre méltó viszont mind a *Titánok harca*, mind a *Herkules* filmekben az istenek megjelenítése. A klasszikus görög szobrok mintájára jelennek meg, felhők közt lévő palotájukban, ahonnét letekintenek a földre, és mint sakkfigurákkal játszanak az emberekkel. Ez az ábrázolás némi módosításokkal későbbi filmekben is megjelenik (*Herkules*, 1997; *Az aranygyapjú legendája*, 2000; *Halhatatlanok*, 2011; *Titánok harca*, 2010; *Titánok haragja*, 2012; *Egyiptom istenei*, 2016). A másik

figyelemre méltó jelenetsor az 1983-as *Herkules* film elején a világ teremtését bemutató elektronikus effektekkel és makettekkel előállított képsor. A kozmogónia megjelenítése ezenkívül nagyon kevés helyütt jelenik meg a filmekben. Sajnálatos dolog volt viszont a gépszerkezetek és a túlságosan csillogó páncélok szerepeltetése a filmekben. De hát ez volt a nyolcvanas évek divatja, és egy újabb feldolgozásnak követnie kellett a divatot, nem maradhatott aktualizálás nélkül!

Ennél az évtizednél feltétlenül meg kell említeni Rajnai András televíziós filmjeit (bővebben a szerzői filmeknél), melyekben zömében elektronikus eszközökkel alkották meg a színészeket körülvevő környezetet (élőszereplő, valós környezet, óriási díszletként mutatott apró makett, fotó és elektronikus torzított kép, vagy elektronikusan gerjesztett kép egymásra montírozva). Ezek a technikai megoldások megfigyelhetők a fentebb említett Herkules-filmekben is, de nem annyira önmagukban alkalmazva, mint ahogy azt Rajnai tette. (Egy külön oknyomozást megérne kideríteni, hogy Rajnai fejlesztéseit vette-e át a mainstream játékfilmgyártás, vagy teljesen véletlen a technikai azonosság.) Az viszont tény, hogy Rajnai különleges alkotásokat hozott létre a mítoszok ilyen formában történő megfilmesítésével. Az is tény viszont, hogy sokan megkérdőjelezik ezen alkotások művészi és szakmai értékét.

7. Napjaink mítoszokkal kapcsolatos mainstream játékfilmjei

Az elmúlt évtizedekben a mozifilmkészítés eljutott arra a technikai szintre, hogy szinte bármit képesek megjeleníteni a filmvászonon, csak el kell képzelni és megcsinálják. Elénk varázsolták digitálisan előállítva az emberi szereplőket, a dinoszauruszokat, mindenféle szörnyeket, szellemlényeket, különleges gépeket, űrhajókat, városokat, egész világokat, mindenféle mozgásokat, átváltozásokat, robbanásokat, katasztrófákat és sorolhatnánk. Kimondhatjuk, hogy a filmkészítők kezében mára ott van minden technikai eszköz, hogy a mítoszok világát elénk tárják. Meg is teszik, csak valahogy más születik belőle, nem pedig mítoszfilm. Így készült az elmúlt 20-25 évben a mítoszokból történelmi film (*Trója*, 2004); kalandfilm (*Odüsszeusz*, 1997; *Trója, Háború egy asszony szerelméért*, 2003); családi mesefilm (*Az aranygyapjú legendája*, 2000; *Hercules minisorozat*, 2005); fantasy film (*Titánok harca*, 2010; *Titánok haragja*, 2012; *Egyiptom istenei*, 2016); szuperhős film (*Thor*, 2011; *Wonder woman*, 2017); horror (*Odüsszeusz és az alvilág istennője*, 2008; *Minotaur*, 2006; *Thor, Az istenek kalapácsa*, 2009); akciófilm (*Herkules - a trák háborúk*, 2014; *Herkules legendája*, 2014); akció thriller (*Halhatatlanok*, 2011); dráma (*Herkules - Feltámadás*, 2014; *Romulus és Remus*, 2019); ifjúsági film (*Percy Jackson A villámtolvaj*, 2010); ifjúsági filmsorozat (*Herkules tv-sorozat*, 1995; *Xena*, 1995, *Az ifjú Herkules kalandjai*, 1998); animációs film (*Herkules*,

1997; *Atlantisz: az elveszett birodalom*, 2001, nem a Disneytől még egy *Herkules*, 1997); CGI animációs film (*Beowulf*, 2007; *Atlantisz: A Kaptara utolsó napja*, 2013), vígjáték (*Erik, a viking*, 1989, *Kezdetek kezdete*, 2009) és sorolhatnánk. Csak olyan film nem született, amire azt tudnánk mondani, hogy ez a mítoszfilm. Az előzőekben közölt műfaji besorolás önkényes, mivel általában a filmekre több műfaj sajátosságai is jellemzőek. Ezzel a leszűkítéssel csupán azt kívántuk jelezni, hogy milyen sokféle műfaji sajátosság jelenik meg a mítoszokból készített filmekben.

8. A mitológiai történetek filmen

A fentebb felsorolt filmes feldolgozásokban a történetek jórészenek szinte semmi köze nincs az ókori görög mitológiai történetekhez. A mítoszokban szereplő neveken, ókort idéző környezetben és egy-egy történet darabkán kívül csak a sztereotípiák azok, amik fellelhetők az újrafogalmazott, újraértelmezett, vagy félreértelmezett történetekben. A forgatókönyvírók csak ihletet merítettek a görög mitológiából, hogy egy új, a saját szemszögükből láttatott történetet hozzanak létre, mely valószínűleg nyereséget és sikert produkál. Ebből a hozzáállásból pedig egyértelműen látszik, hogy nem a mítoszból kívánnak filmet készíteni, hanem azért készítenek filmet a mítoszból, hogy legyen egy jó történetük, amiből pénzt és sikert csinálhatnak. Egy-egy ilyen film bemutatását általában nagy várakozások előzik meg, és sajnos nagy csalódások követik. A közönség mindig valami rendkívülit várna, valami különleges filmélményt, de nem ezt kapja. A filmkészítők csak fikcióként képesek értelmezni a mítoszokat, és mindent szó szerint értenek. Sajnos nem veszik a fáradságot, hogy megértsék a mítoszok világát. Az elkészült alkotásokban nagyon is látszik, hogy nem értik a mítoszokat. Nem értik, így velünk sem tudják megértetni, minket sem tudnak ráéreztetni a mítoszok világára. Helyette dobnak valami fantázia szülte történetet az épp futó technikai sablonokkal előállítva, és aztán a végeredmény nem sokban különbözik egy kalandfilmtől vagy fantasy filmtől. Ezekkel a filmekkel pedig nem tudnak elvarázsolni minket, mint ahogy nem tudnak nekünk katarzist, mítoszi élményt (megkönnyebbülést, fellélegzést, rádöbbenést, megvilágosodást) sem okozni.

9. A képi megjelenítés

A mainstream játékfilmek alkotói mindig az adott kor szellemében és stílusában értelmezik újra a történeteket, és mindig a legújabb filmtechnikai eszközökkel mutatják be nekünk, legyen az a történet mese, történelmi esemény, fantasy, sci-fi, vagy éppen egy mítosz. Kivétel nélkül mindegyikre ugyanazokat az eszközöket

alkalmazzák. Ebből adódik, hogy például a különböző szörnyeket mindegyik műfajban teljesen hasonlóan képzelik el, és ugyanazon technikai eszközökkel jelenítik meg. Az emberi alakban megjelenő istenek véreznek (!) és ugyanúgy válnak semmivé, porladnak el, mint a vámpírok vagy szuperhősök. Mindegyik műfajban ugyanazok az algoritmusok jelenítik meg a kavargó, repülő apró dolgok tömegét. Ugyanazok a CGI (Computer-Generated Imagery, számítógépen létrehozott kép) trükkök és kameramozgások köszönnek vissza, bármelyik filmműfajt nézzük. Sok dologból adódik ez, de az alapvető ok a mai ember tudata és látásmódja. A mai ember mindent racionális kereteken belül, kézzelfoghatóan, valóságként, a kamerák adta objektív látványnak megfelelően kíván elképzelni és megjeleníteni. Csak olyan képeket képes és hajlandó elfogadni, amelyek egy kívülálló szemszögéből láttatják a világot. Olyan képi világot, mely az asszociációk segítségével bevonja a néző fantáziáját a filmnézésbe, a mainstream film nem alkalmaz. Ezekben a filmekben minden képet készen kapunk.

10. A mítoszokról

Mielőtt továbbmennénk, álljon itt némi ismertetés a mítoszokról, elsősorban a görög mítoszokról, hogy érthető legyen az a filmnézői elvárás, melyet a mítoszok alapján készített filmekkel szemben támasztunk.

Az általánosan ismert meghatározásokon túl, az általunk használt definíció szerint a mítosz a szellemvilágból a való világba betörő teremtő erő okozta esemény elbeszélése. (Tehát egy valóságosan megtörtént esemény elmesélése!) Köze van a való világhoz. Behatárolható ideje nincs, mert az elmesélés pillanatában mindig a jelenben van, de helyhez köthető. Az istenek születéséről és cselekedeteiről, a világ teremtéséről és a különböző hősök cselekedeteiről szólnak. Ezeket a szájhagyomány útján terjedő történeteket Homérosz (*Iliász, Odüsszeia*) és Hésziodosz (*Istenek születése, Munkák és napok*) írták le először költeményeikben. Később Apollodórosz (*Mitológia*) írta meg az első mitológiát a különböző mondakörök lejegyzésével. (Ez a mű hallatlanul sok nevet és szövevényes leszármazást, valamint számtalan történetet foglal magába.) Aztán a görög drámaírók a közzájón terjedő mondákból és mítoszokból merítettek ihletet a maguk drámáihoz (Euripidész, Szophoklész). Ezzel egy időben (Kr.e. V. század) a filozófusok elkezdték a mítoszokat racionalizálni és allegóriaként értelmezni, azzal a céllal, hogy lerombolják a mitologikus világképet, világmagyarázatot, megszüntessék a régi hiteket és gondolkodásmódot, hogy helyükre a saját filozófiai nézeteiket tegyék (Theagenész, Anaxagorasz, Hekataiosz, Palaiphatos és Hérakleitos, Hérodotosz, Diodoros Sikeliotész, Plutarchos, stb.). A Kr. e. IV. századtól az egész középkoron át

elterjedt volt az euchemerisztikus magyarázat, mely szerint az istenek régen királyok voltak. A középkorban és a reneszánsz idején euchemerisztikus magyarázat mellett ismét előtérbe került a mítoszok szimbólumként és allegóriaként való értelmezése (Boccaccio, *A pogány istenek származásáról*). A humanizmus korában morális allegóriaként vagy emberi érzelmek képletes ábrázolásaként értelmezték a mítoszokat (Bacon, *A régiek bölcsességéről*). A romantika valóságként, költészetként és vallásként fogta fel a mítoszokat. Elsődlegessé az vált, hogy mit fejez ki, mit jelképez, mit jelent, milyen vallási igazságnak a jelképe, szimbóluma, allegóriája a mítosz. Később Max Müller a természeti jelenségek megszemélyesítését látta a mítoszokban. Frazer *Az aranyágban* a mítoszt a tudomány primitív formájának értelmezte, és szerinte a mítosz egy szertartás magyarázata. Ezzel elindította a nagy hatást kiváltó szertartás-elméletet. Malinowski szerint a mítosz egy nép életének valamennyi megnyilvánulását kifejezi és irányítja. Freud a tudatalattit, az ösztönök és az erkölcs megjelenését látta a mítoszokban. Jung az archetípusok működését fedezte fel a mítoszokban. Lévi-Strauss a mítoszok szerkezetében a nyelv struktúráját és matematikai összefüggéseket talált. Lévy-Bruhl pedig a mítoszt a tudat korábbi állapotának kivetüléseként fogta fel.

Az elmúlt két évszázadban az összehasonlító mitológia (ma vallástudomány), mint tudományág alkotta meg a ma ismert formáját a mítoszoknak. A tudósok összeszedték és összehasonlították az összes fellelhető forrást, ami a mítoszokkal kapcsolatba hozható (mítoszok, eposzok, költemények, himnuszok, mondák, énekek, sírfeliratok, hiedelmek, vallási szertartások, vázaképek, szobrok, stb.), és ezeket összevetették egymással, kiértékelték, értelmezték. Ezek alapján alkották meg nekünk az általánosan ismert mitológiai történeteket. A tudományos elemzéseknek és elméleteknek köszönhetően pedig a mítosz-magyarázatokat. Sztjeblin-Kamenszkij (1985) szerint az elmúlt 2800 évben a mítoszt értelmezték valós személyek, valós történelmi események tükörképeként, allegóriaként, szimbólumként, költészetként, a természeti jelenségek megszemélyesítéseként, primitív tudományként, archetípusként, struktúraként, a tudat korábbi állapotának kivetüléseként, viszont mindegyik elmélet szerint a kutatók csak azt tudták kimutatni, amit saját maguk olvastak bele. A valláskutatók vallást, a történészek történelmet, az irodalmárok irodalmat találtak benne. Csak azt nem találták meg, ami valójában a mítosz: a szellemvilágból a valós világba betörő teremtő erő okozta esemény elbeszélése. A filozófusok, tudósok és művészek ilyen hozzáállása után ne csodálkozzunk, ha a filmkészítők szintén a maguk elképzelt világot látják bele a mítoszokba és azt tárják elénk a filmjeikben.

Itt még fontos felhívnom a figyelmet egy-két idézetre, melyek nagyon fontosak a mítoszok megértéséhez és a mítoszok alapján készült filmekkel szembeni

elvárásainkhoz: „... a mítosz valóság, abban az értelemben, hogy az a közösség, amely létrehozta és amelyben élt, valóságként élte meg.” (Sztyeblin-Kamenszkij, 1985) „... a mítosz változatainak együtteséből áll. [...] Nem létezik „igazi” változat, aminek a többi csupán másolata vagy torz visszhangja lenne. Valamennyi változat a mítoszhoz tartozik.” (Lévi-Strauss, 2001) „A mítosz lényege nem a stílusában, se nem az elbeszélés mikéntjében, sem nem a mondattanban, hanem a benne elmesélt történetben van.” (Lévi-Strauss, 2001) „Minden mítosz azt beszéli el, miként keletkezett valamely valóság [...] Mivel minden teremtés isteni mű, következésképpen a szentség betörése, ezért egyúttal a teremtő erő betörését is jelenti a világba” (Eliade, 1999).

11. A mítoszfilmmel szemben támasztott elvárások

E kitérő után térjünk vissza ismét a filmekhez. Milyen elvárásokat támaszthatunk egy mítoszfilmmel kapcsolatban? Miket nevezhetünk a mítoszfilm sajátosságának? Ne térjen el sokban a történet az általánosan ismert mitológiai történettől. Antik, görög-római környezetben (táj, díszlet, jelmez) játszódjon a történet. A csodás események, istenek és szörnyek megjelenítése mutasson túl a realista és a fantasy filmek szemléletén. A valósághű megjelenítésen kívül a művészfilmek tárházából átvett fényképezési- és montázs-technikákkal idézze fel bennünk a mitikus élményt, és ne csak megjelenítse azt. A narrációban és a mondanivalóban adja a világ alapvető működésének metafizikai magyarázatát. Adjon valamilyen szeretnivaló világgépet, világszemléletet és gondolkodásmódot. (Valami hasonlót vár el a néző, mint amit a *Star Wars*, a *Gyűrűk ura* és a szuperhősfilmek ideológiai és világnézeti mondanivalójában kap.) Ne külső szemlélőként mutassa be a történetet, hanem hozza a jelenbe az eseményt a néző fantáziájának bevonásával (asszociációk). Varázsoljon el minket, és úgy okozzon katarzist (megértést, megkönnyebbülést, fellélegzést, rádöbbenést és akár megvilágosodást).

A továbbiakban olyan technikai megoldásokat, eszközöket és elemeket keresünk a nem mainstream játékfilmek területén, melyek ezeknek az elvárásoknak kisebb-nagyobb mértékben képesek megfelelni.

12. A szerzői filmek

A világ filmtermésének 90%-át a műfaji filmek teszik ki, mivel a legtöbb nézőt jobban érdekli a film műfaja és szereplője, mint a rendezője, így a szerzői filmek csak szűk rétegnek készülnek. A szerzői film vagy művészfilm szemben áll a műfaji filmmel, igyekszik megszüntetni és lerombolni minden műfaji konvenciót. A szerzői

filmek rendezői igazi művészek, alkotásaikban azon fáradoznak, hogy új, különleges formanyelvet és egyéni stílust alakítsanak ki. Sokan a mainstream játékfilmek kísérleti laboratóriumának tekintik a szerzői filmeket, mert gyakorta kerülnek át a művészfilmekben létrehozott megjelenítési formák a mainstream játékfilmekbe.

A művészfilmek közül először a rövid animációs filmeket említenénk meg, mint amilyenek Jankovics Marcell: *Sisyphus* (1974); Jankovics Marcell: *Prometheus* (1992) és M. Tóth Géza: *Ikarosz* (1996, diplomamunka) című filmjeik. Mindhárom alkotás műalkotás. A művészi megjelenítés is egy fontos és nélkülözhetetlen rétege a mítoszoknak. Mivel a mítosz sokban hasonlít a műalkotásra, mégsem az. A mítosz megnyilvánulhat műalkotásként, de egész más a mögöttes tartalma és más a lényege, más a szerepe, mint egy műalkotásnak. A mítosz alapján készült műalkotás csak egy része a mítosznak, egy változata. Így ezek a művek is csak egy változatai a mítosznak. Ha Homérosz, Hésziodosz, Euripidész és Szophoklész nem írták volna meg az eposzaikat és drámáikat, akkor nem biztos, hogy ismernénk a mítoszokat, és nem valószínű, hogy ekkora értéket képviselnének. Az említett filmrendező művészek a mítoszt szimbólumként kezelik, a bukást, a kitartó erőfeszítést, az elmúló életerőt jelenítik meg művészi eszközökkel, és ehhez csak felhasználják a mítosz nevét és alaptörténetét. Mindenesetre a művészi megjelenítés, mint eszköz, elengedhetetlen egy mítoszfilm kapcsán, de a művész egyéni világlátásán, egyedi értelmezésén és személyes véleményén kívül még több kellene a mítoszfilmhez. Érzékeltetni kellene az örökérvényű törvényszerűségeken túl az adott közösség által elfogadott normákat, szabályokat, életmódot, hitrendszert és vallást, a babonákat és szertartásokat, stb. Nézzünk most ezekből is néhány példát.

Jancsó Miklós *Szerelmem Elektra* (1974) című filmje a rá egyedülállóan jellemző művészi megjelenítésen túl egyfajta szertartásos jelleget is hordoz. Mondhatni az egész film egy megkomponált szertartás; hosszú jelenetek, sok kameramozgással és aprólékosan kidolgozott koreográfiával. Ha a mítoszt csak a szertartás megmagyarázásának tekintenénk, mint ahogy ezt sok mítoszkutató vallja, akkor ez a narratíva telitalálat lenne. Ha pedig Jancsó nem a magyar Alföldön, magyar népviseletben forgatta volna le a filmet, hanem Görögországban, antik környezetben, archaikus kosztümökben, akkor közel járt volna egy mítoszfilm megalkotásához. De Jancsónak nem ez volt a célja, ő egy látomást közvetített a zsarnokságról, némi politikai felhanggal, és ehhez csak eszköz volt a görög tragédia. Viszont a Jancsó által kidolgozott stílus annyira értékes, hogy egy széles közönségnek szánt mítoszfilm részeként is fel lehetne használni. Az ilyen jelenetsorokat hasonlóan kellene beépíteni egy történetmesélő filmbe, mint ahogy a peplum filmek és az ötvenes-hatvanas évek

nagy történelmi filmjei (*Ben-Hur*, *Kleopátra*) tették a táncos betétjeikkel, vagy ahogy a Bollywoodi (indiai) filmeknek ma is elengedhetetlen része a zenés, táncos jelenetsor.

Lars Von Trier filmje, a *Medea* (1988) Euripidész drámájának szabad újra értelmezése. A film egy hallatlanul szuggesztív képi világú vízió. Erős emocionális hatást kelt a nézőben. A forgatókönyvíró és a rendező ráérezett arra, hogy itt a Médeában a közvetítőelem az, ami fontos, de nem összekapcsoló elemként, hanem elválasztó elemként értelmezik és jelenítik meg ezt a filmben. Egy átlátszó drapérián keresztül beszélgetnek vagy épp a drapériára vetülő árnykép jelzi a beszélgető partnert. Más alkalommal egy köd, egy szövőszék fonalai vagy épp egy folyó választja el az egymással kommunikálókat. Különösen érdekes megoldás mikor a vetített háttér technikáját kihasználva választja szét a rendező az egymással veszekedő Iasont és Médeát. Az egymástól elválasztott világban élő szereplők megjelenítése mellett ez az alkotás sötét északi hangulatot kapott, mely roppant nyomasztó és lehúzó erővel sújt a nézőre. Azok a naturális képsorok, ahogy az anya a saját gyermekeit felakasztja, a bűnügyi krónikák emberi tragédiájává aktualizálja ezt a filmet. Ha csak költeményként fogjuk fel a mítoszokat, és teret engedünk az egyéni értelmezéseknek, akkor ez a film, mint hatalmas emóciókat kiváltó filmköltemény, bevonulhat a mítoszfilm narratív sémáinak gyűjteményébe.

Szergej Paradzsanov filmjeinek többsége, így *A szurámi vár legendája* (1984) is a szépen megkomponált, festményszerű, hosszan mutatott, minimális mozgást tartalmazó állóképekre épül. A rendező ezekkel a szimbólumokkal megtűzdelt képekkel meséli el történetet. A párbeszéd minimális, az is inkább kinyilatkoztatás-szerű monológ. Az akció minimális. A cselekmény csak a néző képzeletében áll össze történetté. Amennyiben a mítoszt szimbolikus nyelvként, egy esemény átvitt értelmű elbeszéléseként kívánjuk megfilmesíteni, akkor Paradzsanov filmje ennek tökéletesen megfelel. Ez a fajta filmes történetmesélés is tökéletesen illik a mítoszok világához.

Az előzőektől teljesen eltérő felfogásban és megjelenítésben készült Kalle Holmberg 1982-es *Vaskor* című finn televíziós minisorozat a Kalevala alapján. Az elsősorban színházi rendező a kísérleti régészet rekonstrukciós szakszerűségével, realista megjelenítésben állítja elénk a vaskori világot. A korból túl sok a testiség is a filmben (csupasz testek, erőszak, hús, vér). A dokumentumfilmekre jellemző naturalista képsorokkal mutatja be az ércolvasztók és a kovácsok munkáját. Szinte kézzelfoghatóak a piszkos, izzadó testek, vagy megleshetők a mezítelenül halászó asszonyok és szomatikusan is átélhető a túlélés a téli erdőben. A munkán és az életmódon kívül szerepet kap a filmben egy termékenységi szertartás is. Ezen szertartás bemutatása közben és a filmben másutt is a testiség képsorai mellett, túl a

testiségén, nagy szerepet kapnak az emberi érzéseket és gondolatokat megjelenítő lírai képsorok. A fizikailag érzékelhető anyagi világ mellett egy álom és képzeletszerű világ hangulatát adja a zenével és narrációval aláfestett gyönyörű képek sora. Ezek a képsorok ellentétben vannak az amerikai történelmi filmekre jellemző megoldásoktól, melyekben külső szemlélőként, objektíven mutatnak be egy a filmben levő világot. Az itt elénk kerülő képsorok a látható objektív világot együtt mutatja be a szereplők érzelmeivel, gondolataival átszőtt világgal. Így a néző nem marad külső szemlélő, hanem érzelmileg bekerül a történetbe. Továbbá a nézőnek még a fantáziáját is segítségül kell hívnia, hogy a történetet megértse. A rendezőnek ezzel sikerült átültetnie a filmre azokat az elvárásokat, melynek értelmében a mítoszt, amikor kialakult, valóságként élték meg, és hogy a mítosz a szellemvilág betörése a fizikai világba. Sajnos a film utolsó epizódjával ezt a varázst agyoncsapták. Megpróbálták a mítoszok azon sajátosságát is filmre vinni, mely szerint a mítosz az elbeszélése idejében mindig a jelenben van. Így a filmben átvezették a vaskori történetet a jelenbe. Művészi képsorokkal vegyítve a színészek civilben is és a szerepeikben is mondják a monológjaikat. E sikertelen megoldás ellenére ez a film is rengeteg megoldást sorakoztat fel a mítoszok filmre viteléhez.

"A valóságot magával a valósággal megjeleníteni. A valóságnak nincs szüksége metaforákra, hogy kifejezze, megjelenítse önmagát. Ha én ki akarom fejezni egy adott ember mivoltát, őt magát használom fel kifejezésül, nem metaforákon keresztül, hanem önmagával jelenítem meg." (Pier Paolo Pasolini)

Pier Paolo Pasolini *Médea* (1968) című filmjével a mítoszt visszahelyezte metafizikai helyére. Médea történetéhez hozzárendelte a vallást, a szertartásokat, a babonákat, a hiedelmeket, a népi és vallásos tárgykultúrát, a viselkedési szabályokat, az éneket, a zenét, a költészetet, az imákat, a fohászokat, az átkokat, az eredeti helyszíneket és önmagukat adó szereplőket. Így visszahelyezte a mítoszt a megfelelő közegébe. Az antik, klasszikus európai, illetve keleti irodalmi és etnográfiai momentum mellé mindenféle elemet, információt, sajátos kifejezést illeszt, és ezzel az asszociációk tárházát nyitja meg a metafizikai tartományok felé. A kosztümök és díszletek tekintetében Pasolini jelmeztervezője Piero Tosi, valamint díszlettervezője, Dante Ferretti megalkották a mitikus világ hiteles képét. A bronzkori, archaikus ékszerekből, eszközökből, antik és középkori szakrális öltözékekből és közel-keleti népviseletekből népi kézműves technikák felhasználásával új tárgyi kultúrát teremtettek. Olyan egységes designt hoztak össze, mely egy autentikus népi kultúra hagyatékával vetekszik. Pasolini olyan helyszíneket választ a forgatásra, mint az észak-olasz lagúnák, vagy a Kolkhist megjelenítő Kappadókia (Törökország), vagy Korinthosz külső képét adó Aleppo (Szíria) fellegrára, valamint a belső részeket adó

pisai dóm, keresztelőkápolna és a sírkert épületei. Ezekből az eredeti helyszínekből és a római stúdióban készült belső felvételekből állítja össze Pasolini a mítosz helyszíneit. Egyik helyszínnek sincs köze a mítoszváltozatokban megemléített helyszínekhez, mégis azt a benyomást adják, mintha a mítoszban szereplő eredeti helyszínek lennének, mert ezek tényleg valóságos helyszínek, autentikusak és nem kitalált fikciós díszletek. Ezek az eredeti helyszínek könnyen felismerhetők, mindegyikhez számtalan emlék, történelmi esemény és asszociáció kapcsolódik, ami által tapinthatóan valóságos benyomást nyújtanak. A mítoszok szövegeiben is egy-egy szóhoz, névhez, jelzőhöz számtalan asszociáció kapcsolódik, ami erősíti realitásérzetét. A filmhez épített belső díszletek a legkevésbé hiteles elemek. Ezekben a terekben érezhető a műviség, a megcsináltság. Az amatőr színészek azzal, hogy önmagukat adják, erősítik a valóság hatását, de mikor kinéznek a filmből, összetörik ezt a varázst. Ugyanígy sokszor széttörik az emocionális élmény a film vágása miatt is. Mivel Pasolini a hitelesség erősítése miatt általában spontán készítette a felvételeket, így sokszor nincs bevezetése és lecsengése a jelenetnek, egyszer csak ott vagyunk az eseményben, aztán meg már egy másikban. Ezek ellenére Pasolini *Médeája* az egyik legjobb mítosz feldolgozás, mert széles spektrumban mutatja be, és sok szemszögből értelmezi a mítoszt. A képi eszköztár pedig szintén sokszínű, a tartalomhoz tökéletesen illeszkedik, azzal teljesen egylényegű.

Végezetül itt említeném meg ismét Rajnai András televíziós filmjei közül a témánkhoz kapcsolódókat: *Gilgames* (1975), a *Televíziós mesék felnőtteknek* sorozatát, benne a *Bábel tornya* (1982), *Atlantisz* (1982) és a *Görög mitológia – Istenek és Hősök* sorozatát, benne a *Kronosz bukása* (1988), *Az aranygyapjú elrablása I.-II.* (1989), *A bikafejű szörnyeteg I.-II.* (1990), *Istenszerelem* (1993) filmeket. A történeteket itt is jelentősen átfogalmazták. Viszont képileg a digitális korszak, az algoritmusok és CGI megjelenése előtt, csupán elektronikus eszközökkel is sikerült maradandót alkotnia a mítoszok megjelenítésében. Az élőszereplők különleges jelmezekben, különböző környezetben (valós külső helyszín, elektronikusan gerjesztett képi környezet, hatalmasként mutatott apró makettek, vagy stúdióban épített díszlet között) játszásk és mondják el a mitikus történet dialógusait. Ez az elektronikus képi világ összhangban van a mítoszok struktúráként, vagy a tudat korábbi állapotának kivetülése szerinti ábrázolásnak. Rajnai mítoszi valósága, mint a megfoghatatlan sugarakból alkotott világ, teljesen ellentétes Pasolini *Médeájának* és a *Vaskornak* a kézzelfogható véres valóságával, mégis mindegyik ad valamilyen hiteles mítoszi élményt. Rajnainak evvel a technikai megoldásával sikerül megteremtenie a mítoszok világának egy lehetséges megjelenítési formáját. Mondhatjuk azt is, hogy megalkotta

a televíziós mítoszfilmet. Sajnos ezt az eredményt a technikai fejlődés, a digitális korszak, egyszerűen elsöpörte.

Összegzés

Az elmondottak alapján meg kell állapítanunk, hogy a mítoszok egyedi vizuális megjelenítését még nem alkották meg. A filmipar eddig még nem hozta létre a mítoszfilmet, mint filmműfajt. Olyan, hogy mítoszfilm (főnévi értelemben) nincs.

Ellenben ha visszaidézzük, hogy a mítosz egy sokrétegű műfaj, és az értelmezésétől függ a benne levő tartalom elképzelése és megjelenítése, valamint hogy a mítoszok valamennyi változatának összessége a mítosz egésze, akkor viszont azt kell megállapítanunk, hogy a mítosz film (melléknévi értelemben) egy olyan filmes kategória, melynek a sajátossága a mitológiai történetek változatos megjelenítésében rejlik. Ezen mítosz filmek közös eleme csupán annyi, hogy a filmek forgatókönyvében valamennyi megjelenik egy-egy mítosz történetéből, vagy valamilyen formában megjelennek a mitológiai alakok (istenek, szörnyek, hősök, csodás események, stb.). A történet átformálását, újra alkotását, újra értelmezését maga a mítosz engedi meg, mert ez az örök túlélésének záloga. Azok az alapvető fizikai és mentális törvényszerűségek, melyek a mítoszok lényegét alkotják, évezredek óta változatlanok, ma is az életünk részei. A mítoszok által elmesélt lényeg változatlan, csak az elbeszélés módja, a forma az, ami örökké változik. Így a történetek megjelenítése sokféle formát ölthet (fantasy, történelmi film, horror, kalandfilm, tragédia, dráma, szórakoztató ifjúsági film, vígjáték, stb.), attól függően, hogy a filmkészítők mit látnak bele az adott mítoszba. A mítoszokban pedig megtalálhatjuk mindazt, amit bele szeretnénk látni, így azt is, ami a fentebb felsorolt filmműfajokra jellemző. Igaz, ezek a műfaji filmek csak egy-egy nézőpontból adnak egy apró betekintést a mítoszok világába. Az alkotók azt hoznak elő a mitikus történetből, amit ők belelátnak. Az említett szerzői filmek képi megjelenítésben már sokkal jobban megközelítették a mítoszok világát, szélesebb látómezőben, nagyobb megértéssel, nagyobb ráérzéssel és markánsabban ragadták meg a mítosz lényegét, de az igazi áttörés, az új műfaj létrejötte még várat magára.

Felhasznált szakirodalom

Altman, Rick (1998): Újrafelhasználható csomagolás - műfaji termékek és az újrafeldolgozási folyamat Metropolis 1999. ősz. Simon Vanda fordítása A fordítás alapja: Altman, Rick: Reusable Packaging: Generic Products and the Recycling Process. In: Browne, Nick (ed.): Refiguring American Film Genres: Theory and History. Berkeley: University of California Press, 1998. pp. 1–41.

<http://metropolis.org.hu/ujrafelhasznalhato-csomagolas-1>

Kovács András Bálint (1997): Film és elbeszélés. Budapest: Korona Könyvkiadó

Orosdy Dániel (2020): Vírusfilmek: egy ki- és átalakulóban lévő műfaji kategória vizsgálata. Apertura. 2020/ősz.

https://www.apertura.hu/2020/osz/orosdy-virusfilmek-egy-ki-es-atalakuloban-levo-mufaji-kategoria-vizsgalata/?utm_source=hirlevel&utm_medium=hirlevel&utm_campaign=hirlevel

Peresic, Zoran (1984): A filmtrükk. Budapest: Műszaki Könyvkiadó

Ritter György (2012): Szandál és pixel - Az ókori témájú sorozatokról. Filmtett, Erdélyi Filmes Portál. 2012.03.19. <https://www.filmtett.ro/cikk/3008/szandal-es-pixel-az-okori-temaju-sorozatokrol>

DILEMMAS AND ALTERNATIVES OF TURKISH ECONOMIC POLICY AT THE END OF THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY

Dr. Balázs Cseh

PhD-Student, Lecturer, National University of Public Service/University of Sopron

Prof. Dr. József Varga

University Professor, Kaposvár University/Corvinus University of Budapest

vargajozsef@ke.hu

Dr. Péter Bertalan

Assistant Professor, Károli Gáspár University of the Reformed Church

In our present paper, we attempt to formulate a few thoughts and observations and to back up the historical, economic example of Turkey's 21st century geopolitical situation and current trends. Turkey is a country facing the crossroad between the East and the West, which is inevitably of great importance in the conflict between the two civilizations. Turkey is a major factor in crisis-related problems such as migration, Islamic expansion and crisis-stricken issues in the European Union. The relationship between the European Union and Turkey determines the future destiny of these two countries. Thus, in our study we intend to make statements about the present and try to offer suggestions for the future. The study also commemorates the Institute of Islamic Research that operated successfully at the University of Kaposvár between 2013-2018.

*Keywords: Turkey, geopolitics, lack of religious, intermarium, conservative force, EU
JEL (Journal of Economic Literature) codes: N30, N40, N90*

1. Introduction

We need to begin with our present paper with the fact that Turkey is situated at the borders of Asia and Europe, and its location determines its character. Not only because of its geographic but also its border position, it is culturally both European and Asian. With more than 780,000 km², it is a bridge between the Middle East, Europe, Russia and Central Asia. Although the cultural difference between the two areas is clear, Turkey is often referred to as part of the European continent. Turkey is not geographically considered to be a part of Europe, but its history and culture are linked to the "old continent" by many threads, and perhaps the most important, it strives to

be part of Europe with all its efforts. Turkey is a bridge between Europe and Asia, it is strategically important for the Union, such as the Balkans, the Caucasus, the Middle East and the Middle East. From this situation, the so-called "Turkish issue" was born. The main issue in this respect is to overcome the problems arising from religious-cultural differences and mutual recognition of each other's identity. (Kabasakal – Bodur, 2002) One of the most important principles of the EU are that everyone equally deserves appreciation, so the importance of the rights of the individual is universally accepted by members, so everyone can decide individually about their religion which they want to follow. The other is the recognition of cultures, their equality, the importance of the traditions of the communities, the image of multicultural Europe. However, Western individual values cannot be realized in the case of collectivism based on Islamic teachings. The question is how far premodern societies prevail in Turkey, how typical the conflict between traditionalism and modernity is. In addition to the western Turks who have been trained in Western Europe and the White Turks, who have been governors of the past, there is a second, poor, more religious population of Black Turks in the countryside that constitutes the underdeveloped social strata. Secular traditions and Atatürk's reforms, however, did not leave these areas completely unchanged, but society is still struggling with identity problems.

Only comprehensive reforms that have only begun in the last few years will help. Since Kemal Atatürk's resurgence, there has been no doubt that Turkey has opted for rapprochement and accession to the West. Since the establishment of the Republic of Turkey, it has taken radical steps in this direction (a series of reforms followed by writing, the separation of the state and church, the legal system and the "westernization of the political sphere"). (Huntington, 1981) Turkey's political orientation and the interests of the West have converged. With the end of the Second World War and the emergence of a bipolar world order, Turkey's geostrategic position has increased and today is still maintained due to the importance of the Middle East's outstanding strategy.

Due to its geographic position (at the intersection of Europe-Asia-Middle East, the Mediterranean and Black Sea Strait) it seemed obvious that it had become a member of NATO and later applied for membership in the European Community (later European Union). Its inclusion in NATO went smoothly, as in the military field, Turkey is an inevitable player. Turkey applied for membership in the EU at the beginning of the sixties (1963), but her full membership is still delayed, and the date of her accession in the future is questionable. Paradoxically, Turkey - the only non-EU member state - has, for more than ten years, already joined the European Union's customs union. Thus, as a participant in Western European economic integration, with

its huge market (more than 80 million people), its transnational companies provide mutual benefits in terms of trade in goods, capital movements and services. Economically, here too, cooperation is smooth, but Turkey's political acceptance into the community of Western democracy (gaining full EU membership status) remains uncertain. Turkey has been struggling for decades between crises and cycles of recovery and decline.

Since 1923, all governments have been lobbying for modernization, but in reality, for a long time, there was a small economic-political elite in power or long time, hard-core coalitions were keeping governments in power. Today, however, modernization has become unmistakable. The government and the army have strengthened, Erdogan's power is unquestionable. Turkey has been open to the Union for decades, which is also a gate to the West. If this gate closes, the country will inevitably drift towards the East, it is forced to strengthen the Islamic world, along with all its external and internal political implications.

2. Turkey at the cross-roads

"11 Sept 2001 reveals the timeliness of the jihad and the Crusades in sharp light, whether from an Islamic or a Christian point of view. The most important issue today is whether the two civilizations will be able to achieve peaceful coexistence, that is, the peace of civilizations in the 21st century. History provides the lesson that the rapprochement of the West and Islam is only possible if religion and politics are strictly separated from each other. Between the Islamic world and Europe, there has always been a bridge between reason and rationality, never through the interrelationship of religion and politics, the simultaneous appearance of these two always led to jihad or crusade." (Bassam, 2003:10)

The situation of Hungary is difficult to determine in the short historical and geopolitical dimensions drawn up in general terms. Hungary is a small country along the meeting point of Western and Eastern Europe, more precisely at the edge of Central-Eastern Europe. Consequently, in the past, Hungary has fallen, with other neighbouring countries, into the buffer zone of the Great Powers.

Hungary went through two grave cataclysms in her history: the 150 years of Turkish and the forty of Soviet rule. At the turn of the 20th century Endre Ady's fitting metaphor "ferry country" illustrated the changing geopolitical situation of Hungary in the historical process, a choice between East and West. Hungary's situation is different today, she does not knock at the West Gate as she has become the gateway to East-

Southeast Europe, as a member of the European Union, are awaiting for a mediating mission among the various parts of the European continent.

In the 1990s, a state based on two federal systems collapsed: the Soviet Union and Yugoslavia. The collapse of the former did not cause devastating war, because the centripetal, gravitational force of the statesman dampened the effect. However, the Balkans war left no doubts that ethnic, religious differences could lead to genocide with the fall of the bipolar system.

Professor Tibi Bassam, a professor of new disciplines known as Islamiology, describes the situation as a result and analyzes the root causes: "*The Ottoman legacy is still well-perceived to date, and this is one of the most striking manifestations of the c. 8 million Balkan Muslims and Orthodox Christians (partially Catholic). Balkan experts and researchers of the Ottoman era agree that one of the root causes of the collapse of the Ottoman Empire was the emergence of the European nationhood and the division of the world into nation states. In the Balkans, this phenomenon is much more complex. Given the linguistic and religious breakdowns, these two key determinants of national identity and nationalism in the Balkans have been built, dividing lines are much more dangerous here. To date, a tangible Ottoman legacy is a serious burden. [...] Experts well acquainted with the situation with the serious problems caused by the frailties between the Bosnians, the Kosovo Albanians and other Balkan Muslim groups and the Orthodox and Catholic Christians - beyond the political sermons that have a peaceful voice but do not contain essentially novelties - are not estimated [...] Ethnic and religious conflicts arising from the Ottoman legacy can not be dealt with by NATO bombing. It was only by this that the terrible ethnic cleansing carried out by the Serbs was followed by ethnic Albanian cleansing of Kosovo Albanians by no less abominable revenge. The new era of jihad and crusades is out of the question.*" (Bassam, 2003:135)

The truth of the last sentence of the quotation could be supported by the outcome of the swirling of the economic and financial crisis over Europe after 2007. As a result, the Mediterranean, the Mediterranean basin, has become the centre of attention again. From Portugal to Greece, a powerful people movement emerged aimed at ending the social consequences of the crisis, endangering governments and public security. The series of crises on the northern shores of the Mediterranean broke out in the southernmost part of the pool in stormy ways. The phenomenon called the Arab spring originated from Tunis and spread to Syria, where the holy war called jihad was a civil war.

Arab societies are very different from a structural point of view. In some places, dictators sit on top of their people, the power of family clans are organized on a network basis by society. The role of Islam should also be mentioned that which

defines the nature of jihad as a political phenomenon: an Islamic Brotherhood movement or a denominational opposition - Shiite Semitic. The West bombed Libya, NATO's intervention only left Gaddafi's Libyan leader for the rebel forces, but did not break tribal controversy. There are still places where the weapons are still pounding and the innocent victims of the massacre of bloody jihad. (N. Rózsa, 2015)

Among the fighting in the Middle East, the most violent is the Syrian war. Its durability is ensured by the balance of power and conflict of interests behind the opposing parties. Russia, the USA and China have a coveted assessment of power in which Iran is seeking to reach the dominant position of Islamic Syria branch in the region.

The Syrian war is taking place along the borders of Turkey, which is one of the most powerful Islamic states.

Turkey does not intervene militarily in events, for which there are several reasons. The refugees fleeing Syria from the civil war are seeking refuge in large numbers in Turkish territory. The forces opposing the civil war are separated along the the Shita-Sunni divide. Turkey is the home of the Sunni denomination, while Syrian President Assad stands behind the Shiite majority in Iran. Turkey is the strongest military power in the south-east wing of NATO. Turkey is represented by the representation of the interests of a large number of Turkish migrant workers emigrating to the countries of the European Union, at the gates of which the Turks have been knocking for a long time but have not yet received entry as member of the Community.

The accession process is a new challenge for the European Union, for it would be for the first time that, through its extension, its borders would go beyond Europe's geographical boundaries. In addition, Christian Europe would remain a secular, but still a fundamentally different state. Wasting time, however, poses a great deal of danger, dangers that go beyond Europe's borders. The growing uncertainty and concern on the part of the Union, the stronger the euro-skepticism in Turkey is. The latter, however, may engender dangerous trends, as there are already many signs of the advancement of Islam. If this process gets stronger, concerns from Europe are growing, which in turn this can further reinforce Islam, a phenomenon counterproductive to the accession process again. Thus, ultimately, negative feedback, a recurring spiral trend can lead to new impulses, which ultimately translate into Turkey's strong turn towards the East.

With its high standards of living and social security Europe has become the destination of the eastern world, with, primarily the emigration of Arab and Muslim

African people. The cautious, tactical use and circumvention of the Turkish card is very important for Chancellor of Germany, Angela Merkel in the context of a network-based geopolitical game. Turkey is not part of the great family of Arab peoples, only Islamic religion connects it with this family of people. For Europe, however, the states of Middle East and Africa are the state-of-the-art state, similar to European states, which is a bridge between Europe and the Muslim world. This becomes the basis of Middle East policy of the new German government.

Cooperation between the European Union and Turkey is inevitable. What overshadows it is the Greek-Turkish relationship, although it has been much improved since 1999, but it is still a delicate in terms of Cyprus. The EU's strategic concept mentions the European Union's energy dependence as a security policy problem. From this point of view, it can be seen that the accession of Turkey in the long term will be inevitable because the "scope" of the Turkish army extends to the Middle East rich areas, while not to the Union.

Through the crisis areas, Iraq-Turkey, Turkmenistan-Iran-Turkey we find the oil pipelines, thus the stability of the region is crucial both for the European Union - because of the security of energy supply - and for Turkey's vital interests. (Buharali, 2004:107)

In order to better understand the reality of Hungarian foreign policy intentions, we have to look back briefly at the past as without it, the present is not understandable. The name Turkish was first found in the 6th century. The ancestors of the ethnic groups named Turkic lived in Central Asia around 550, in the the first Turkish state. This empire spread around 700 from the Lake Aral to Manchuria. Thirty years later the Uygur Empire emerged along the Orkhon. Between 1300 BC, the Byzantine border Turkic tribes came to power in the name of the Ottoman Empire. Since then, the Ottoman empire has grown into a world empire for centuries. His history has been linked to Hungarian history for 150 years. In 1683, the Ottoman Turkish troops suffered a failure due to the unsuccessful siege of Vienna that led to the shrinking of the Ottoman Empire. However, the role of the military is still a key issue, as it traditionally holds a strong position in both society and politics, so it is difficult to provide civilian control over the army. Indeed, paradoxically, in modern Turkey, due to the historical role of the army, "militar control" was the means of guaranteeing democratic principles above civil society. (Falus, 2018) In fact, it would have been meaningless, as in previous periods the intervention of the army was clearly positive. And today it is the depositor of the chemistry principles. The question, however, is whether this conservatism is compatible with today's Europeanization. The

intervention and control function of the army has been curtailed, but even today, after the transformation of the National Security Council, it is one of the most important direct influencing factors of politics and economy. This means that the government's decision to rule nearly one-tenth of the economy in Turkey is to be taken into account by any government.

The history of modern Turkey begins in 1922 when the sultanate was abolished. The National Assembly proclaimed the republic in 1923, Mustafa Kemal was elected as President and Ismet İnönü as his prime minister. The capital of the country became Ankara instead of Istanbul. From 1930 on, Kemal announced that the power was proclaimed to announce the separation of state and church and the principle of internal and external peace. According to the principle of etatism, the state actively participates in economic life and is economically completely independent of the rest of the world. The government announced land reform (which was not implemented) and nationalized key industries and transport. By separating the state and the church, feudal-clerical power exercises were broken. Church courts and schools were closed. Under the constitutional amendment of 1928, Islam was no longer a state religion. They had ceased wearing the dress, women no longer had to wear a facial wear. However, Turkey's modernization did not end there. There was still a long way to go before the birth of Turkey of today. (Balázs, 2009)

Kemal Atatürk demolished a Muslim theocratic state and set up a modern bourgeois republic. His politics, state-building activity is a message for the present. Many states in the Islamic world are still theocratic. Compared to the global process of modernization, the civilian state of the world is threatened by the recurrence of Pan-Islamic endeavours to restore the fundamentalist, theocratic state. There are four basic reasons for this:

- 1) *"The resistance caused by violent overtones of modernity.*
- 2) *The distortions of the economic transformation have deepened social conflicts.*
- 3) *Since the 1950's, conservative conceptions and habit of adhering to tradition.*
- 4) *The policy of Western powers (primarily the USA) demonizes Islamic leaders and commends the methods of colonialism in the vanquished state, making the Muslim states obscene."* (Ziauddin-Zafar, 2005:158)

The Islamic State seeks to restore Islamic law to the standards of Shariah, political power is practiced partly or wholly by leaders of faithful and Islamist movements. The introduction of sharia is a judicial decision on women's rights, criminal law. Islamic punishments, such as swindling or mutilation, are widely publicized. The resulting

form is a state of strict, underdeveloped and extreme law, which represents values opposing the teachings of Islam and the Qur'an and acts in the name of its excesses. (Arany et al., 2016) Self-proclaimed Islamic states can no longer be regarded as cynical self-reliance by the ruling class, family or army. In a tangible and crisis-prone region, Turkey's Middle Eastern "peace-building potential" proves that the only Muslim country with good relations with Israel, although this fact complicates its relationship with Arab countries even though it is not accepted by an Arab country as an intermediary. (Ziauddin-Zafar, 2005:159)

Turkey also reached a strong political movement called the Arab Spring. At the helm of the government, Prime Minister Erdogan was in a difficult position. Erdogan's long-term imprisonment made him popular, which played a role in leading politics. On August 14, 2001, he re-formed his party to the Truth and Development Party. Turkish abbreviation AKP. *"The party counts on the votes of the middle class whose social ascension and flow to urbanized areas have been accompanied by Islamic discourse, and which, in the image of unmanageable modernity, Islamic identity and accession to the European Union harmoniously fit together. The Party's program, which rejects the Islamic label and does not refer to religion - emphasizes economic liberalism and sovereignty of the state and society - demands more democracy and lacks secularism, the Declaration of Human Rights and the European Convention on Human Rights. ... In the weeks following the election victory, Erdogan made a voyage in European capitals to support Turkey's EU accession. ... Today, the social mobility of social strata supporting the AKP is facilitated by the approach to Europe and the desire to participate in the economic bloom of the continent unites the secular and religious middle class."* (Gilles, 2007:597-600)

However, opponents of the acceptance of the Islamic world often express the EU's Christian nature, pointing out the Islamic wedge between European values and Turkish efforts. However, Turkey belongs to the group of developed countries in the world, while Morgan Stanley categorizes them as emerging markets. Looking back at the past: after the Second World War, the country received substantial support from the United States under the Marshall Plan and Truman Doctrine; at the same time, she became a member of NATO, the IMF and the OECD.

Thanks to these, in the years after the war, a more liberal course in political and economic systems also prevailed. A multi-party system was set up and the Democratic Party's coming to power in 1950 brought the issue of Islam again on the agenda because the party relied largely on the religious, neglected rural peasantry. Democrats put the emphasis on supporting the agricultural sector rather than the former emphasis on industrial development. Turkey's dynamic economy is a mixture of

modern industry and trade as well as traditional agriculture. The private sector is growing strong and fast, but the state has a major role in industry, finance, transport and telecommunications. As in other countries, - Turkey is also - in parallel with economic development, increases the volume of investments in the financial sector, but shows growth in corruption and fraud. (Hegedűs, 2016) The most important industry and largest exporter is the textile industry, which is almost entirely privately owned. However, the globalization process affected different areas in various ways. Western areas started to grow rapidly, where the degree of industrialization was still considerably higher and the regional differences further increased. Some regions quickly became industrialized, but they were too dependent on the service sector centre in Istanbul.

The above snapshot gives a static picture of the Turkish economy, but it is characterised by a series of successes and failures, as it is currently experiencing both, as since the referendum initiated by President Erdogan on 16 April 2017 and the Turkish government have more power in the presidential system to influence exchange rate fluctuations and the pace of growth in the Turkish economy, which gives rise to doubts. (Berk – Sebnem, 2017)

Erdogan's diplomatic fears of pan-Islamism are often ineffective, Turkey is cautious, trying to approach Europe, the West in small. She joined the international organizations, such as the IMF, she is a member of NATO, the OECD and the European Security and Cooperation Conference. Turkish Muslims, the AKP Party and Erdogan are trying to find a way to reconcile religion and the modern state, to create a common identity that every Turkish citizen, the Sunni, the Alawites, the Atheists and the Kurds, accepts.

In the 19th century, the war-prone, threatening Wahhabite state sect united the Arab tribes of desert and steppe in the holy war. (Világtörténelmi enciklopédia, 2008:931)

The collapse of the weakening Ottoman Empire was concerned with the European colonizing powers of England and France. The Mediterranean is the 19th century. At the beginning of the 20th century, the Suez Canal became the geostrategic centre of the world. Britain used clever politics to use Arab tribes fighting against each other, using Islamic monarchies to fight the Ottoman Empire. Turkey became a sick man in Europe, left alone in November 1914 to join the First World War on Germany's side and then she collapsed due to the lost war.

In the Middle East today, two Muslim states emerge from the Islamic countries: Turkey's strong armies, its commitment to modernization, and Iran, the central power,

seeking to develop nuclear bombs. The main supporter of pan-Islamic aspirations, a country threatening with jihad and terror, wants to tip the delicate balance of power. Iran's economic weapon lies in her powerful oil reserves one of the greatest in the world.

The bridging role of Turkey between Europe and Islam is unquestionable both in political, geographic and cultural terms. Although its global geopolitical role has decreased after the Cold War, it is strategically important for the European Union. Turkish membership would make the Caucasus and the Middle East an EU sphere of influence. Turkey would replace the Union's missing military perspectives while hogging Europe for the benefit of Europe in NATO. Turkey can also be a key player in geopolitical terms for stabilizing or influencing the Middle East, or, more accurately, Turkey can under no circumstances be circumvented. The changed Middle East situation, Turkey's regional appreciation of Turkish foreign policy is forced her to serious manoeuvring. On the one hand, it is certain that her interests do not always coincide with American interests, but Washington continues to treat the area as a priority security area.

It seems that, despite the significant modernization of Turkey, it faces many difficulties in world politics. Islamic fundamentalism threatens the advancement of development. Turkey needs to find friends among the countries of the European Union that are half-distrustful of it. In this endeavour, besides Germany, Hungary is regarded as a relative of the people that favour the eastern opening policy. For Hungary, the multilateral, primarily economic agreement with the Erdogan government is important. Looking forward to the future, awaiting political consolidation in Turkey, a willing and helpful companion to Hungary can be considered a neighbourly peasantry on the road to the EU. Once Hungary has successfully contributed to achieving Croatia's membership of the European Union using the tools of clever diplomacy, she managed to reach out to become a friend. Hungary's diplomatic cooperation with Turkey can also be a great success for European foreign policy if, as a result of Turkey's admission to the EU, the civilizational and religious conflicts between Islam and Christianity could be shaken.

The accession of Turkey to the EU is a major part of the question of accepting Islam. The delaying of letting in Turkey has political, economic reasons, but it is most likely to be influenced by the Muslim religion in the country: the Union is struggling to melt a culturally diverse entity, especially in view of conflicts already within its borders. The Bosnian war also drew attention to Muslim ethnic groups living in Europe. In the Balkans, there are Muslims in many countries, mostly in Albania, Bosnia, Macedonia and Kosovo (mostly Albanian), and in Bulgaria (Turkish)

minorities, which may become the root of ethnic-religious conflicts similar to Bosnia. The integration of this country and the integration of Turkish, Muslim populations already living in the West may become a key issue for the future of Christian Europe and the Union. Because of Hungary's historical past, it has almost all the historical experience in this field. (Balázs, 2015)

The second Cold War era is already perceptible, mainly between the United States and Islamic fundamentalists, with a major economic and strategic role for emerging Turkey. Ankara's influence in the Arab world and the Islamic states of the former Soviet Union is getting stronger and Israel's role is revalued under the growing Turkish military and political pressure. It is important to see that dramatic drop in population growth in developed countries, especially in Europe that brings significant cultural, economic and social changes and impacts upon immigration policy. The opening to the East is basically significant, as countries need the population, competition for labour has started. We would draw attention to an interesting theory that would bring Hungary closer to the relatives of the Turks. This is the so-called Intermarium theory. (Chodakiewicz, 2012) Intermarium is only a concept for the time being, but it can become an alliance with the growing political weight of the V4s and with the involvement of Hungary, *"which enjoys the support of a global power and constitutes the boundary between Russia and Europe"*, in Friedman's words. (Friedman, 2017) The European Union, however, is suspicious of the ever closer ties between Eastern European countries, which may be another explanation for the hard Brussels criticisms of Poland and Hungary. Member States of the "Sea Rig", with the exception of Slovakia, are not part of the euro area. On the other hand, they have very well-trained and cheap labour and are economically the most dynamic part of Europe. This area, Friedman writes, questions the status of Western economic hegemony in the 1950s, which dominates the European economy.

3. Summary

The relationship between Islam and the Western world is the economic and political issue of the 21st century. Tolerance between religions, the policy of mutual acceptance, may be the only way to secure peace in the future. All forms of power struggles in religion, intolerance, may make it difficult and prevent the complex solution to global problems occurring in the following decades.

Turkey and Turkish politics are responsible for mediating between the Islamic world and the West. Because of its geopolitical, strategic and economic position, if Hungary is a "commodity" then Turkey can be the "mediator language". Between the

two great civilizations, as well as being the mediator -deciding which side to take permanently – she will determine the conflict and destiny of civilizations.

References:

- Arany, Anett - N. Rózsa, Erzsébet – Szalai, Máté (2015): Az Iszlám Állam Kalifátusa. Az átalakuló Közel-Kelet. Osiris Kiadó-Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest
- Balázs, Judit (2009): Törökország Kelet és Nyugat között. Nyugat-magyarországi Egyetemi Kiadó, Budapest-Kairó. pp. 378
- Balázs, Judit (2015): Geopolitical Priorities – Turkey and the Balkans. *Regional And Business Studies* 7: 2 pp. 15-25.
- Bassam, Tibi (2003): Keresztes háború és a dzsihád. Az iszlám és keresztény világ. Corvina Kiadó, Budapest
- Berk, Esen – Şebnem, Gümüşçü (2017): A Small Yes for Presidentialism: The Turkish Constitutional Referendum of April 2017, *South European Society and Politics*, 22:3, pp. 303-326, DOI: 10.1080/13608746.2017.1384341
- Buharali, Can (2004): Turkey's Foreign Policy towards EU Membership. *Turkish Policy Quarterly* Fall, Istanbul
- Chodakiewicz, Marek Jan (2012): *Intermarium: the Land between the Black and Baltic Seas*. Nee Brunswick (U.S.A) – London (U.K.), pp. 567
- Falus, Orsolya (2018): Ottoman domination in the Balkans: a model for being together and complete yet remaining different. In. *2nd Balkans Meeting: History, Culture and Identity*, (Ankara, 2018. may 30-31.)
- Friedman, George (2017): "From the Intermarium to the Three Seas" <https://geopoliticalfutures.com/intermarium-three-seas/>
- Gilles K. (2007): *Dzsihád*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Hegedűs, M. (2016): Korrupció és csalás a pénzügyi szektorban In: Fata, I.; Kissné, Budai R. (eds.) *Határtalan érték a valós és a virtuális világban* Kalocsa, Magyarország : Tomori Pál Főiskola, (2016) pp. 60-74
- Kabasakal, H. - Bodur, M. (2002): Arabic cluster: a bridge between East and West. *Journal of World Business*, Volume 37, Issue 1, Spring 2002, pp. 40-54
- N. Rózsa Erzsébet (2015): *Az Arab Tavasz. A Közel-Kelet átalakulása*. Osiris Kiadó-Külügyi és Külgazdasági Intézet, Budapest
- Samuel P. Huntington (1981): Reform and stability in a modernizing, multi-ethnic society, *Politikon*, 8:2, pp. 8-26, DOI: 10.1080/02589348108704792
- Világtörténelmi enciklopédia (edt.: Balogh Orsolya) Kossuth Kiadó Zrt. 2. kötet, Budapest, 2008, 1013-1022.
- Ziauddin S. – Zafar A. M. (2005): *Iszlám másképp*. Edge 2000 Kiadó, Budapest

THE EFFECTS OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE HUNGARIAN HEALTH CARE

Dr. habil Mihály Hegedűs

College Teacher, Tomori Pál College

hegedus@hkaudit.hu

The coronavirus pandemic that started in 2020 has taken its toll on almost everyone on planet Earth, a lot of small businesses had to be closed or in some instances they went bankrupt because most countries made it mandatory for people to go into self-isolation, therefore causing job losses for a number of individuals. Due to the lockdown and all these shutdowns, the virus had a negative effect on the economy of every country and because of the many positive covid cases, it made the lives of medical workers even worse. In this article I will try to showcase how out of date Hungary's health care really is and how this terrible virus affected it.

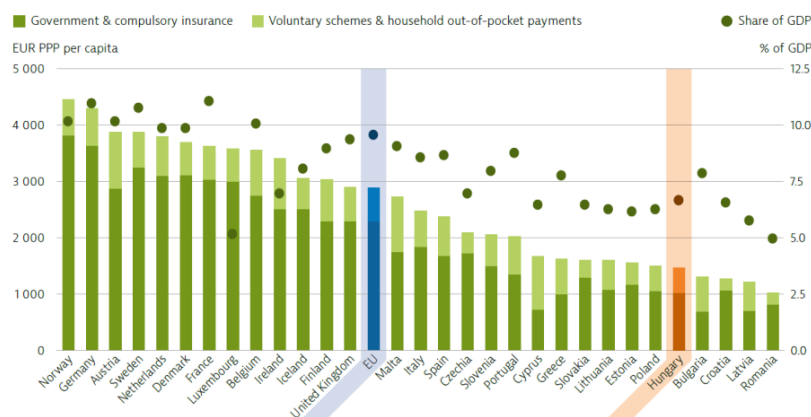
Keywords: Covid-19, health care, pandemic, Hungary

The state of the Hungarian healthcare before the pandemic

Hungary provides universal health care for its citizens, which is funded by a combined effort of citizen taxes and the National Health Insurance Fund (HIF) of Hungary (organized by the state-owned central administrative agency, in Hungarian: Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő (NEAK)). Alongside the public universal system, there exists a private health care system. In recent years, Hungary has grown as a European destination for medical tourism. Popular health services include cosmetic surgery and rehabilitation practices. Because health benefits are available to all, it is common to find oneself with long waiting times to receive treatment. When operating under the public health care system, the patient must first see a resident doctor (physician contracted under HIF). Patients can find doctors in the directories and it is recommended to call in advance to make an appointment to avoid a long wait. If treatment is needed by a particular specialist or there is a need for hospital care, you must first be seen by a local medic and receive a referral for the above mentioned. Hospital services are free of charge for all nationals; however, when given a referral, the doctors provide a specific hospital and if one chooses to seek treatment at another hospital than the one referred, charges for treatment will be made. Other charges can be made if a patient requests additional medication than what is prescribed or if a

patient wishes to request a private room. Despite the improvement since 2000, the state of Hungary's healthcare is still lagging behind most countries from the European Union, which is caused by unhealthy lifestyle and limited efficiency of care. The average general practitioner in Hungary earns less than twice as much as the average Hungarian, by this rate Hungary is in the last third of European countries. This has led to labour migration of health professionals, with an estimated 5500 doctors leaving Hungary to work elsewhere between 2010 and 2016.

Chart 1: The government of Hungary spends less on healthcare than most of the countries in the EU

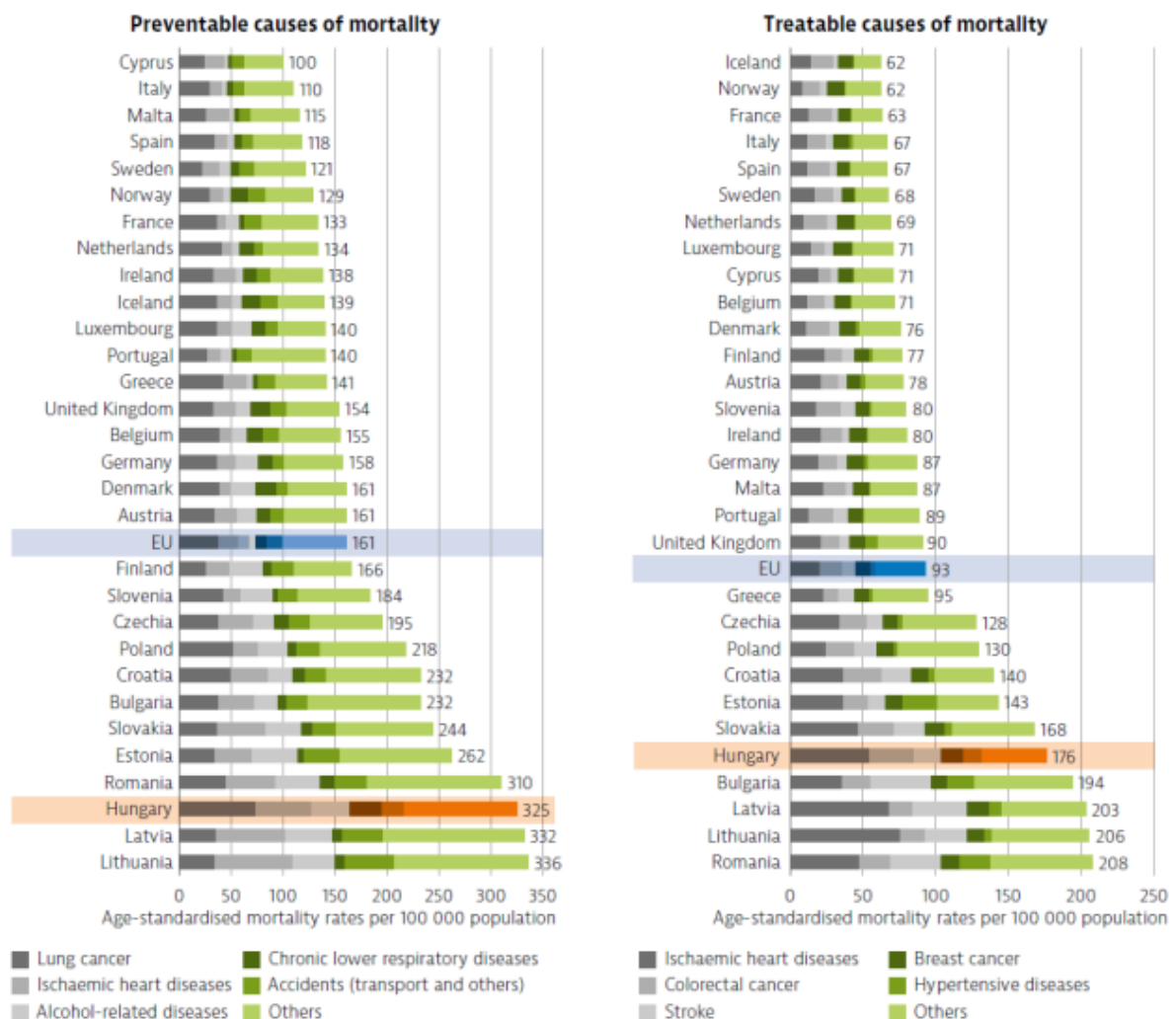

source: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf

The number of smokers, alcohol consumers and obese people are also one of the highest in the EU, which causes people to have cardiovascular diseases and cancer. The public expenditure on healthcare is also lower than the EU average. The country's health system is quite „hospital centred” and primary care is not in the focus point of the system. The **life expectancy** in Hungary is lower than most neighbouring countries and there are significant differences between genders, economic and social groups. In 2017, the average life expectancy was 76 years, which is 4 years higher than in 2000, but it's still 5 years lower than the EU average (which is 80,9 years). Studies show that there are significant differences between someone's education and expected lifetime, for example on average, men with the lowest level of education live 12 years less than men with the highest level of training, while this percentage is 6 years higher in the case of women. The funding of the health care system is below of the European average, however the trendline is increasing since 2010. The costs of medical management per person is 1468 Euros, which also have to be improved.

The **costs of preventive medicine** per person is rising in the same pace compared to GDP, thus this rate is relatively constant in the last years. As of 2018, the health expenditure as a percentage of the GDP was 6.6%.

Chart 2: The number of deaths that could be avoided through better prevention and health care

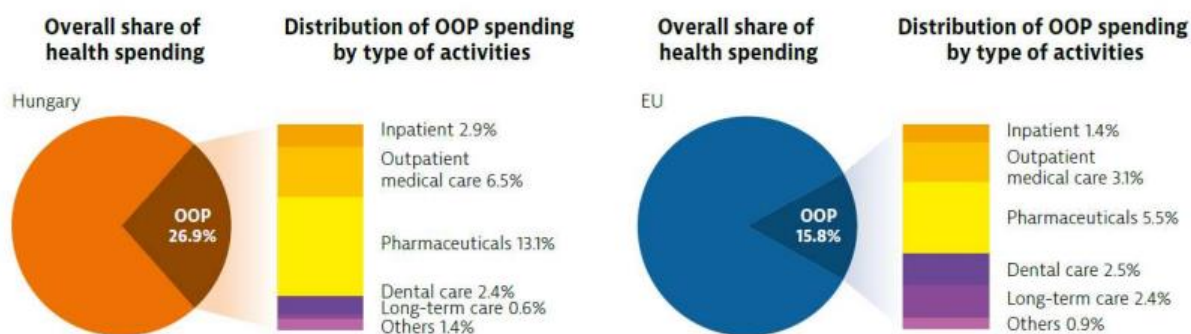

Source: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf

Nearly 30 000 deaths could have been avoided in 2017 through effective public health and prevention interventions, and a further 16 000 deaths through more appropriate and timely health care but for this **transforming the society into a healthy lifestyle would be essential.**

In addition to lifestyle factors, health status is significantly influenced by the **preparedness of the health care system.** Health statistics provide data on the health status of the population, **the presence of lifestyle risks having the strongest impact on the health of the population,** the most common diseases and on how much the population does for its health. It monitors changes in the material, personnel and financial conditions that ensure the functioning of the different levels of the care system. Accident statistics take account of traffic accidents in the country, in particular, it deals with road traffic accidents causing personal injury.

Chart 3: High OOPs create financial hardship

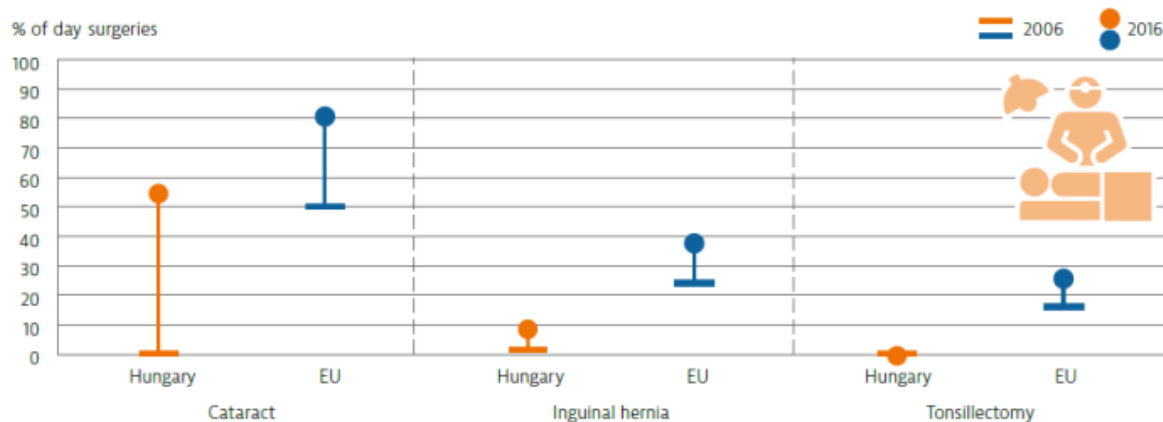

Source: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf

OOPs (out-of-pocket payments) payments accounted for more than one-quarter of health spending in Hungary – which is quite high in the EU.

Healthcare workforce is **unevenly distributed** across the country: the central region has almost twice as many doctors per capita than the north, and shortages in each region are concentrated in rural areas. The progressive retirement of a substantial proportion of Hungary’s practicing doctors will worsen regional disparities and impair access to care unless a sufficiently large number of new doctors replace them. Recent increases in health professionals’ wages have started to produce effect and improved retention. **In the government budget 10 % of all government spending is allocated to health**, EU average is 16 %. Hungary faces low fiscal sustainability risks in the short run. Conversely, in the medium and long term, the risks are moderate. But hospitals were rescued by the state by partially taking over their debt and providing them with extra support in pandemic. The management system has also changed to ensure continuous operation. (Cseh & Csala, 2020)

Chart 4: The demand for one-day surgeries rose in the past years

Source: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf

The hospital sector remains very predominant and healthcare focus could be shifted more to primary care. More reliance on day-surgery could increase efficiency of hospital spending. Recent projects will strengthen the primary care sector showed promising results and would help to pursue the focus on prevention (advanced practice nurse, Swiss Hungarian Primary Health Care Development Model Programme etc.)

Summary

The LE (life expectation) of the Hungarian population has increased in recent years but remains almost 5 years below the EU average. Recent efforts on prevention are expected to result a higher LE increase, however the society's **behavioural risk factors** still have a major impact on the health of the population. The health sector's underfunding will decrease, and the health sector is going to be the highest priority to avoid future pandemic cases. The **public share** accounts for only two-thirds of health expenditure, resulting in high levels of out-of-pocket spending (27 %) compared to the EU average (16 %), but this will drastically decrease thanks to the new regulations and anti-parasolvency system. Overall, health care provision remains highly **hospital-centric** and primary care does not yet play a prominent role in Hungary. There have been efforts in recent years **to shift more care to the outpatient sector. Health professionals** are not available in sufficient numbers and are not evenly distributed across the country. OOPs are much higher than in the EU and lead to high rates of expenditure on health, but thanks to present actions and system changes this will quickly change in the next years.

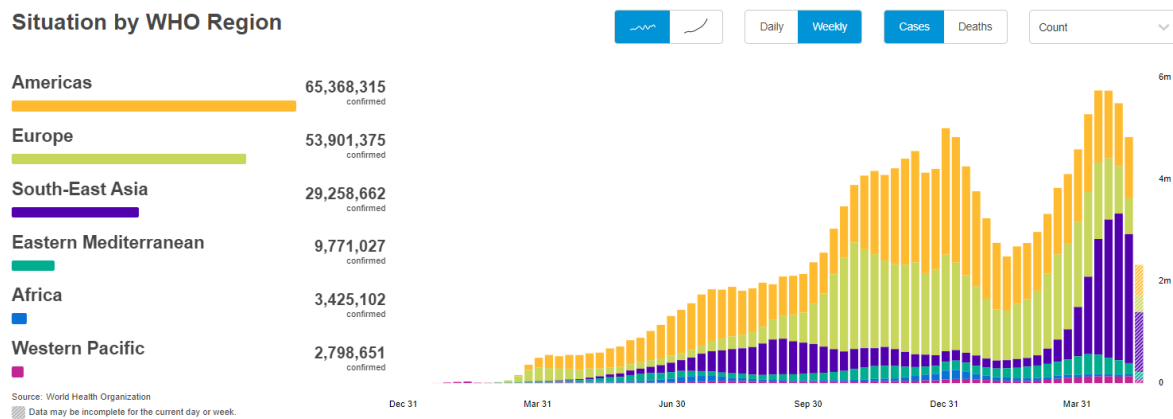
The start of the COVID-19 pandemic

Coronavirus disease 2019 (COVID-19) is defined as illness caused by a novel coronavirus called severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2; formerly called 2019-nCoV), which was first identified amid an outbreak of respiratory illness cases in Wuhan City, Hubei Province, China. It was initially reported to the World Health Organization (WHO) on December 31, 2019. On January 30, 2020, the WHO declared the COVID-19 outbreak a global health emergency. On March 11, 2020, the WHO declared COVID-19 a global pandemic.

Illness caused by SARS-CoV-2 was termed COVID-19 by the WHO, the acronym derived from "coronavirus disease 2019." The name was chosen to avoid

stigmatizing the virus's origins in terms of populations, geography, or animal associations. On February 11, 2020, the Coronavirus Study Group of the International Committee on Taxonomy of Viruses issued a statement announcing an official designation for the novel virus: severe acute respiratory syndrome coronavirus 2 (SARS-CoV-2).

Chart 5: Total confirmed cases per WHO Regions of 17 May 2021

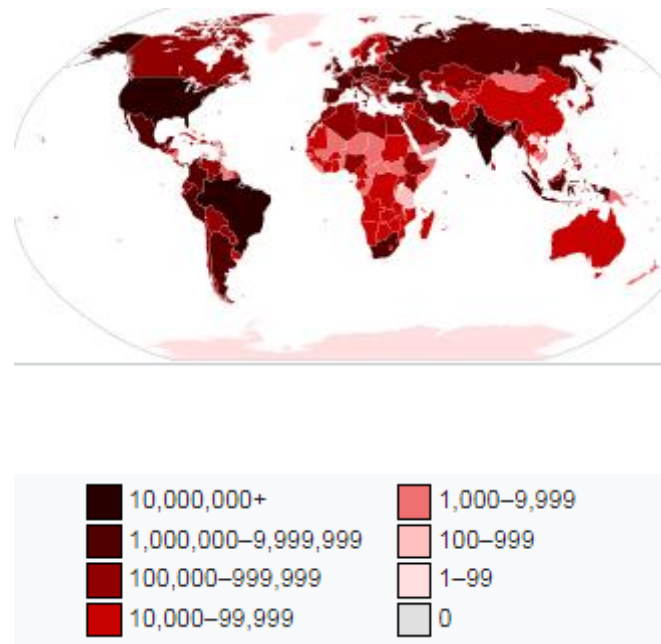
source: <https://covid19.who.int>

Official case counts refer to the number of people who have been tested for COVID-19 and whose test has been confirmed positive according to official protocols. Many countries, early on, had official policies to not test those with only mild symptoms. An analysis of the early phase of the outbreak up to 23 January estimated 86 percent of COVID-19 infections had not been detected, and that these undocumented infections were the source for 79 percent of documented cases. Several other studies, using a variety of methods, have estimated that numbers of infections in many countries are likely to be considerably greater than the reported cases. However, an earlier case of infection could have occurred on 17 November. Of the early cluster of cases reported that month, two thirds were found to have a link with the market. There are several theories about when and where the very first case originated. (Zoumpourlis et al., 2020)

The start of the COVID-19 pandemic

The WHO website with [Timeline: WHO's COVID-19 response](#) provides details of the outbreak, first responses and current situations.

Map 1: Total confirmed cases per country as of 3 March 2021

Source: source: <https://www.imperial.ac.uk/media/imperial-college/medicine/mrc-gida/2020-03-30-COVID19-Report-13.pdf>

Official case counts refer to the number of people who have been tested for COVID-19 and whose test has been confirmed positive according to official protocols. Many countries, early on, had official policies to not test those with only mild symptoms. An analysis of the early phase of the outbreak up to 23 January estimated 86 percent of COVID-19 infections had not been detected, and that these undocumented infections were the source for 79 percent of documented cases. Several other studies, using a variety of methods, have estimated that numbers of infections in many countries are likely to be considerably greater than the reported cases.

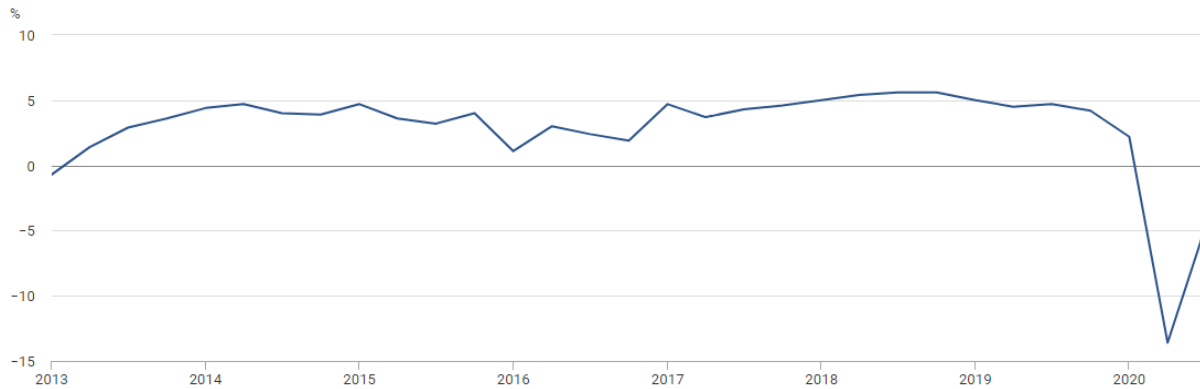
The emergence of SARS-CoV-2 was first observed when cases of unexplained pneumonia were noted in the city of Wuhan, China. During the first weeks of the epidemic in Wuhan, an association was noted between the early cases and the Wuhan Huanan Seafood Wholesale Market (hereafter referred to as the “Huanan market”); cases were mainly reported in operating dealers and vendors. The authorities closed the market on 1 January 2020 for environmental sanitation and disinfection. The market, which predominantly sold aquatic products and seafood as well as some farmed wild animal products, was initially suspected to be the epicentre of the epidemic, suggesting an event at the human animal interface. Retrospective investigations identified additional cases with onset of disease in December 2019, and not all the early cases reported an association with the Huanan Market. Although the

role of civets as intermediate hosts in the outbreak of severe acute respiratory syndrome (SARS) in 2002-2004 had been favoured and a role for pangolins in the outbreak of COVID-19 was initially posited, subsequent epidemiological and epizootic studies have not substantiated the contribution of these animals in transmission to humans. The possible intermediate host of SARS-CoV2 remains elusive. Bats have been identified as the hosts of a series of important zoonotic viruses (for example, Nipah virus, Hendra virus and SARS-CoV), including coronaviruses with considerable genetic diversity. Official case counts refer to the number of people who have been tested for COVID-19 and whose test has been confirmed positive according to official protocols. Many countries, early on, had official policies to not test those with only mild symptoms. An analysis of the early phase of the outbreak up to 23 January estimated 86 percent of COVID-19 infections had not been detected, and that these undocumented infections were the source for 79 percent of documented cases. Several other studies, using a variety of methods, have estimated that numbers of infections in many countries are likely to be considerably greater than the reported cases (Li et al., 2020)

The effects of the pandemic on Hungary

In relation with the coronavirus pandemic, the performance of the Hungarian economy decreased by 5.5% in the 1st – 3rd semesters of 2020, this result is replacing the 4-5% growths of the corresponding periods of the previous three years. During the same time, the average GDP of the EU-27 states shrunk in a larger degree than the Hungarian one, by 7.0%. The population of Hungary decreased by 29 thousand people between January-October 2020 due to the natural decrease, this number is 5 thousand less year-on-year. The setback of the Hungarian GDP was mainly caused by the changes in external trade – export decreasing more than import – however relapses in household consumption and investments played a significant role in the trend, too.

Chart 6: Volume change of the GDP

Source: <https://www.ksh.hu/docs/eng/xftp/idoszaki/mone/2009/index.html>

The pandemic had a negative impact on most sections of the national economy. Industrial production grew, although slightly, in January–February, then in September, too, however, between March and August it lagged constantly behind the previous year’s performance. The greatest decline occurred in April (37%); considering the 1st–3rd semesters, as a whole the setback was 9.2%. In the case of the most significant manufacturing subsection, that of the manufacture of transport equipment, the January–September output lessened by 18% year-on-year, partly due to the fact that car factories did not produce during the second half of March and April. The performance of the transport equipment manufacturing had an impact on other manufacturing fields, too, through its supply chains, notably on electronics industry, rubber and plastics industry as well as on metallurgy and metal working. Regarding constructions, the negative impact of the pandemic manifested notably since May and as a consequence the 1st–3rd semesters’ production calculated at unchanged prices lagged behind the base period by 11%. The stock of contracts had an unfavourable trend, too, its end of September volume was 16% less than a year earlier. More conspicuous changes than in the case of industry or construction have been registered for the **accommodation** establishments’ turnover within the first nine months, as the number of **tourism nights** turned from the 10% increase of January–February into a 52% relapse regarding the January–September period as a whole. Tourism nights spent by foreigners declined in a larger proportion than that of domestic tourists (72% and 33%) hitting hardest the tourism of Budapest and the Central Danube territory, the most popular region among foreigners. Revenues from foreign tourists declined on the national level, too, the balance in the international trade of tourism services worsened by EUR 1.7 billion compared to the first nine months of 2019. The **shrinking of export services**, too. Considering the natural indices of transportation, furthermore taking into account services supplied domestically, freight transport decreased by 14%,

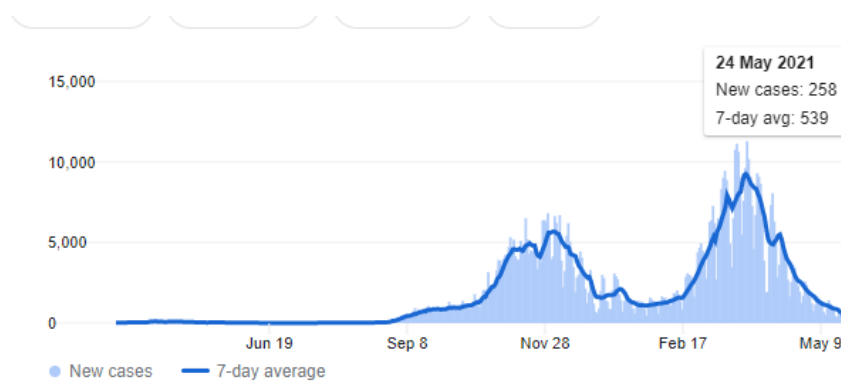
intercity passenger transport by 45%, the local one by 32% compared to the 1st–3rd quarters of 2019. Performance changes in movement of people have been altered by pandemic related **travel restrictions** as well as border closures and the more widespread home office work. 16% of employees worked from home at least on occasion in the 2nd quarter, this number decreased to 6% in the 3rd quarter, but it is still significantly higher than the 2% proportions in the previous year. **Retail trade of motor fuel** decreased in spite of the fact that its consumer prices lessened by 5.5% considering the January–October average year-on-year. All this moderated inflation which was still 3.5% high. **Food prices**, growing by 7.7%, were the most significant component of the increase. Data regarding employee numbers changed unfavourably during the year: in the spring-summer months the **employment** proportion of the 15–64 age group lagged behind the 2019 last quarter's data by 1.6 percentage points, the unemployment rate grew in a similar manner, but an amelioration came about in the later months. In the average of July–September the number of employees dropped by 40 thousand, that of unemployed ones grew by 46 thousand compared to the 3rd quarter of 2019.

The pandemic's effect on the country's medical care

The pandemic has put a very high pressure on the medical care system. The total number of people infected with the coronavirus now stands at 489,172, while 172 more Hungarians succumbed to the virus as of March 11 and the number of those who have recovered grew to 344,267. The number of active coronavirus cases now stands at 128,408. Hungary's government responded to the COVID-19 pandemic by simultaneously fearing the worst and assuming the best. Due to the unpredictability of the virus, a difficult situation arose. People had to be protected, but meanwhile the economy also had to work. Hospitals had to switch to treating the coronavirus patient, so most of the patient beds had to be set aside for this purpose. Citing fears of a scenario like the one in Italy, the government aimed to free up about 36 000 beds.

The rapid spread and unpredictability of the coronavirus necessitated central control of the health care system and protection against the coronavirus.

Chart 7: New COVID-19 cases daily on a 7 day average

Source: <https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19>

In April, the government barred health workers from leaving the country without special ministerial permission until the end of the state of emergency. But according to the Union of Hungarian Doctors, more than 8000 healthcare workers left Hungary's healthcare system in the first half of 2020. While the government purchased around 16 000 ventilators between March and May, official registries estimate that there are only about 2000 doctors and 2000 intensive care nurses in the country able to operate them. Those who remained missed the extra income they might normally earn through overtime or other jobs. The government allocated a **one-time bonus** of HUF 500 000 (around £1200; €1400; \$1600) for frontline health workers during the pandemic. In September, the country quickly moved from logging several hundreds to over a thousand cases every day, as a Covid-19 resurgence grips Europe. The government ordered the closing of borders to foreigners from 1 September 2020 and a nationwide ban on hospital and care home visits, but schools remained open until November. As of 14 October, Hungary had passed the 1000 death milestone, with around 43% of coronavirus victims dying since 1 September and approaching 42 000 confirmed cases. Scientists have warned that testing capacity has reached a maximum, with a threshold of about 10 000 people a day. Finally from 11th November the second lockdown was started. There are genuine fears that the worst case scenario will actually come to pass when Hungary's healthcare workforce are already weary. Fortunately there are now several vaccines that are in use, more than 13 in fact and thankfully after the second lockdown people started to get vaccinated and as of writing this article the number of people who at least got the first shot just reached 5 million according to the official Hungarian Coronavirus information page, **one of the highest vaccination rate worldwide**. The government could do this with putting high efforts to deliver all effective vaccines from all over the world.

This means that after more than six months of staying indoors life is starting to go back to normal and the health care workers can finally work in more human conditions.

Sources

- Cseh, B; Csala, E: A magyar állami kórházak pénzügyi helyzetének és szabályozásának átfogó elemzése járványveszély idején 2019-2020 In: Szilovics, Csaba; Bujtár, Zsolt; Ferencz, Barnabás; Breszkovics, Botond; Szívós, Alexander Roland (szerk.) Gazdaság és Pénzügyek a 21. században II. - Konferenciakötet = Business and Economy in the 21st century II. – Conference Proceedings Pécs, Magyarország: Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2020) 207 p. pp. 192-205.
- Li R, Pei S, Chen B, Song Y, Zhang T, Yang W, Shaman J (March 2020). "Substantial undocumented infection facilitates the rapid dissemination of novel coronavirus (SARS-CoV2)". *Science*. 368 (6490): 489–493. Bibcode: 2020Sci...368..489L. doi:10.1126/science.abb3221. PMC 7164387. PMID 32179701.
- Zoumpourlis, Vassilios; Goulielmaki, Maria; Rizos, Emmanouil; Baliou, Stella; Spandidos, Demetrios A. (22 October 2020). "The COVID-19 pandemic as a scientific and social challenge in the 21st century". *Molecular Medicine Reports*. 22 (4): 3035–3048. doi:10.3892/mmr.2020.11393. ISSN 1791-2997. PMC 7453598. PMID 32945405.

WHO

- <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>
- <https://www.who.int/news/item/27-02-2020-a-joint-statement-on-tourism-and-covid-19---unwto-and-who-call-for-responsibility-and-coordination>
- <https://twitter.com/WHO/status/1227248333871173632?s=20>
- <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03165-9>
- <https://www.who.int/publications/m/item/who-convened-global-study-of-the-origins-of-sars-cov-2>
- <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#!>
- WHO-convened Global Study of Origins of SARS-CoV-2: China Part Joint WHO-China Study
14 January-10 February 2021 Joint Report

Internet resources

- <https://www.bmj.com/content/371/bmj.m4153>
- <https://www.ksh.hu/docs/eng/xftp/idoszaki/mone/2009/index.html>
- [https://www.internationalstudentinsurance.com/hungary-student-insurance/healthcare-system-in-hungary.php#:~:text=Health%20Care%20in%20Hungary,Orsz%C3%A1gos%20Eg%C3%A9szs%C3%A9gbiztos%C3%ADt%C3%A1si%20P%C3%A9nz%C3%A9nzt%C3%A1r%20\(OEP\).&text=Alongside%20the%20public%20universal%20system%2C%20there%20exists%20a%20private%20healthcare%20system.](https://www.internationalstudentinsurance.com/hungary-student-insurance/healthcare-system-in-hungary.php#:~:text=Health%20Care%20in%20Hungary,Orsz%C3%A1gos%20Eg%C3%A9szs%C3%A9gbiztos%C3%ADt%C3%A1si%20P%C3%A9nz%C3%A9nzt%C3%A1r%20(OEP).&text=Alongside%20the%20public%20universal%20system%2C%20there%20exists%20a%20private%20healthcare%20system.)
- https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_hu_hungary.pdf
- <https://github.com/CSSEGISandData/COVID-19>

THE ROLE OF DEMOGRAPHIC DETERMINANTS IN THE LIBERALIZATION OF THE PENSION SYSTEM: CROSS-COUNTRY ANALYSIS

Ph.D., Rasmiyya Sabir Abdullayeva PhD

Associate Professor, Institute of Economics of ANAS

resmiyye2002@mail.ru

Vafa Khanlar Hashimova

Scientific Researcher, Institute of Economics of ANAS

In recent years, liberal reforms have been carried out in the pension system of most countries of the world. International experience proves that liberalization has had a positive effect on the pension system in many cases. However, the constructive potential of liberalization is certainly not infinite. There is a definite possible end limit of liberalization, and it should be taken into account during reforms. As a whole, it is necessary to consider various social, economic, and demographic determinants while reforming in the pension system (including liberal). In recent years, significant changes have taken place in demographic processes in most countries.

If we investigate the modern demographic processes in the world, we can see that in most countries there is a significant change in the age structure of the population. Demographic changes will also be reflected in the old-age dependency ratio. The number of employable people is declining, the share of old-age people, on the contrary, is increasing. This process is expected to accelerate in the future. According to the United Nations Organization reports, 12.2 percent of the world's population were old-age persons (65 years and over) in 2015. According to forecasts, this figure will increase to 16.0 percent in 2050 and to 22.7 percent in 2100.

The old-age dependency ratio will be increased in most countries of the world by 2100. The highest ratio will be in Singapore (82.3%), Albania (72.6%), and Korea (71.5%). In 2050, compared with 2015 old-age dependency ratio, will grow from 32.2% to 58.5% in Germany, from 43.4% to 70% in Japan, and from 21.4% to 36.5% in the United States. However, this trend will be specific not only for the developed countries, but also for most countries. For example, at the appropriate time, this indicator will increase from 20.4% to 42.8% in Georgia and from 7.8% to 26.3% in Azerbaijan.

Of course, these are serious changes and, the reduction in the number of employees per retiree will mean an increase in the social burden of the state in the future. Due to the demographic aging in the world, there will be a need to increase social security costs, including pension expenditures. According to the forecasts, pension costs will rise in most countries.

The aggravation of social burden has a negative impact on the social protection system and threatens social stability in the country. The growing social burden is forcing governments to reform in the pension system. Reforms often have the cosmetic character. In the line with the cosmetic reforms, attempts may include raising the retirement age and social security contributions, reducing the amount of the pension. However, experience shows that the cosmetic reforms often do not maintain the stability of the system. Therefore, governments are sometimes forced to carry out fundamental reforms. The liberalization of the pension system includes fundamental reforms. International experience shows the liberalization has had a positive effect on the pension system in many cases. Generally, in recent years the liberalization of pension systems has been made necessary not only by demographic determinants but also by socio-economic determinants.

Keywords: pension system, liberalization, demographic burden

Demographic determinants should be investigated and taken into account during reforming in the social protection system. Demographic determinants include the aging of the population, the decline in natural population growth, and the increase in life expectancy at birth, and so on. Statistical analysis shows that the world's population is growing. According to UN estimates, the world's population will be 9.8 billion in 2050 and 11.2 billion in 2100 [1]. The table below shows the population forecast for 2050 and 2100 in 64 countries (Table 1.).

Table 1.
Population Forecast

№	Countries	Population (thousand people)			№	Countries	Population (thousand people)		
		2015	2050	2100			2015	2050	2100
1	Belgium	11299	12527	13210	33	Czech Rep.	10543	9965	8774
2	Germany	80689	74513	63244	34	Hungary	9855	8318	6506
3	Greece	10955	9705	7393	35	Poland	38612	33136	22289
4	Spain	46122	44840	38337	36	Moldova	4069	3243	1856
5	France	64395	71137	75998	37	Romania	19511	15207	10700
6	Ireland	4688	5789	6372	38	Russia	143457	128599	117445
7	Italia	59798	56513	49647	39	Slovakia	5426	4892	3732

¹ <https://www.un.org/development/desa/en/news/population/world-population-prospects-2017.html>

8	Luxembur g	567	803	1030	40	Ukraine	44824	35117	26400
9	Netherlan d	16925	17602	17220	41	Denmark	5669	6299	6838
10	Austria	8545	8846	8335	42	Estonia	1313	1129	904
11	Portugal	10350	9216	7407	43	Tunisia	11254	13476	12494
12	Finland	5503	5752	5857	44	Latvia	1971	1593	1278
13	Slovenia	2068	1942	1693	45	Lithuania	2878	2375	2013
14	Great Britain	64716	75361	82370	46	Norway	5211	6658	7845
15	Egypt	91508	151111	200802	47	Sweden	9779	11881	14470
16	China	13760 49	1348056	1004392	48	Albania	2897	2710	1755
17	Japan	12657 3	107411	83175	49	Bosnia and Herzegovina	3810	3069	1919
18	Mongolia	2959	4028	4487	50	Croatia	4240	3554	2615
19	Korea	50293	50593	38504	51	Malta	419	411	348
20	Kazakhsta n	17625	22447	24712	52	Montenegro	626	574	437
21	Kyrgyzsta n	5940	8248	9046	53	Serbia	8851	7331	5334
22	India	13110 51	1705333	1659786	54	Macedonia	2078	1938	1487
23	Iran	79109	92219	69637	55	Mexico	127017	163754	148404
24	Malaysia	30331	40725	40778	56	Switzerland	8299	10019	11245
25	Singapore	5604	6681	5593	57	Brazil	207848	238270	200305
26	Thailand	67959	62452	41604	58	Chile	17948	21601	19744
27	Armenia	3018	2729	1793	59	Canada	35940	44136	49668
28	Azerbaija n	9754	10963	9636	60	Australia	23969	33496	42389

29	Cyprus	1165	1402	1386	61	New Zealand	4529	5607	6094
30	Israel	8064	12610	17285	62	Indonesia	257564	322237	313648
31	Turkey	78666	95819	87983	63	South Africa	54490	65540	65696
32	Bulgaria	7150	5154	3406	64	USA	321774	388865	450385

Source: UN World Population Prospects, (2015) [http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/]

As it can be seen from the table, while the population is increasing in countries such as Belgium, France, Ireland, Switzerland, India, it will decrease in countries such as Germany, Italy, Austria, China and Azerbaijan.

In the 21st century, there will be significant changes in the age structure of the population in most countries of the world. The number of employable people in the population will decrease, on the contrary, the share of the old-age people will increase (Table 2.).

Table 2.
Employable Population (thousand people)

№	Countries	Employable population (15-64 years), thousand people			№	Countries	Employable population (15-64 years), thousand people		
		2015	2050	2100			2015	2050	2100
1	Belgium	7325	7157	7246	33	Czech	7052	5510	4854
2	Germany	53152	41146	33221	34	Hungary	6664	4875	3658
3	Greece	7011	5125	3863	35	Poland	26843	18626	11809
4	Spain	30592	23096	20141	36	Moldova	3024	2090	1074
5	France	40180	40442	41138	37	Romania	13105	8588	5952
6	Ireland	3051	3277	3515	38	Russia	10025 1	78943	71815
7	Italia	38199	29337	25823	39	Slovakia	3854	2825	2066
8	Luxemburg	395	496	576	40	Ukraine	31272	21340	16096
9	Netherland	11043	10102	9320	41	Denmark	3637	3754	3788
10	Austria	5728	4943	4433	42	Estonia	855	644	503

11	Portugal	6743	4890	3829	43	Tunisia	7771	8490	7452
12	Finland	3477	3334	3185	44	Latvia	1295	948	736
13	Slovenia	1390	1030	918	45	Lithuania	1918	1453	1165
14	Great Britain	41719	44214	45455	46	Norway	3424	3962	4358
15	Egypt	56387	96573	122535	47	Sweden	6139	6983	8060
16	China	1007504	794529	530484	48	Albania	2000	1679	882
17	Japan	76960	55052	42557	49	Bosnia and Herzegovina	2708	1735	1012
18	Mongolia	2004	2563	2570	50	Croatia	2806	2019	1397
19	Korea	36654	27026	19463	51	Malta	278	235	183
20	Kazakhstan	11729	14571	15370	52	Montenegro	424	350	241
21	Kyrgyzstan	3824	5352	5579	53	Serbia	5896	4412	2930
22	India	859994	1144649	953090	54	Makedonia	1470	1167	815
23	Iran	56428	58143	38764	55	Mexico	83739	105152	78090
24	Malaysia	21122	27012	22897	56	Switzerland	5575	5713	6097
25	Singapore	4078	3678	2743	57	Brazil	143680	148308	106677
26	Thailand	48807	35744	21809	58	Chile	12357	12853	10169
27	Armenia	2136	1678	969	59	Canada	24400	25908	27168
28	Azerbaijan	7067	7070	5781	60	Australia	15881	20214	23480
29	Cyprus	823	848	753	61	New Zealand	2940	3321	3280
30	Israel	4913	7575	9724	62	Indonesia	172913	212536	191117
31	Turkey	52542	60093	47705	63	CAR	35815	44863	40542

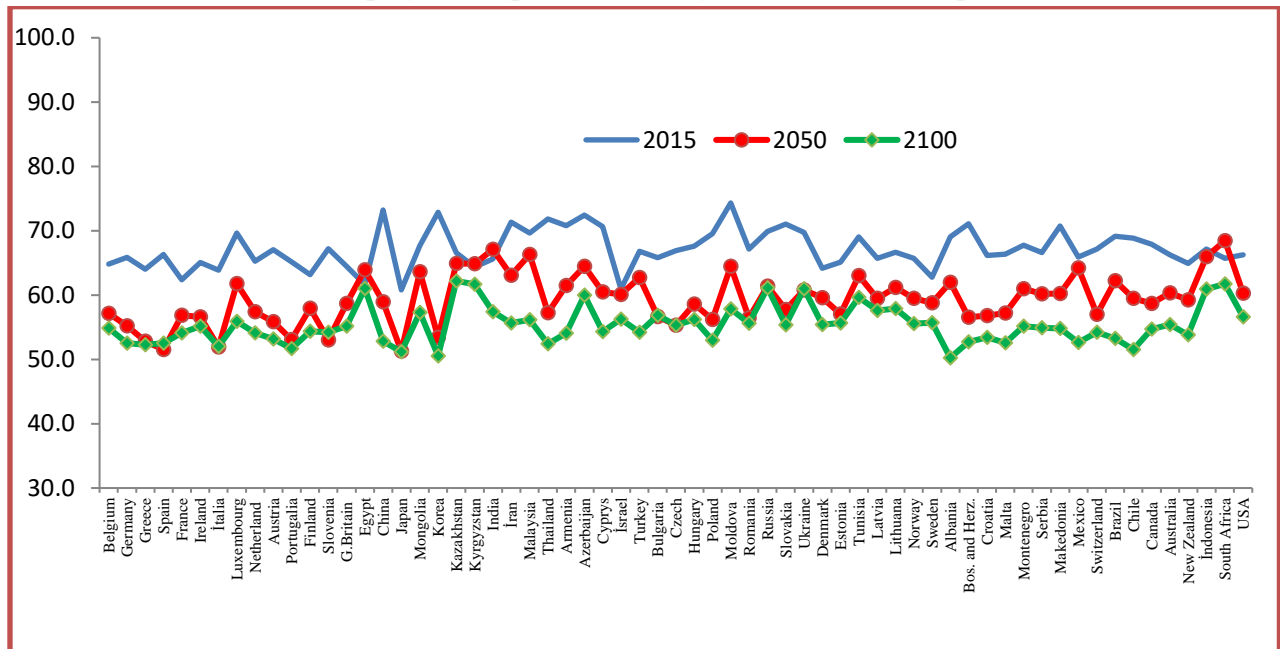
32	Bulgaria	4707	2920	1936	64	ABŞ	21321 9	234515	254824
----	----------	------	------	------	----	-----	------------	--------	--------

Source: UN World Population Prospects, (2015) [[http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/ Standard/Population/](http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/)]

According to forecasts, by 2100, the number of employable people will increase in only twenty of the 64 countries shown in the table (France, Ireland, Luxembourg, Great Britain, Mongolia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, India, Malaysia, Israel, Denmark, Norway, Sweden, Switzerland, Canada, Australia, New Zealand, Indonesia, South Africa and the United States). In most of these countries, the reason of the increasing of the employable population is due to migrants. However, in most countries, the number of employable people will decrease by 2100.

According to UN statistics, in 2015, 12.2% of the world's population were old-age people (65 years and older). According to forecasts, this figure will increase to 16.0% in 2050 and 22.7% in 2100. In 2015, Moldova (74.3%) and China (73.2%) had the highest share of employable population in the population. In 2100, the corresponding figures will decrease to 57.9% in Moldova and 52.8% in China. Singapore will have the lowest share of employable population (49.0%) in 2100 [2]

Diagram 1.
The Ratio of Employable Population (15-64 years) to the Total Population

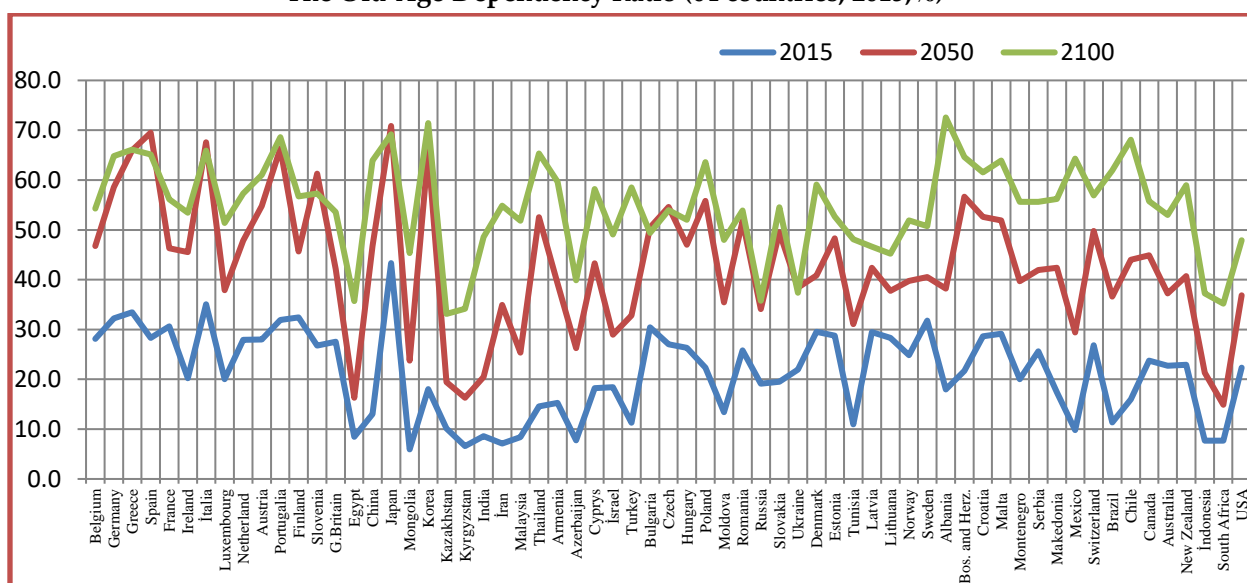

² UN World Population Prospects, (2015) [[http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/ Standard/Population/](http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/)]; son baxılma – mart 2017].

Source: UN World Population Prospects, (2015) [http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/]

Demographic changes will also be reflected on the ratio of the employable population to the retirement age. Diagram 2. shows the forecast of the old-age dependency ratio in 64 countries by 2100. These forecasts indicate that in the future there will be serious problems in the labor market and the provision of pensions. As it can be seen from the diagram, by 2100, the old-age dependency will increase in most countries of the world. The highest rates will be in Singapore (82.3%), Albania (72.6%) and Korea (71.5%) (Diagram 2.).

Diagram 2.
The Old-Age Dependency Ratio (64 countries, 2015,%)

Source: UN World Population Prospects, (2015) [http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/]

According to the Global Age Watch Index, the share of the world's population 60 years over will be 16.5% in 2030 and 21.5% in 2050 [3]. In 2015, this figure was 12.3%. As for the developed countries of the world, in 2050 compared with 2015 the old-age dependency will increase from 32.2% to 58.5% in Germany and from 43.4% to 70% in Japan, from 21.4% to 36.5% in the United States. However, this trend will be typical not only for developed countries, but also for most countries. For example, in Georgia, this figure will increase from 20.4% to 42.8% in the corresponding period.

³ Global agewatch Index (2015) [http://www.helpage.org/global-agewatch; son baxilma – dekabr 2016].

Table 3.
Number of Retirement Age People

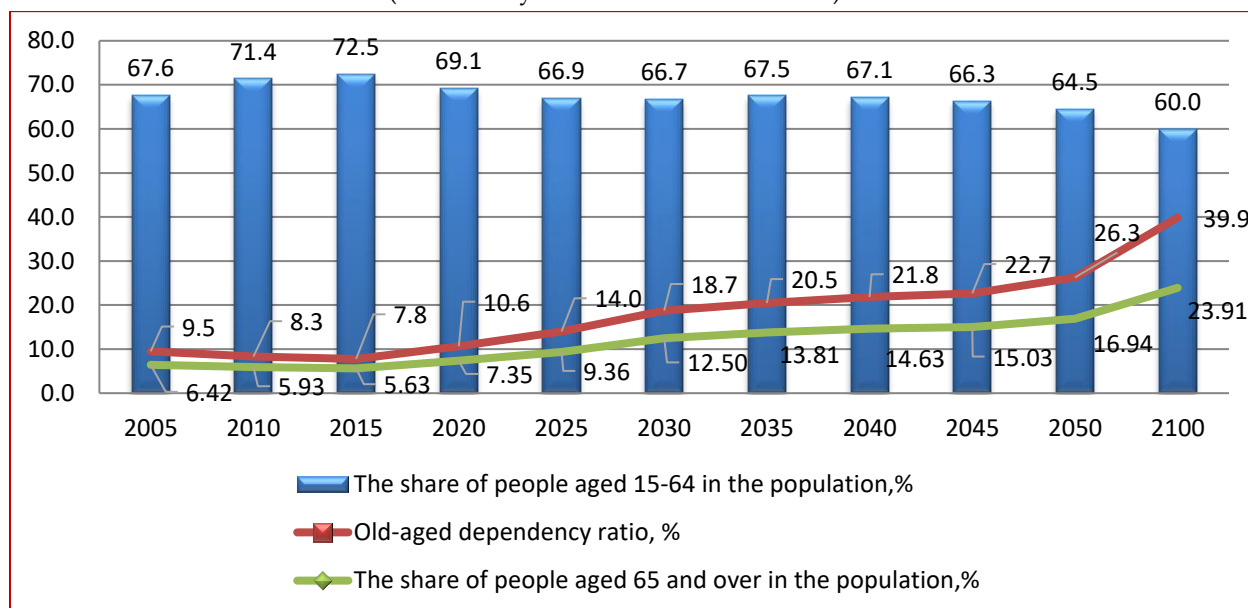
№	Countries	Number of retirement age people (65+), (thousand people)			№	Countries	Number of retirement age people (65+) (thousand people)		
		2015	2050	2100			2015	2050	2100
1	Belgium	2059	3345	3934	33	Czech	1906	3008	2618
2	Germany	17139	24096	21524	34	Hungary	1756	2293	1904
3	Greece	2344	3382	2554	35	Poland	5998	10395	7512
4	Spain	8666	16049	13114	36	Moldova	405	741	515
5	France	12313	18731	23103	37	Romania	3378	4446	3208
6	Ireland	616	1493	1878	38	Russia	19174	26906	25676
7	Italia	13401	19818	17021	39	Slovakia	751	1399	1126
8	Luxemburg	79	188	296	40	Ukraine	6861	8194	6017
9	Netherland	3085	4834	5341	41	Denmark	1075	1534	2239
10	Austria	1603	2708	2706	42	Estonia	246	311	265
11	Portugal	2152	3245	2628	43	Tunisia	854	2639	3586
12	Finland	1127	1523	1807	44	Latvia	382	402	343
13	Slovenia	372	631	526	45	Lithuania	543	549	527
14	Great Britain	11494	18638	24356	46	Norway	851	1576	2261
15	Egypt	4777	15714	43756	47	Sweden	1950	2829	4089
16	China	131429	371391	338998	48	Albania	359	642	640
17	Japan	40036	39006	29440	49	Bosnia and Hers.	588	983	654
18	Mongolia	119	609	1166	50	Croatia	803	1062	860
19	Korea	6602	17781	13908	51	Malta	81	122	117
20	Kazakhstan	1187	283	5092	52	Montenegro	85	139	134
21	Kyrgyzstan	251	873	1906	53	Serbia	1512	1850	1630

22	India	73630	234335	463033	54	Makedonia	256	495	458
23	Iran	4004	20311	21258	55	Mexico	8214	30949	50235
24	Malaysia	1776	6842	11874	56	Switzerland	1497	2844	3470
25	Singapore	655	2266	2257	57	Brazil	16305	54267	66035
26	Thailand	7117	18781	14249	58	Chile	1975	5655	6923
27	Armenia	326	658	578	59	Canada	5799	11635	15149
28	Azerbaijan	549	1857	2304	60	Australia	3606	7534	12442
29	Cyprus	150	367	438	61	New Zealand	673	1352	1935
30	Israel	906	2195	4770	62	Indonesia	13326	45231	71140
31	Turkey	5930	19714	27929	63	South Africa	2743	6681	14265
32	Bulgaria	1432	1474	956	64	USA	47578	86470	122055

Source: UN World Population Prospects, (2015) [http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/

According to the UN classification, Azerbaijan is currently one of the countries with an aging population: in 2015, the share 65 aged and over was 5.6%. However, in the coming years, Azerbaijan is also expected to join the ranks of countries with an aging population. In 2020, the figure is projected to increase to 7.35%, in 2050 to 16.9%, and in 2100 to 23.9% (Diagram 3.).

Diagram 3.
Demographic Aging in Azerbaijan
 (2005-2015 years and forecast for 2100)

Source: Compiled by the author on the basis of UN World Population Prospects, (2015)

[[http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/ Standard/Population/](http://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/)]

At the same time, the share of the employable population will decrease from 72.5% in 2015 to 60% in 2100. At present, there are about 3.7 people working in the economy per 1 pensioner in Azerbaijan. According to estimates, "7 pensioners per 1 retiree are engaged in the economy, the social protection system is healthy, and 4 retirees means a sound of alarm bells" [4, p.16]. At present, there are 4 retirees in Europe and 2 in Turkey [5]. All this indicates that the social burden of states will increase.

To cope with it, states will be reduce pension expenditures [6], or will have to use methods such as increase the retirement age. According to forecasts, pension costs will rise in most countries (Table 4.).

Table 4.
Forecast of the Ratio of Public Pension Expenditures as % of GDP

Countries	Years						
	2010	2015	2020	2025	2030	2040	2050

⁴ Zeki M.A., Cicioğlu, Sosyal Güvenlik Sisteminin Yeniden Yapılandırılması Gereği Ve Reform Paketi, <http://www.e-akademi.org/incele.asp?Konu>

⁵ <https://www.yeniasir.com.tr/surmanset/2016/06/04/iki-calisana-bir-emekli>

⁶ Bonoli, G. The Politics of Pension Reform: Institutions and Policy Change in Western Europe. – Cambridge University Press, 2000 [http://assets.cambridge.org/97805217/72327/sample/9780521772327ws.pdf; son baxılma – mart 2017].

Czech	8,2	8,2	8,4	8,9	9,6	12,2	41
Estonia	8,9	8,8	9,3	10,4	11,8	15,2	15,7
Latvia	6,6	6,6	7	7,6	7,9	8,2	8,6
Lithuania	9,8	10,9	11,9	13,7	15	17	17,4
Hungary	11,1	11,6	12,5	13	13,5	16	17,1
Poland	11,3	9,8	9,7	9,5	9,2	8,6	8
Slovakia	6,7	6,6	7	7,3	7,7	8,2	9
France	9,7	-	11,6	-	13,5	14,3	14,5
Germany	11,8	-	12,3	-	16,5	18,4	17,5
Sweden	12,4	-	13,9	-	15	14,9	14,5
Switzerland	8,4	-	9	-	11,7	12	-
Great Britain	5,2	-	5,1	-	5,5	5	4,1
USA	4,5	-	5,2	-	6,6	7,1	7

As it can be seen from the table, in 2050 compared with in 2010, the ratio of public pension expenditures as % of GDP will be 7% in the United States, 14.5% in Sweden, 15.7% in Estonia and 41.0% in the Czech Republic.

The aggravation of the social burden has a negative impact on the social protection system, threatening social stability in the country. For example, in the 1980s, Latin American countries experienced a decline in public resources for social policy due to the economic crisis. Social insurance funds have lost value due to high inflation in countries such as Chile, Argentina and Brazil, and the real value of pension payments had decreased. In some Latin American countries, state social insurance agencies were unable to pay all pension payments and even in Argentina, retirees have sued the government to get their pensions [7, s. 46].

⁷ Uğur, S. "Sosyal Güvenlik Sistemlerinde Özel Emeklilik Programlarının Yeri ve Gelişimi", TİSK Yayınları. Yayın No:244. (2004)

Due to the growing social burden, governments are forced to carry out various cosmetic reforms in the pension system. In the line with the cosmetic reforms, attempts include raising the retirement age and social security contributions, reducing the amount of the pension. However, experience shows that the cosmetic reforms often do not maintain the stability of the system. Therefore, governments are sometimes forced to carry out fundamental reforms. The liberalization of the pension system includes fundamental reforms.

Chile was the first country that liberalized the social security system. This was due to the sharp deterioration of the ratio between active and passive insurers in Chile in the 1970s. At that time, the Minister of Labor, Jose Pinera, noted that they have made a real revolution with privatization instead of cosmetic reforms [8]. It should be noted that the reforms in the pension system of Chile later became an example for a number of countries.

Conclusion

Thus, the world is undergoing a process of demographic aging. As a result of the process of demographic aging, the share of the older persons in the world's population is growing, the share of the employable population, on the contrary, is declining. This process is typical for most countries, including Azerbaijan. All this makes it necessary to carry out liberal reforms in the pension system. International experience shows that the liberalization has had a positive effect on the pension system in many cases. However, this constructive potential of liberalization, of course, is not infinite. That is, there is a definite limit to liberalization, and this must be taken into account in reforms.

⁸ Pinera J., "The Success of Chile's Privatized Social Security", CATO Org. Social Security Paper, No:4, Augustos, 1995, s.1-2; Jose PINERA, "Empowering Workers: The Privatization Of Social Security In Chile" CATO JOURNAL, Vol.15, No:2-3, s.1.

SOCIO-CULTURAL IMPACT OF INDUSTRIALISATION ON TRIBAL SOCIETIES IN INDIA

Vikram Singh

Research Assistant, University School of Management, Kurukshetra University, Kurukshetra, India

vikramsinghwarach88@gmail.com

Dr. Ragif Huseynov

Honorary Associate Professor of Tomori Pál College, Budapest, Hungary

ragif1984@gmail.com

Dr. Smiti Jhaji

Associate Professor, ITFT Education Group, Chandigarh, India

smiti.jhaji@yahoo.com

Seymur Ahmadov

PhD Student of Azerbaijan National Academy of Science Ganja Branch, Ganaj, Azerbaijan

torkaz@mail.ru

Mohammad Qais Rezvani

Research Scholar, University School of Management, Kurukshetra University Kurukshetra, India

rezvaniqais@gmail.com

The urban population is increasingly growing as a result of industrialisation. Different challenges have emerged, such as accidental relocation of inhabitants, a lack of conventional sustainable life and land holdings, and an increase in environmental imbalances in the area. There is a socioeconomic segmentation of the rate of growth – the wealthy is getting wealthier and the poor is getting poorer. The urban citizens, in particular the tribals, are seriously endangered. The challenge of computer technology impacts on traditional tribal communities which, to date, rely primarily on agriculture and forests as their livelihoods. Industrialisation has not only led to the changes in their social and religious lives, but also in their settlement patterns and health status. In terms of economy and society, the Indian tribes are very underdeveloped. Three women out of four in Scheduled Tribes are illiterate. They have significant drop-out rates in formal education, and in higher education their number is overwhelmingly low. They have insufficient levels of nutrients. Less than the state average, the Scheduled Tribes are significantly higher. In particular, in the primary sector, many of the tribals work in low-skilled, low-paid

occupations. The Constitution of India comprises a set of special laws to discourage all forms of slavery and social injustices and to uphold the educational and economic rights of the Scheduled Tribes. These laws are also to examine the socio-cultural effects on Indian tribal communities of industrialization, and to survey the literature of authors on the basis of different parameters.

This article reflects mostly on the methods for conducting structural research assessments. The paper is based, however, on a database of peoples' study of the socio-cultural effects of industrialisation on Indian tribal communities. The study is measured on the basis of secondary information related to the authors. Only few articles have been published that measure the industrialisation's socio-cultural effects on Indian tribal communities. The basic normal indigenous peoples were subjected to new cultural interactions due to the impetus of numerous economic powers, which were unleashed through a brief cultural shock. Therefore, special attention needs to be paid to the tribal people, industrialisation, and growth. The examination of the study is based on observations, and includes findings by different researchers. Deforestation and immigration of non-tribal citizens have contributed to deterioration of the environment, the tribal groups' wellbeing and socio-cultural status. The industries have had both positive and negative impact on the tribal societies in India. In this study, however, the major focus is on socio-cultural factors and, in addition, on how these factors have had negative effects on the values. These effects have contributed to greater interchange of genes between tribals and non-tribals.

Keywords: industrialization, tribal societies, health, socio-cultural effects of industrialisation

Introduction

Indian Tribals

As such, there are no programmed tribes in the Indian Constitution. Article 342 of the Constitution stipulates that the federal or federal groups or organisations that were declared, in public declaration, by the President are those local or local groups or organisations that are such. In the 1991 census, the Scheduled Tribes numbered 67.76 million residents, and amounted to 8.08% of the country's population. Temporary tribes are scattered around the world mostly in forested and hilly areas.

These groups have the following main characteristics:

- Primitive characteristics,
- Isolation in geography,
- Independent society,

- Neighbourhood contact in general,
- Backward in economics.

In terms of economy and society, the Indian tribes are very primitive. Three women out of four in Scheduled Tribes are illiterate. They have significant drop-out rates in formal education, and in higher education their number is overwhelmingly low. They have insufficient levels of nutrients. Less than the state average, the Scheduled Tribes are significantly higher. In particular, in the primary sector, many of the tribals work in low-skilled, low-paid occupations. The Constitution of India comprises a set of special laws to discourage all forms of slavery and social injustices and to uphold the educational and economic rights of the Scheduled Tribes.

Features of Pre-Independence

Subjugation and exploitation of tribal properties are not new, only subjugation and exploitation rates are incomparable in the 18th century. Tribal cultures have always been economic autarkies, distinguished by shared possession of land and forest wealth.

Tribals have long been considered primitive and separate from the norm and to be included in the norm. Therefore, they have traditionally embraced or been subjugated and have been exposed to conventional cultural, societal, political, ethnic, economic systems and practices.

In previous tribal cultures, clans, lines or villages had a hierarchy. But, as the tribes and local groups were absorbed into the wider political structure, a source of disparity began in tribal cultures otherwise than in rank (position) or status. The foreign leaders declared sovereignty over tribal lands and increased income of tribal farmers, mostly foreign with sometimes increasingly influential tribal leaders. The councils of chiefs / rajas, who also included the king's supporters and associates, were replaced by the tribal village councils. These believers have been given customary privileges over settlements. This has contributed to the implementation of the *Jagirdaari* or utility grant scheme.

In the British period, land privatisation led to the flow of capital and market penetration opened the way for the migration into tribal regions of non-tribal people, especially moneylenders and merchants. This opened the door to large-scale land alienation, particularly after road and rail links were made between tribal areas. Fraud, deceit, bribery and debt slavery most always became the means by which this was done. This diminished the status of landlords, landless employees and bondmen for

tribal farmers. Thus, three classes were formed in tribal regions: 1) feudal churchmen, 2) well-to-do farmers, including a certain section of tribals, village heads in particular, and a 3) particularly significant section of small and poor and landless farming workers, especially tribals.

Post-Independence

Diverse rural reform initiatives as well as initiatives designed explicitly to protect and help indigenous communities were implemented during the post-Independence period. There were small transfer of land from tribals to non-tribals and a wealth of buyers was promoted from within tribals that paved the way for distinction in the Tribal community. The tribals, in addition to landless persons, have now been classified into groups such as rich, medium and poor. This differentiation has generated a class relationship that does not usually occur in tribal societies.

After survey and settlement, many of the forested land have been declared as government land. Previously, tribals had only to divide a part of their produce, and land was part of it; however, when it was declared governmental, the tribals were made predators of the land they had lived on for centuries. In most instances, it never had an owner that government would remember because tribal lands were widely owned. Tribe claims over vast areas of land have been rejected. Trees and woods were government land that now had the right to take possession of them.

Since the colonial era introduced tribal people to a larger labour market, tribals were forced out of their land, and timber and forest resource limits were limited. They were forced to live in the nearby canyons, coalfields and villages. One of the most important sectors where tribals step in masses was that of the plantation sector that opened up in Bengal and Assam. They were also influenced by two additional fields of modern economics and mines. Job is divided in these fields according to expertise and abilities in various styles and gradations.

Post-Independence

Since the freedom, tribes were deemed the only path back to their creation their separation from the mainstream considering that they were assimilated with the mainstream.

The multiple upgrade steps are generally classified into three groups:

1) Protective: Have protections that protect civil and statutory priorities.

2) Mobilizational: Extended tribals reservations in different areas.

3) Developmental: Their social programmes and activities have been introduced.

The objectives had to be followed under the leadership of a certain style of administration that had influenced Panchheela values, that is to say, encouraging individuals to grow according to their genius and not forcing everything on them.

It was noted that the impact of European civilisation in other parts of the world, particularly in the Americas and Africa, where the traditions and their societies have been disruptive, should not have disastrous consequences. With the courts and their ultimate term in mind, the implementation projects should proceed. Their customary rules on trees and land and other properties had to be enforced (Absolut Arbit, 2014).

Literature Review

Pandey, B. N., Das P. K. L., Jha, A. K., & Ojha, A. K. (1999) note that due to industrialisation, the social, cultural and ecologically-oriented lava shifts in tribals were observed in Jamshedpur belt. The threat of computer technology now confronts traditional tribal societies, which have relied only on agriculture and forestry to survive on. Industrialisation not only contributed to the improvements in their social and religious lives, but also to the settlement of their habits and health status. The basic natural tribals have been subjected to new cultural encounters through the impulse from numerous industrial forces which have been tied to a quick cultural shock. Furthermore, many alien disseats were created by industrialisation.

Paltasingh, T., & Paliwal, G. (2014) argue that the population of the Scheduled Tribe (ST) is a heterogeneous group in various regions of India. The language, cultural traditions, socio-economic status and livelihoods are distinct. STs face challenges such as forced migration, exploitation, industrialisation disruption, debt trapping and hunger. The paper analyses the socio-economic profile of the tribe using a geographical classification based on various socio-cultural issues, including socio-economic measures such as education, working life, livelihood, occupational habits, health, poverty and migration. Industrialisation and urbanisation demonstrated the impact on people living in different regions of ST.

Ahmad, A. (1985) postulates that about 7 % of the population in India is of the planned tribes. The growth cycles increasingly affect the previously isolated and underdeveloped areas of tribal concentration. The author has addressed two case studies from Mid-India in which rapid rural growth has resulted in demographic

redistribution, ethnically transformed demographics, strains on the land and economic restructuring.

Absolut Arbit, (2014) note that previously, the traditional socio-economic and cultural structure of the tribals was due to failure growth programmes. The focus was, therefore, often put on the creation of principles, behaviours and structures which would help them benefit from the effects of development projects. Tribes were considered primitive, naive, superstitious, and unable to transcend their vision of the environment to understand and exploit the abundance of resources found in and around forests. However, later it is increasingly noted that if programmes developed in accordance with the ecology, social organisation, and cultural principles of tribal's, the innovations would become more successful.

Kapoor, T. (2014) argues that the urban population is increasingly growing as a result of industrialisation. This has contributed to many issues such as the reluctance of people to travel around, the lack of conventional sustainability and property ownership and the rise in the region's ecological imbalances. There is a socioeconomic cleavage in the rate of growth – the wealthy are getting wealthier and the poor are getting poorer. The urban citizens, in particular the tribals, were seriously endangered. Rourkela has developed as a highly modernised city that has a significant effect on the life and well-being of indigenous communities. The goals of this research are to explore the consequences of industrialisation on the country's sustainability.

Shankar G., & Singh, S. K. (2016) argue that West Singhbhum is India's richest field of ore and minerals, but the world renowned tribal people continue to be one of the poorest in the region. Around 50% of the district's population is tribal and over 40% below the poverty line in the district. According to the 2011 census survey, 1,501,619 district population was 80 / km² (730 / sq mi), 59% literate and 1001 sexually-infected. Today, by using heavy mineral and ore factories, the government intends to boost the socio-economic conditions of the citizens of this hilly area.

Das, S. K. (2013) argues that industrialisation in Haldia and Dur is based on knowledge from an ICSSR-sponsored project *Assessing the Effect of Industrialization on Haldia' Rehabilitants and Formulating a Potential Rehabilitation Strategy*.

Objective of the Study

- To examine the socio-cultural impacts on Indian tribal communities of industrialisation.

- To examine the literature of authors on the basis of different parameters.

Research Methodology

This article reflects mostly on the methods for conducting structural research assessments. The paper is based, however, on a database of peoples' study of the socio-cultural effects of industrialisation on Indian tribal communities. The study is measured on the basis of secondary information related to the authors.

Research Gap

Only a few articles have been published that measure the industrialisation's socio-cultural effects on Indian tribal communities.

Socio-Cultural Implication

Based on the investigation of different researchers' views on the socio-cultural effects of industrialisation on tribal societies in India, the study makes the following points:

Observation-1 In the age of globalisation, there has been continued debate on the issue of sustainable livelihood. Different individuals have different concepts of subsistence. A living foundation requires the capacity, assets and activities required to survive, a sustainable livelihood capable of resolving and recovering from pressure and shock, sustaining or enhancing its capacities and assets and providing the next generation sustainable livelihoods (Kapoor, T. 2014).

Observation-2 In Haldia and Durgapur, industrialisation has been able to achieve stirring growth in productivity, leading to a rise in jobs and income generation in these industries. In the near future, more land will be needed to construct factories and facilities in Haldia and Durgapur, and some residents will ultimately be displaced. The people being expelled are mostly farmers, including landless agricultural workers, who all lose revenue and land. They are going to get compensation. However, it is difficult for them to adapt to new ways of life, especially for those in older age groups, i.e. after 40/45, who are not prepared to deal with changed living circumstances. The younger people would presumably prefer the jobs that the industry offers. In order to make them eligible for such work, vocational training and basic education services must be devised (Shankar, G., & Singh, S. K. 2016).

Observation-3 Traditional farming practises must be promoted among STs. Financial support and skill building preparation can be provided to farmers and craftsmen to retain their skills and expertise. Lending and banking access that can help the tribes should be streamlined. Land access should be made possible in a constructive way for forest dwellers. It may not be necessary to boost literacy status alone. Professional and vocational training must be promoted by the local services available. The state, NGOs, CBOs, private sectors and SHGs need to improve the framework for promoting cooperation (Paltasingh, T. & Paliwal, G. 2014).

Observation-4 The analysis also reveals that the rate of positive industrialisation results would decline in the long run. It can be argued that the speedy development of Singhbhum depends on healthy and sustainable industrialisation. As almost 50% of the workforce in the district is still below the poverty line, the adverse impacts of mineral and ore industrialisation on natural processes, tribal life and community in the area can be controlled by adequate interventions (Shankar, G., & Singh, S. K. 2016).

Conclusions

In summary, on the basis of conceptual research, the study focuses on the socio-cultural effects of industrialisation on tribal societies in India. Industrial activities have had both a positive and negative impact on the tribal societies in India. In this study, however, the major focus is on socio-cultural factors and, in addition, on how these factors have had had negative effects on the values. Conclusions are based on different researchers' views on the tribals. The examination of the study is based on observations, and includes findings by different researchers.

References

- Ahmad, A. (1985). Regional development process and redistribution of tribal population in mid-India. In *Population Redistribution and Development in South Asia* (pp. 65-78). Springer, Dordrecht.
- Das, S. K. (2013). *Impact of Industrialization on the Well Being of the Rehabilitants: An Empirical Study*. Editorial Board Editorial Board, 55.
- Kapoor, T. (2014). *Impact of industrialization on tribal livelihood: a case study of rourkela* (Doctoral dissertation).

- Pandey, B. N., Das, P. K. L., Jha, A. K., & Ojha, A. K. (1999). Impact of Industrialization on Socio-cultural and Health Aspects of Tribal Groups of South Bihar, India. *Journal of Human Ecology*, 10(1), 15-28.
- Paltasingh, T., & Paliwal, G. (2014). Tribal Population in India: Regional Dimensions & Imperatives. *Journal of Regional Development and Planning*, 3(2), 27-36.
- Shankar, G., & Singh, S. K. (2016) Impact of Industrialization of West Singhbhum District Of Jharkhand: An Empirical Investigation.
- <http://arbitspeak.blogspot.com/2009/03/access-to-credit-by-marginal-farmers.html> accessed on 31 Oct, 2019

ABSTRACTS

Skin as Visual Code in Contemporary Art
Szilvia CSANÁDI-BOGNÁR

In the visual sign system human skin is the symbol of separation and boundaries between human beings. With its surface it indicates the integrity of the human body, with its colours it constitutes the codes of the human races. The postcolonial discourse has warned us about the instability that autocratic gaze causes. The paper discusses first the code character of the skin from a phenomenological point of view through the analysis of the text of Frantz Fanon. Then, it interprets two different types of contemporary art works. Both starts dialogues about the cultural and political demarcation of seeing, but, the first one, through the demonstration of the different codes, and, the second one, through the ironic deconstruction of the code system.

Keywords: gaze, spektakulum, code, Frantz Fanon, Péter Puklus, Glenn Ligon, Radek Brousil, Berni Searle, Byron Kim

**Gypsy Models in Hungarian Painting from the Turn of the 19th and 20th
Centuries**
Rita KISSNÉ BUDAI

In studying the paintings of the examined period, it becomes apparent how common the use of Gypsy models was. This article explores the social, the economic, the artistic, and other causes of this phenomenon, covering the attitudes of individual artists to this characteristic ethnic group. The darker skin color, the colorful costumes brought a special mood and meaning to the images. In order to better understand the Hungarian examples, we also get an insight into the depiction of Gypsies in the international art world in that era.

Keywords: gypsy, model, painting, 19.-20th centuries

**Viruses, Tests, Vaccines and their Opponents
Some Features of the Covid-19 Pandemic**

Dr. György LIPÉCZ

Dr. Orsolya SZÉPE

Noémi JASSOY

The Covid-19 pandemic affects everyone, including those who are not infected. The Sars-CoV-2 virus and the pandemic have transformed our lives: our working conditions, our personal relationships, our community and family life.

In our paper, without claiming to be exhaustive, we define and analyze some of the misunderstood peculiarities and this unusual new situation.

Keywords: pandemic, Covid-19, Sars-CoV-2, reliability of virus tests, vaccinations, virus deniers, vaccine opponents and sceptics, online contacts

**Evaluative Analysis of the Hungarian SME Sector in the Context of Liquidity
and Leverage between 2012-2017**

Tamás NÉMETH

A company must develop an effective and sustainable strategy in its operations aimed at increasing corporate wealth. To achieve this, the company needs financial resources. One of the keys of the corporate effectiveness and profitability is the conscious selection and development of the financial resources. The main goal of the research is to examine the implementation of some capital structure models in the service sector of the Hungarian SME sector between 2012-2017. Using the annual report data, the present study shows the relationship between profitability and leverage, the relationship between liquidity and leverage, and the sources of funding for fixed assets. When choosing the topic, we basically assumed that in addition to the development of the optimal capital structure and strategic / investment decisions, financing decisions also play a key role in gaining a competitive advantage in the global market, as they determine the company's success and survival.

Keywords: capital structure analysis, profitability, business strategies, financing decisions

JEL codes: G30, G32, M40

The Double Exodus: the Biblical Jews and the British in Brexit
Dr. Monika Éva PÁL

The present article highlights some similarities of the Exodus in the Hebrew Bible and the British during the Brexit process. Even though these two events are far away from each other both in space and time, in their historicity and in their closeness to reality, still they can be compared as similar political processes, actions of exodus. Apart from the sinews of the exoduses, the author discusses the character, self-definition of the chosen people as well as the difficulties encountered in course of the process. Moreover, by defining the leadership of British prime ministers and that of Moses, the dilemmas of legitimacy and political power are also scrutinized.

Keywords: Exodus, Brexit, Bible, politics, EU

To them, about them.... or Advertisements and the Elderly
Andrea Hanna SÓLYOMFI

In recent years, the age trees in welfare societies have begun to shift significantly toward the elderly, while the young have fewer and fewer. In some analyses, the minimum target group for the older age group is calculated from the age of 45-50. In everyday life, people over the age of 70 are considered elderly. Nowadays, it is not fashionable to advertise with elderly people, members of the older generation are rarely seen in advertisements. It is not an easy task that if we want to reach the elderly with our advertisements and products, which is further complicated by the fact that this social group is by no means uniform. In the world of marketing, development and forward-looking agendas are welcome, and if those coupled with aging can be a tough task.

Keywords: elderly, advertising, target group

Wall Inspection in the Secessionist Budapest
Dr. Gyöngy SZALAY

The architects of the 19th and 20th centuries are met with the challenge of creating modern Hungarian architecture without any prelude. They recognise the historical opportunity of linking the new principles to the national idea. In the conception of constructive architecture the building wall is no longer the prominent tool of creating parities. We could also say that the wall casts the incumbent weights aside, to get dressed in delicate elegance by secession instead. Budapest offers innumerable opportunities for

wall inspection. For the study, I searched for building walls that are telling about era, wealth, society, culture and art. The chosen examples do not commit „facade crime”, do not possess aesthetics for aesthetics' sake, they are not empty decorations; their mission is to make the building's essence seen. A good facade does not flaunt, but informs; does not copy, but – even if only in some features – shows originality and leads the direction of development.

Keywords: capital, turn of the century, architectura, facade aesthetics, Hungarian style

The Non-Existent Film Genre, the Mythological Film **Zoltán ZUGOR**

Greek myths are an integral part of our culture, and countless films have been made based on these stories over the past hundred years. In our study, we first shine light upon the concept of film genres. We will then show how the filmmakers rephrased and reinterpreted mythological stories, and what kind of visual tools they used to bring these myths to life. We will take a look at which films genres influenced the films inspired by myths in recent decades. Furthermore, we will investigate what kind of visual language and visual tools art films have to offer for bringing myths to the screen. Finally, we decide whether there is a "mythological film" genre.

Keywords: myth, culture, Greek, movie, cinema